

Leszkyai János

AZ ISMERETLEN TÁNCSICS

„BUDAPEST” IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TUDOMÁNYOS INTEZET KIADÁSA

BUDAPEST SZÉKESFÖVÁROS
VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRAFIÁI

SZERKESZTI:

ZAKARIÁS G. SÁNDOR

16.

AZ ISMERETLEN TÁNCSICS

ÍRTA:

LESTYÁN SÁNDOR

BUDAPEST, 1945

92 Tancsic
L-59.1.

LE STYÁN SÁNDOR

AZ ISMERETLEN TÁNCSICS

1945

„BUDAPEST” IRODALMI, MŰVÉSZETI
ÉS TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Könyvtára

Lejt. napló: Lez.: 10366

csoport: szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000554295

FELELŐS KIADÓ: DR. VÁZSONYI ENDRE
BUDAPEST SZÉKESFÖVÁROS HÁZINYOMDAJA — 67565 — FELELŐS VEZETŐ: DR. MIHALIK GUSZTÁV

AZ ISMERETLEN
TÁNCSICS

ELŐSZÓ

Elérkezett az idő, amikor nemcsak szabad, de meg is kell írni Táncsics Mihályról az igazságot és azt, hogy neve elválaszthatatlan Budapest történelmétől — várostörténeti szempontból is. Petőfi Sándor Táncsicsát, aki »memzetének javára célozott munkáiban«, a rab írót, oly örömmel és diadallal hozta le Budavárából az ezernyolcszáznegyvennyolcas márciusi nép, hogy »a vén hegy lába majdnem összeroskadt«. Ady Endre Táncsicsát »ostorozták, kutyá se becsülte, mert (kend) senki se volt, mindenkiért hevült, parasztnya szülte«. Szilágyi Sándor Táncsicsa »a dolgok folyamára hatást gyakorolni nem bírt. Nem — túlzásáért. Mindig a legszélsőbb párthoz tartozott s ezért s ábrándozásaiért köznevetség tárgya lön«. Jókai Mór Táncsicsa »szegény, szent öreg«, Móra Ferenc Táncsicsának pedig volt egy görbe botja, amely támasza, de egyúttal ellensége is volt. Támasza, amellyel a vak ember járás közben tapogatózott és ellensége, mert a kopogása előre jelezte közeledtét, hogy az ajtók bezáruljanak előtte. Révész Mihály Táncsicsáról »az iskolában bizony alig tanítanak egyebet, mint azt, hogy március tizenötödikén kiszabadították a börtönből, parasztt volt, munkás volt, »különöc« volt, »bolondos«, tudósok nem igen foglalkoztak az életével és munkálkodásával. Pedig érdemes és tanulságos élet volt a Táncsicsé. Tegyük még hozzá azt — a munkásság szempontjából ez a fontos, — hogy Táncsics szerzi magyar nyelven az első szocialista írásokat, hogy a munkások számára magyarul ő adott legelőször ujságot, hogy ő szerkesztője a legelső szocialista lapnak, hogy az ő lapjából, az ő szerkesztése alatt lesz az első pártlap.«

Mások, a többiek, kortársak és utódok, írók, publicisták és politikusok, emlékíratokban, ujságcikkekben, ünnepi beszédeketben a maguk kénye-kedve szerint rajzolják meg Táncsics Mihály portréját. Úgy formálják, úgy gyűrják az alakot, ahogy éppen a pillanat és a cél kívánja: elnézően, ellenségesen, fölényesen, gúnyosan, ostobán, anekdótázva, de többnyire tudatlanul és tények, adatok, bizonyítékok keresése, kutatása nélkül, csupán a saját szempontjaik szemmel tartá-

sával. Pedig Táncsics Mihály többet érdemel ennél. Megérdemli, hogy végre úgy álljon előttünk, amilyen volt, erényeivel és hibáival, de — hamisítatlanul!

Ez a cél vezetett bennünket, amikor Táncsics Mihály »érdemes és tanulságos« életének olyan vonatkozásait kutattuk, melyek Budapest városépítési, városszépítési és városfejlesztési történetét gazdagítják. Az összegyűjtött adatokból megszületett az eddig ismeretlen Táncsics: a városreformer. Fakult, halványkörvonalú portréja új színekkel gazdagodik. Különös jelentősége van ennek ma, nemcsak a Táncsics-kultusz ápolása miatt, hanem azért is, mert az ő egykor városfejlesztési és városépítési problémái, (ha időközben még nem valósultak meg!) most kerülnek ismét napirendre, az újjáépítés keretében. Tanulmányunk gerince Táncsics »Fővárosunk« című, alig-alig ismert kis munkája, melyet börtönben írt, vaksága idején. E köré csoportosítottuk jórészt a Székesfővárosi Levéltárban felkutatott adatainkat. (A kutatómunkában dr. Kovács Lajos igazgató lelkesen sietett segítségünkre.) A tanulmányt kiegészítettük Táncsics Mihály budapesti házának történetével. Nem azért, mintha ez a ház (mely ma is úgy áll, ahogy megépítette) műemlékszárba menő nevezetesség volna, hanem azért, mert ez a ház Táncsics életpályájával szoros összefüggésben van, túl a kegyeleten s az emlékezésen. Magyar nyelvleckékkel kereste meg a telek és a rajta-álló viskó árát, itt írta legnevezetesebb munkáit, itt állította fel saját »nyomdáját«, itt élvezte 1848 március 15 után »a szabadság legfelségebb örömeit«, itt rejtőzködött 1849-től 1857-ig a pincében, innen hurcolták másodszor és harmadszor is börtönbe, itt építette fel a viskóból az emeletes házat, itt küzdött és szenvedett, itt volt boldog és boldogtalan. Ez a ház az ő vára, mely állandóan ostrom alatt állott, de ő nem adta fel, nem kapitulált s bár tudta, hogy »szép jövőt egyénileg véve, amilyennel a halandó magát néha-néha kecsegte« sosem várhat, ebben a házban dolgozni, küzdeni mégis szeretett, mert élt benne a hit, hogy nem dolgozik és nem küzd hiába.

Budapest, 1945 decemberben.

Leslye Táncsics

I.

En nem valami fényes, városi míveltségű úrfi, hanem erdők közt nevelkedett vad fiú valék — mondja magáról Táncsics Mihály önéletírásában.¹ Hogyan lett az erdők közt nevelkedett vad fiúból fővárosi reformer? — ezt kell kutatnunk, mielőtt rátérnénk Táncsics szerepére Budapest városépítési és városfejlesztési feladataiban. Az erdők vad fia a veszprémmegyei Ácsteszér községen született, 1799 április 21-én.² Apja — szintén Mihály — telkesgazda volt. Öreg Táncsics Mihályék tizenhárom gyermeké közül hét volt életben, mikor a kis Mihály eszmélni kezdett. Négy fiú és három leány. A gyermekek földműveléssel foglalkoztak, Miska nyáron át libapásztorkodott, az ökröket és a lovakat őrizte, télen pedig tanult. Apja Márton-napjára minden megkereste számára a csizmát és a könyvrevalót, hogy örömmestebb járjon iskolába.

A család a földműves parasztok nyomorúságos, gondokkal teli életét élte. Az apa gyakran bezár szekerével a környező városokba, hogy a piacon eladjon valamit. Egy alkalommal magával vitte Győrbe a kis Mihály gyereket, aki ekkor lát először várost és nem érez mást, mint félelmet. »Nem bírom elfelejteni, mily különös, kellemetlen benyomást tett rám az, mikor először Győrött lévén, ott a nagy házak kapui fölött sárkányfejeket láttam: féltem tőlük«. Más alkalommal apja Komáromba viszi magával, ott a félelemtől egyenesen sírvafakadt, mikor a meredek Dunaparton leereszkedtek szekerükkel a repülőhídhöz. Ezek az első városi élményei, benyomásai, dehát még gyermek, aki boldog, mikor hazaérnek a faluba, ahol gombászás közben alvó nyulat talál a bokorban s nyomban eladja a papnak — két garasért. Nem tudjuk, hány éves volt ekkor (lehetséges, hogy valamivel később, idősebb korában történt), de beteg lesz és meglátja a harmadik várost: Pápára viszik, az Irgalmasok kórházába. Ott a jó rántott leveles — amit szüleinél egész esztendőben tízszer sem ettek — a legnagyobb élménye. »Még azelőtt nem tudtam, mit tesz igazán jól élni, itt az

Irgalmasok zárdájában tanultam meg». A rántottlevesből »tanulta meg« a jó életet s rántottleves közben csillan fel előtte a jövő képe : iparosmesterséget kell tanulnia, hogy »jól élhessen«. Kisbérre kerül, szabóinásnak. Sorsa a kálváriás inassors, amit Munkácsy Mihálynál is ismerünk, a csabai évekből. A cintányér, amiben mesterétől az ételt kapja, oly »csekély«, hogy a kanál sem merül meg benne. Hazamegy hát a szüleihez, ahol a régi munkát végzi, de legalább aratáskor szép fehér kenyéret eszik a családi asztalnál.

»Aki városban született és nevelkedett, alig hiheti, hogy a szegény falusi pórifiúnak is vannak tiszta örömei« — írja önéletrajzában. Ilyen örömöök közé tartozik az eprészés, vadcseresznyázás, a búcsú, a szüret, az adventi disznóölés. »Nem volt soha a városban oly kivilágítás, mely annyi gyönyört okozott volna valakinek, mint nekem az, mikor disznóperzselésnél a szalma lángja magasra föllobogott s a csillgó hora sziporkázott«. Még mindig messze van a várostól, sőt a távolság egyre nő közte és a város között. A sánta iskolamester maga mellé veszi segédtanító félének. »Nem tudom, volt-e még más valahol is oly pórgatyás és zsíros, hosszúhajú praeceptor, milyen én valék?« — veti fel önmaga előtt a kérdést.

Tavasszal megszűnik az iskolai oktatás, kicsöppen a hivatalából, aratni megy az Alföldre. Összel gubacsot szed az erdőn, búcsúra jár, ahol, amennyire »garasokból telik, ponyvai históriákat vásárol«. A kukoricatörés és kukoricafosztás is a boldog ifjúkor élményei közé tartozik. »Nincs a városban az a cifra lakoma, ahol jobbízűen vendégeskednének, mint falun ilyenkor.« Falurajongása és városlenézése az erkölcsök megítéléséből is kiviláglik : »E tekintetben a falusi legény általában véve sokkal becsületesebben gondolkozik, mint a magát műveltnek hánnyogató városi úrifiak nagy része«.

A családi körülmények újra arra kényszerítik, hogy abba hagyja a földművelést. Takácsinas lesz. Miről lehetett a vele történt nagy változásra ismerni? Hosszú haját, amit vasárnaponként olyan zsírosra kent, hogy szinte csöpögött : le kellett vágnia. Szinte »megkönnyezte«.

A felszabadult takácslegény néhány forinttal a zsebében Székesfehérvárra gyalogol, rokonai látogatásra. Ott lát életében először színházat, színészeket. Csodálattal bámulja a »cifraruhás embereket« s főként azt, hogy olyan jól beszélnek magyarul. Éppen húsz-esztendős ekkor. Most nyílik ki a szeme. Most lát először túl a faluja határán. Megismerkedik egy bakancsos katonával, aki mesélget neki, hol járt, hol nem járt. Áhitattal és szomorúsággal hallgatja ezt a Háry Jánost, mert ráeszmél, hogy fogalma sincs a világról,

a »földleírást még nevéről se ismeri«. Tátva marad a szája, mikor azokat a csodálatos dolgokat hallja, többek között Angliáról. Ezidőt ját döbben rá, hogy a földmívesosztály »minden osztályok között a legalávalóbbnak tartja magát,« holott ez nincs rendjén. Aki saját magát nem becsüli, sosem érheti el mások megbecsülését. »Sok víz elfoly addig a Dunán, míg e néposztály a társadalom többi osztályainak akármelyikénél magát alábbvalónak tartani nem fogja s míg a többi osztályok, melyek műveltségükkel szeretnek dicsekedni, önként el fogják ismerni, hogy ők a földmívelőosztálynál nem érdemesebbek.«

Aki így gondolkozik, már nem az erdők vad fia, már kezdi érezni, hogy hivatás vár rá és ezt egyelőre a tanítóskodásban látja. Újra tanítósegéd lesz. Egymásután négy iskolamester mellett dolgozik, különböző helyeken, majd egy ismerős rábeszélésére Budára megy és beiratkozik a tanítóképezdébe. Kitűnő oklevelet kap, de nem kap hozzá állást. »Hiába vesztegel rá szép szót, elutasítás a felelet.«

Ez az első emléke a fővárosról, Kegyetlen, szomorú emlék. Semmikép sem olyan, hogy rajongással tölthetné el lelkét a főváros iránt.

A következő években (1823—1826) bejárja a fél országot. Tanul és tanít. Huszonkéteves korában, kis batyúval a hátán Pestre kerül, ahol tovább akarja művelni magát. A Hatvani-utcában levő »Horváth-házból, Jenni festőnél³ kap szállást és ellátást, cserébe a festő gyermekéit tanítja.

»Igen szerencsésnek« érezte magát, hogy a nagyvárosban lehet, de a festő halálával az özvegy felmondja neki a lakást és a kosztot. A külső Józsefváros legszélén, a Víg-utcának a lóvásárra nyíló végében bérlet magának egy olcsó, kis szobát. Kenyeret a piaristák előtti piacon vásárol (a piaristák iskolájában tanul), azt akkoriban másutt még nem is igen árulnak Pesten. A piaristák épületében van egy könyvesbolt is, ahová sűrűn bejár olvasgatni, ócskaságokat böngészni a polcokon.

»Ezidőben Pesten Boráros a városbíró,⁴ egyébként is tekinthető férfiú s az elemi iskolák igazgatója. Pest még nagyon német város, ritkán hallatszik a magyar szó.« Az ifjú Táncsics elhatározza, hogy a szegény inasokat ingyen tanítja a magyar beszédre. Felkeresi Borárost, akit arra kér: engedjen át erre a cédra az iskola-épületben egy helyiséget. Elutasítják. Állást sem kap hónapokig, végre beáll a Cukor-utcában, egy jurátushoz — csizmatisztító-legénynek. A konyhában lakik, havi három forint a fizetése. De két hónap mulva a jurátus kiteszi csizmatisztítója szűrét, aki ekkor a »hatodik iskolát« végzi a piaristáknál. A nyolcadik iskolaév kezde-

tén egy pesti német napilap szerkesztője⁵ bízza rá fia magyar oktatását. Ekkor történik, hogy Szalay László iskolatársa felhívja a figyelmét Vörösmarty Zalán futására, azzal, hogy vegye meg, mert a költőnek nincs pénze ebédre. Táncsicsnak magának sincs több pénz a zsebében, mint öt váltó forint. Megkéri Szalayt, vezesse el Vörösmartyhoz, akit amúgy is szeretne megismerni. És személyesen adja át a Zalán futása árát.

Szótár-írásba kezd. Előfizetést hirdet rá Eggenbergernél.⁶ Pár hét mulva közzlik vele, hogy egyetlen előfizető sem jelentkezett, mert híre kelt, hogy a szerző maga is tanuló. Le volt sujtva! Ilyen állapotban köszöntött be az iskolaév vége és ő — gyalogszerrel — országos vándorútra, tanulmányútra indul. Kiéhezve, elcsigázva, lesoványodva érkezik hazára. Haza? »Nem, csak egy nagy városba érkeztem vissza. Nem volt ott egyetlen család sem — írja, — melynek én, mint egyik tagja, hiányoztam volna s kinek szerencsés megérkezése fölött a ház népe örömmünepet ülhetett volna.«

Még mindig idegen Pesten, ahol 1831-ben kolerajárvány pusztít.⁷ Szerencsére »őrajta nem fog«. Két évvel később (1833) hatvan forintért eladja »Magyar és német beszélgetések« című munkáját Heckenastnak és a könyv — elfogy! Ettől kezdve élete végéig szüntelenül ír, ír és ír, de minél többet ír, annál erősebb összeütközésbe kerül a cenzúrával és annál közelebb jut a börtönhöz. Kolozsvárra utazik, nevelőnek, Teleki János gróf Sándor fia mellé.⁸ Elutazása előtt az Orczy-kert mögött telket vásárol, (hat-száz négyszögölet.) Egy kis viskó is áll rajta. A vételár 2100 váltóforint. Száz váltóforint előleget fizet, abban a reményben, hogy nevelői keresetéből a többöt is lefizetheti. Az eladó — Steinbauernek hívták — nem elégedett meg azzal, hogy vevője »író« és »nevelő«. Táncsics kénytelen jóhiszeműen azt mondani, hogy »egyben pesti polgár«. Mialatt Kolozsváron tartózkodik, Steinbauer érdeklődik utána a pesti Városházán, ahol közzlik vele, hogy Táncsics Mihály neve nem szerepel a pesti polgárok névjegyzékében. Visszaérkezve, polgár jogáért folyamodik, de Seeber Károly polgármester⁹ azzal az indokolással utasítja el, hogy »nem ismeretes«. El kell adnia szívéhez nőtt, kedves könyveit, úgy törleszti az adós-ságot. 1837 tavaszán kertjét sajátkezűleg ássa fel, hogy burgonyával bevethesse. Telkes gazda Pesten, földműves-paraszt, aki nagyon boldog, mikor összel elvermelheti a gazdag burgonyatermést.

A következő évben Bécsben próbál szerencsét. Magyar nyelvleckékből akar megélni, de még havat sem lapátolhat, mert — magyar. Legfeljebb akkor kerülhet rá a sor, ha a bécsiek közül nem jelentkezik elegendő hómunkás. Ezt »igen igazságos és méltányos«

eljárásnak tartja s »föhászban nyilvánítá« óhajtását, bárcsak Budapesten is »ilyesmit vennének zsinormértékül az elüljárók«.

Bécsből kudarccal tér vissza, de hamarosan otthon lesz a fővárosban. Az otthonot házassága alapozza meg. 1838 októberében feleségül veszi Seidel Teréziát,¹⁰ aki a szó szoros értelmében vett feleség, mert »vele a bajnak fele elesék«. A fiatalasszony fehér neműt varr, a férj napszámba jár és a tenyérnyi földdarabkán kertgazdaságot rendeznek be. Táncsics közben folyton ír, íróasztala fiókjában halomra gyűl a sok kézirat, a pesti kiadók nem fogadják el a munkáit, végül is elhatározza, hogy külföldre utazik azok »kinyomatása és elárusítása végett«. Bejárja Németországot, Belgiument, Hollandiát, majd Páris következik, azután London.¹¹ Öt hónapig van távol s alig érkezik meg Pestre, Kossuth tanácsára már is menekülni kényszerül. Régebbi írásai, főleg Népkönyve¹² miatt — kilenc könyvárusnak és kiadónak hiába kínálta, végül is elkeseredésében ingyen adta oda a tizediknek — rendőrkopók lesnek rá. Hasztalan hagyta el otthonát, a spiclik felfedezik bűvőhelyét,¹³ vasraverve hozzák a fővárosba, ahol előbb a Károlykaszárnyába (jelenleg Központi városháza), majd a yárbeli József-laktanya börtönébe kerül, ahol Kossuth Lajos is raboskodott.¹⁴

Egy esztendeig és két hétig tartják itt bezárva. Graf ügyész készítette el a vádiratot, aki Táncsics »Sajtószabadságról nézetei egy rabnak« és »Népkönyv« című könyveiből azt olvasta ki, hogy azokban »alperesnek abbeli vétkes szándéka ömlik el, hogy országlási rendszerünk feldulásával, a személy- és vagyonbeli jogok egyenlőségi elve terjesztessék«. A vádlevél hangsúlyozta, hogy Táncsics Mihály nagyon bűnös, mert a népet »csábító külfénybe burkolt tanoknak felkarolására unszolja«, olyan tanokra, melyek »ősi alkotmányunk felforgatását vonhatnák maguk után«. Ítéletre nem került sor. Egy esztendeig és két hétig raboskodott. Börtönéből írja feleségének a »Gyásznapok emléké«-t, levelekben.¹⁵ Az első levélből¹⁶ tudjuk, miért lett ő Stáncsicsból Táncsics? Három gyermekük közül, kiket egymásután vesztettek el, Ilka volt a legidősebb. »Csodálatosnak tartám — írja az apa a börtönlevélben, — hogy e gyermek mindig így nevezett: Táncsics, az S-betűt elhagyva és pedig már akkor is, mikor sem Boldizséktul, sem odahaza Ács-teszéren, mikor valánk, hol csakugyan az egész nép így nevez, ezt nem hallotta. Legyen úgy, imádott gyermek, emlékedre«.

Az utolsó börtönlevélben¹⁷ találjuk első nyomát Táncsics Budapest fejlesztésére irányuló későbbi működésének. Visszaemlékezve a nagy, külföldi városokra, ahol megfordult, ezt írja: »Nem szólok országos gazdálkodásról és haszonról, hanem csupán

szépség, kellem tekintetéből vetek egy pillanatot összeolvadó ket-tős fővárosunkból a tengerig. Ha emberi kéz és ész fővárosunk változatosságára s szépülésére annyit tesz, mennyit tőn már a természet: akkor minden országok fővárosait, melyeket láthatni szerencsés voltam, felülmúlja szépségre». (Ő maga említi ugyan »Hunnia függetlensége«¹⁸ című munkája egyik jegyzetében, hogy »Fővárosi Reform« című könyvét beadta a cenzurának — de sem a cenzor, sem a Helytartótanács nem engedélyezte — s ebből valószínűnek tartjuk, hogy Budapest problémái már előzőleg is foglalkoztatták. A »Fővárosi Reform« kéziratát egyébként, két másik kézirattal együtt, Tübingenben akarta megjelentetni, mikor Németországban járt, »Önbizalom« összefoglaló címen. Át is adta egy nyomdász-könyvkereskedőnek. A württembergi kormány a könyvet az osztrákok kérésére elkoboztatta.)

Az erdők vad fia az utolsó börtönlevélben immár látja, hogy a magyar főváros az európai nagyvárosokkal szemben elmaradt a fejlődésben. Táncsicsot nem elégítik ki József nádor Királyi Szépítő Bizottságának¹⁹ eredményei, egyébként sem érez rokonszenvet a városszépítő Habsburg főherceg iránt, akiről úgy véli: üldözi őt, mint a népjogok és a népszabadság harcosát. Ez a harcos a budavári börtönben, 1847-ben, már érzi, hogy a főváros fejlődése érdekkében is síkra kell szállnia, de még mindig nem városi polgár, még mindig nem rajong Budapestért, bár már foglalkoztatja a gondolat. Igazán csak akkor zárja szívébe Pest-Budát, mikor annak népe, 1848 március tizenötödikén, azon az esős napon, megnyitja előtte a börtön kapuját. A tömeg élen, mely felvonul, hogy kiszabadítsa, Klaузál Gábor²⁰ és Nyáry Pál²¹ halad. De őket is megelőzi Teréz, »a páratlan anya s angyaljóságú feleség«, aki ezekkel a szavakkal borul férje nyakába: »Nincs többé cenzúra!«.

Másnap a Nemzeti Ujság²² ezt közli Pest, március 15. keltezéssel: »Nagy napot ülünk, a magyar história napjainak legdicsőbbikét. A sajtó ma este 7 óra óta szabad! Ennek utolsó vértanuja, Stáncsics Mihály, az egyeneslelkű népbarát s alkotmányszerető honfi, édes övéinek esengő körében feledi a bilincseket, melyekben a kormányok, a cenzúra szükségének százados előítéleteitől nyomatva, a szellemet fogva tartják.«

Birányi Ákos »Pesti forradalom«²³ című könyvében ezt írja a kiszabadított rabról: »Midőn a nép imádottját, Mátyást, prágai fogáságából trónra kísérte fel a magyar, akkor lehetett tán olly osztatlan, zajongó s általános örömet látni, mint az nap most, midőn a sajtó s ennek áldozata Stáncsics, börtönéből kiszabadítatott.«

Zerffi Gusztáv »Mártius 15diike 1848 Pesten«²⁴ című munkájában így emlékezik: »Az elláthatlan menet, mely délután Budára, a helytartótanácschoz vonult, hogy a censura eltörlésére s Táncsics polgár szabadonbocsátására bírja, nyugodtan viselé magát, és legkisebb kicsapongás által sem zavará a közcsendet... Miután Táncsics közepettünk volt, riadozva, örömittasan tértünk vissza Pestre.«

Táncsics maga így emlékezik a nagy napra: »Kiszabadításmat főleg az ifjúság kezdeményezte, hozzá kiválóan a munkás nép csatlakozott; az ifjúság önzetlenül, a honszeretet tiszta lángjától hevíte, a munkás nép inkább hálából. A munkás nép természetes ösztönénél, igazságszereteténél fogva mindig megismerte és megismeri ki az ő igazi barátja s az iránt háláját minden körülmények között le szokta róni. Én összeszedve irományaimat s azokat zsebkendőmbe kötve, magamhoz vettetem s azután feleségemmel s Nyáry Pállal kocsiba ültünk s alig foglaltunk helyet, a lovakat kifogták s a kocsit férfiak, ifjak húzták.«

Budavár házait kivilágították Táncsics diadalmenetére. A szabadítók sokaságához egyre nagyobb tömeg csatlakozott. Így értek a Nemzeti Színház elé,²⁵ ahol Táncsicsot felszólították, foglalja el a nézőtéren a nádor páholyát, mert a színházban ülők látni óhajtják. Ő azonban a Városházára ment, ahová a nép is elkísérte. Onnan kijövet, egy ismeretlen férfiú szólította meg — kiderült, hogy a Nádor Fogadó bérője, — aki felajánlotta a nap hősének vendégszeretetét. Táncsics nem fogadta el. Rövid szónoklatot mondott. A nép lelkére köötte, hogy mindazt meg is kell valósítani, amit a forradalmi elvek követelnek. Bejelentette, hogy elhalt Ilka leánya s a nagy nap emlékére nevét Táncsicsra változtatja. A nép, a főváros népe, lelkesedett, éljenzett, mámorosan ünnepelte.

Negyvenkilenc éves volt s először érezte életében, hogy valaki! A fővárosban lett az, ahová mint az erdők vad fia érkezett, gyalogszerrel s egy kis batyuval a hátán. Ezen a napon újjászületett. Egy új ember született a régiből, Táncsics Mihályból — Táncsics Mihály, aki meghódította a fővárost, mely mindenkor polgárjogot sem adott neki.

De ez a Táncsics Mihály nem marad a fővárosé. A felszabadult paraszti lélek szárnyalása a felvilágosultság fényét árasztja egy alvó nemzet felé.

A márciusi ifjúság emelte vállára a meglettkorú férfit, aki túlnőtt a márciusi forradalom fiataljainak szabadságvágyán, reformtervein, eszmekörén, mert az egyetlen volt, aki felismerte a munkásság sorskérdéseit.

Jegyzet

1. *T. M.*: »Életpályám«, megjelent, mint Táncsics Mihály Művei IV., V., VI., VII. kötete. Kiadta a Központi Táncsics Bizottság, mely T. életében alakult, az 1870-es évek második felében, hogy »a sorsüldözött írót agg napjaira gyámolítsa.« Az iparos-osztályból álló 19 tagú bizottság felhívást bocsátott ki a nemzethez, T. M. összes művei érdekében», hangsúlyozva, hogy T. életpályája, kora, »egy alvó nemzet újjászületési processzusa.« Az »Életpályáma« utolsó kötete 1885-ben jelent meg, egy évvel T. halála után. A művet »kevessel rövidebbre vette, a helyenként széles fejezetek lényeges mondanivalót kiemelte, vagyis e méltatlanul elfeledett munkát hű figyelemmel újraolvasta« Szeremlei László s ebben a formában Lepage Lajos Könyvkereskedés adta ki Kolozsvárott. (Évszám nélkül.)
2. A budai bognár-céh tagjai között szerepel Stantsits János, akinek 1823 június 10-én adták ki a mesterlevelet. T. M. önéletríásában nem emlékezik meg róla.
3. *Jenny Alajos*, arckép, miniatűr és történeti festő, a Hatvani-utca 540. számú házban lakott. (V. ö. J. A. Dorffinger : Wegweiser, Pesth, 1827.)
4. *Boráros János*, 1785 : városi tanácsos, 1790 : városbíró, 1803—1807 és 1827—1829 helyettes (surrogirter) polgármester. Meghalt 1834. (V. ö. Schmall Lajos : Adalékok, Bp. 1899.)
5. *Rösler Kristóf*, a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung szerkesztője, a budai várban lakott, saját házában, Landhausgasse Nro. 121. (V. ö. Franz Schams Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern. Pest, 1821. Továbbá Dorffinger : Wegweiser.)
6. *Eggenberger József* könyvkereskedése a Podmaniczky-házból volt, a Ferencrendi Barátok Terén, 436. sz. alatt.
7. Az 1831-ben pusztító »ázsiai kolerában« Pesten 3700, Budán 2400 lakos betegedett meg. Ebből meghalt Pesten 1911, Budán 1240 lakos. (V. ö. Dr. A. Jankovich : Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und anthropologischer Hinsicht. Ofen, 1838.)
8. *Gr. Teleki Sándor*, akinek koltói kastélyában Petőfi Júliával a mézesheteket töltötte.
9. *Seeber (Széber) Károly*, 1810 : kancellista, 1819 : tanácsos és kapitány, 1829 : polgármester. Meghalt : 1838. (V. ö. Schmall : Adalékok.)
10. *Seidel Teréz*, T. M. életríása szerint, mostoha körülmények között, nyomorúságban született. Emberi gondviselés nélkül nőtt fel. Lehner Ignác városi hivatalnoknál (aki Schmall szerint diurnista, járuló, később kamarási segéd volt) mint szolgáló, szakácsnő, szobaleány, dajka kereste a kenyérét. Az esketést — T. M. adatait említve — Steinbach, Pest-Józsefváros plébánosa végezte. T. a névre nyilván rosszul emlékezett, mert a józsefvárosi plébánián ebben az időben Schönbach József.
11. *Révész Mihály* »Táncsics Mihály élete és kora« c. munkájában (Bp. 1942.) írja erről az útról : »Gyors út Brüsszelen át, rohanás Páris felé... Páris! Paris és Cabet, a szocialista, akitől már annyit hall és olvas Pesten! Izgalmakkal teli az út a határtól Párisig... Magyar munkások közé jár és boldog, bűszke, mert azt hallja, hogy ezek az idegenbe került magyar munkások dolgoznak, becsületet szereznek a magyar névnek.«
12. Népkönyv. Írta : Stancsics Mihály Lipcsében, 1846. Keil Erneszt és társánál. Belső címlapon : Polgári Katekizmus a nép számára. Írta : Stancsics Mihál.
13. Táncsics később maga azt írja, hogy Tóth Lörinc jelentette fel.
14. Börtönének ablaka az utcára — jelenleg Werbőczy-, akkor Bécsi-kapu-utcára — nyilott. V. ö. »Gyásznapok Emléke Levelekben« 1847. május 31. keltezéssel : »Korán reggel a szokottnál nagyobb zaj hangzott be ablakomon... Egész családok mentek a budai hegyekbe mulatni, mert hiszen vasárnap vala.«

15. A »Gyásznapok Emléke Levelekben, melyeket feleségének írt Táncsics Mihál« először szerepel, mint »Táncsics« könyvei címlapján. (1848-ban jelent meg, Budapesten, Magyar Mihály könyvárusnál.)

16. Az első levél keltezése : »Budavár, május 27-kén, 1847.«

17. Az utolsó levél keltezése : »Augustus 1-jén 1847.« E levél után T. »Biztatás« című versét közli a kötetben. A 28 szakaszból álló vers első két szakasza így hangzik :

»Éljen a jó! Szebb jövőnek
Állunk küszöbén :
Nem döntheté meg ügyünket
Ezer cselszövény.

Annyi szent s hő fohász után
Szép hazánk ege
Derül végre s oszladozik
Sötét föllege.«

18. »Hunnia függetlensége« először megjelent Haalában, 1846. Másodszor Budán, 1848. Mind a kétszer elkobozták. Harmadik kiadása, mint T. M. műveinek 12. kötete, Budapesten, 1873.

19. A Királyi Szépítő Bizottság az 1800-as évek elején lép az előtérbe, azzal a feladatkörrel, hogy Pest város szépítését (Verschönerung der Stadt Pesth) szolgálja. Az élén József nádorispán áll, a városszabályozási terveket Hild János készíti. A bizottság hatásköre Budára nem terjedt ki, Pesten viszont művészeti és hatósági ellenőrzési jogot gyakorolt. (V. ö. Lestyán Sándor : Pest-Budai Regélő, Bp. Officina, 1940.)

20. *Klaузál Gábor*, 1848-ban ipar- és kereskedelemlügyi miniszter.

21. Táncsicsot a budai Helytartótanács »az ellene indított perbeli eljárás befejezéséig Nyáry Pál pestmegyei másod Alispán kezessége mellett« bocsátotta szabadon. Nyáry Pál 1848-ban képviselő, majd a második független magyar kormányban belügyminiszter.

22. Nemzeti Ujság, alapítá Kulcsár István táblabíró, kiadja özvegye, Liptay Sándor vezetése mellett szerkeszti Illucz Oláh János. A N. U. volt az első magyar hírlap, mely a márciusi események után cenzúra nélkül jelent meg s ekkor pár óra alatt elkelt belőle 800 példány. (V. ö. Hirlapirodalunk 1848–49-ben, írta Idős Szinnyei József, az egyetemi könyvtár első őre, Bp. 1877.)

23. Pesti Forradalom (Martius 15–19. 1848.) Az eredeti választmányi jegyzések segédforrása mellett írta Birányi Ákos. (Pest, 1848. Nyomatott Trattner Károlyinál.) Birányi — családi nevén Schultz — Ákos, nagyszombati papnövendék volt, de felszentelése előtt kilépett és Pestre jött hírlapírónak. A forradalom napjaiban a legszélsőbb baloldali elveket képviseli. Köztársasági Káté-ja egyik legelső kísérlete magyar nyelven a szocialista tanok terjesztésének. (Megjelent Bp. Magyar Mihály könyvárus, 1848.) Birányi élestellő publicista és élesszavú agitátor. (V. ö. Révész Mihály : Táncsics Mihály és kora.) Egyébként a Köztársasági Lapok szerkesztője volt.

24. Martius 15-dike 1848 Pesten. Egy lap néptörténet. Írta Zerffi Gusztáv. (Pesten, Hartleben K. A. könyvkereskedésében.) Zerffi (Hirsch) Gusztáv 1848. a »Der Ungar« szerk. 1848 ápr. 6-tól a »Reform«-ot szerkeszti. A szabadságharc leveretése után külföldre menekült. Dr. Fausti névvel Ausztriaellenes leveleket írt az »Allgemeine Zeitung«-ba. (V. ö. Szinnyei : Magyar írók élete és munkái XIV. k.)

25. 1848 március 15-én, este fél nyolckor kezdték el a Nemzeti Színházban a Bánk bán előadását, melyet a Rákóczi induló vezetett be. Az első felvonás közben érkezett a menet Táncsicssal a színházhoz. Az előadást félbeszakították. A nézőter Táncsicsot akarta látni. Jókai jelentette be a leeresztett függöny előtt, hogy a börtönből kiszabadított író nagyon el van csigázva, kimerült és siet haza családjába. (V. ö. Jókai Mór : A tengerszemű hölgy.)

II.

A negyvennyolcas márciusi napok után sokáig kell várni, míg Budapesten városfejlesztésre, városszépítésre gondolhat valaki. A forradalom után égetőbb kérdések várnak megoldásra, mint a Királyi Szépítő Bizottság még befejezetlen tervei. A forradalom türelmetlen. A lázas arcok ragyognak, de a szívek mélyén aggodalom reszket és a lelkekbe bizalmatlanság költözik. A nép nem szeretné, ha a független, felelős minisztérium, Kossuth, Petőfi, a Nemzeti Dal, a 12 pont, Táncsics, a sajtószabadság, mind, mind csak álom lett volna, ami egészben, vagy részben szétfoszlik a felébredés után. A főváros népe kíváncsi izgalommal várja a pozsonyi országgyűlés törvényalkotásait: olyan törvényeket hoznak-e a honatyák, melyek megfelelnek a beállott változás követelményeinek? Az idő hamarosan megmutatta, hogy a népnek bizonyos fokig csalódnia kellett.

Táncsics Mihálynak jutott a szerep az új sajtótörvény ellen kialakult közhangulat irányításában. Ez második forradalmi szereplése a fővárosban. A készülő sajtótörvény több példányban eljutott Pozsonyból Pestre. »Egyebek között az állott benne — írja Táncsics az »Életpályám«-ban —, hogy aki politikai napilapot akar kiadni 20.000, aki pedig ugyancsak politikai hetilapot szándékozik megindítani 10.000 pengőforintnyi biztosítási tőkét tartozik letni azon hatóságnál, melynek kebelében azt megindítja. E törvényjavaslat ellen általánossá vált az ingerületség. A városház termében folyt fölötté az ideiglenes kormány vitája. Soká nem lehetett megtudni, miként fogadja az ideiglenes kormányi bizottsánya. Eközben a városház terére mind több és több nép gyűlt, míg végre az egész tért sűrű tömeg borította. A nép végre békétlenkedni kezdett. A tanácsterem erkélyéről mégsem hangzott le valami végzés; kiabálás, zaj kerekedett, közben e hang emelkedett: meg kell a törvényjavaslatot égetni! Fáklyákat hoztak, de azért tétováztak, mert ellenkező, azaz kérleltető hangok is

emelkedtek, hogy nem kell azt tenni. Én felkiáltva mondám: adjátok ide, ha ti nem meritek — és a fáklyák lángjára tartva megégetém.«

Mialatt ez a Városháza előtt lezajlott, a közgyűlés odabenn elhatározta, hogy »a sajtótörvények iránt« felír Pozsonyba,¹ gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz s a főváros lakossága nevében tiltakozik ellene. A feliratot Pulcsky Ferenc² vitte el Pozsonyba, ahonnan visszaérkezve közölte, hogy a kormány a sajtójavaslatot visszavonja és az »szabadabb elvűvel fog pótoltatni«. Táncsics az eredményt a tüntetés és a »fáklyák« hatásának könyveli el, szerinte »ennek folytán a biztosíték felére szállíttatott le«.

Ő maga ezt a fél-biztosítékot sem tudta letétbe helyezni, mikor 1848 április 2-án megindította lapját, a »Munkások Ujságá«-t.³ A lap és szerkesztője — akit két kerület⁴ is képviselőjévé választ — lassanként a nemzeti kormány szélsőbaloldali ellenzéke lesz.

Az 1848 július 6-án tartott alsóházi ülésén került sor a képviselők igazolására. Az ülésen »Egy képviselő« az igazolóbizottságok jelentése után a következő felszólalással jelentkezett: »Táncsics Mihályt két kerület választván el képviselőjének, az imént felállított elv szerint, neki is kell »két kerület között választani, melyiknek fogadja el képviselőséget«. Táncsics — a »Közlöny« (hivatalos lap) július 7-én, pénteken megjelent alsóházi tudósítása szerint így válaszolt: »Én azon meggyőződésben élek, miként a képviselőválasztásnak egyedüli alapja a bizodalom. Ennél fogva, miután törvény nem tiltja, azt hiszem: mind a két kerületnek a választás által személyben központosult bizodalmával mint képviselő elhetsége van. (Felkiáltások: nem lehet! nem lehet!) Én meg fogok nyugodni a többség akaratában. — De itt még egy más kérdés is adja magát elő. Békésen előbb megválasztattam, s mert competensem volt, szavazattöbbséggel, Síklónon pedig később választattam el, de közakarattal, egyetlen hang sem volt ellenem. Így állván a dolog, önként választani e kettő közül nem akartam; de ha a törvényhozás elhatározza: melyik kerületnek adják elsőbbséget? hajolni fogok akaratának. (Felkiáltások: Ön maga határozza el!) Tehát a síklói kerület választását fogadom el.«

A síklói mandátumot tartotta meg, de képviselője maradt minden igazságtalanságnak és segítségkérésnek, ami a fővárosból és az egész országból befutott hozzá.

A »Munkások Ujsága« szerkesztőségébe nap-nap után érkeznek a panaszos levelek és a kérvények, bajokról, visszásságokról, elégdetlenségről, óhajokról. A szerkesztő világosan látja, hogy a

12 pont csupán »pont« maradt, ahelyett, hogy felkiáltójellé változna. Erőshangú cikkeket ír, bírál, kifogásol, ostoroz s ezzel eleinte csak kellemetlenné válik, majd a hatalmon levők szemében népszerűtlen lesz a lap is, a szerkesztő is. Táncsicsot a kormány kesztyűs kézzel kezeli, de az ujság ellen megindul a hajsza, hivatalosan csak a kaució miatt. Az ujsággal együtt Táncsics kis nyomdája ellen is, az egyetlen gép ellen, amit nagykeservesen meg tudott vásárolni, hogy végre a maga nyomdásza, kiadója lehessen!

Biztosítékot kell letennie a nyomdáért, függetlenül a laptól. Pénze nincs. Ingatlanát ajánlja fel. Pest város az ügyben a belügyminiszterhez fordul, aki a következőkben válaszol :⁶⁾

2089

B

Pest város Közönségének

Táncsics Mihály nyomdája iránt tett felterjesztésben foglalt azon kérdésre: »Ha valjon a nyomdákra nézve a hirlapok hasonlatosságánál fogva fekvő birtok biztosítékul elfogadható-é?«

Ezennel válaszolom a hatóságnak, hogy igenis a sajtótörvény 30ik §nak 2ik pontjában megirt azon módot, miszerint a hirlapokért készpénz helyett fekvő birtokra kettős biztosítékkal betáblázott kötelezőben is letétethetik a biztosíték, — én a nyomdákért teendő biztosítékra is kiterjesztem.

Annál fogva a pestvárosi nyomdatulajdonos vagy 4000 frt készpénzben, vagy 8000 fnyi birtokra betáblázott kötelezvényt adhat biztosítékul.

Csak hogy a hatóság arra ügyeljen: hogy a birtok becsü törvényes módon történjék.

Ily becsüt szükség tehát Táncsics Mihály vagyonára nézve is végrehajtani; hogy meg lehessen itélni: ha valjon a törvény által kivánt biztosítékra nézve elegendő-é vagy nem?

Kelt Budapesten Május 29n 1849

Belügyminister

Szemere B.

Rottenbiller Leopold »alpolgármester úr utasítatik«, hogy a belügyminiszter leiratának érvényt kell szerezni. Táncsics tehetsellen. A fizetési felszólításnak nem tud eleget tenni, az ingatlana nem ér 8000 pengőt, a város tehát újra felír a belügyminiszterhez és utasítást kér, hogy a nyomdát bezárathassa. A felirat⁷ így szól:

FELZET :

8918. Kolt junius 14n 848

A belügyministernek

Pest sz. kir. város tanácsa Táncsics Mihály nyomdája tárgyában
f. é. május 29n 2089 sz. a. költ ministeri rendelet folytán jelentését
felterjesztvén, magát ezen nyomdának bezárása iránt utasítatni kéri

Rottenbiller Leopold h. polgármester
ur jelentése eredetben

BELSŐ SZÖVEG :

Minister Ur!

Folyó évi Május 29n 2089 sz. a. költ rendelete következtében, mellyben Táncsics Mihál által felállított nyomdáért a sajtó törvény 30ik §ának 2ik pontja értelmében uly, mint a hirlapokért, biztosítékul, vagy 4000 pftot készpénzben, vagy e helyett fekvő birtokra kétszeres biztosítékkal betáblázott kötelezvénnyt kivánni méltóztatott, h. polgármesterünk tudósítása nyomán hivatalosan jelentjük : miként Táncsics Mihál ezen ministeri rendelet értelmében adandó biztosíték iránt felszólítatván, oda nyilatkozott, hogy : József városi két háza csak 2000 pftnyi értékű lévén azok kivánt biztosíték gyanánt elégségeseknek nem tartathatnak, kezest pedig, vagy olly egyént, ki azt készpénzben letenné, elő állítani nem képes, — egyébként megjegyzé, hogy nyomdája csupán egy sajtóból állván, abban egyedül saját munkáit s hirlapját nyomatja, — s hogy e szerint azokért már mint szerkesztő és kiadó is felelősséggel tartozván, a nyomdáért nyújtandó biztosíték feleslegessé válik.

Ily körülmények között tehát, miután Táncsics Mihál nyomdájától megkivánt biztosíték erejéig sem készpénzt, sem pedig fent írt módon kiadandó kötelezvénnyt nem nyújthat, — az iránt utasításért vagyunk bátrak esedezni, valjon a f. é. ápril 28n 323/13 sz. a. költ ministeri rendelet 8ik pontja értelmében a kérdéses nyomda bezárassék-é vagy sem?

Kolt Budapesten az 1848 évi junius 14n tartott tanácsülésből.

Rottenbiller
h. polgármester

»Ily körülmények között« Táncsics jobbnak látta, ha eladja a nyomdáját. A »Munkások Ujsága« egyik nyomdából a másikba vándorolt, de a hangja nem lett szelidebb. Hangja : a munkás nép hangja, ahogy Szabó Ervin találóan állapította meg »a néphangulat visszhangja«. Ám van másik visszhang is, az ellenkező oldalról. Zemplén vármegye »közönsége« például egyenesen Táncsics lapjának betiltását kéri a belügyminisztertől s ezt tudatja Pest városával is. A meggyei átirat⁸ így hangzik :

Kedves Barátink s Atyánkfiai!

A »Munkások Ujsága« czimü Táncsits szerkezte hirlap kivált a jelen átalakulási korszakba az érdekeket melly lázítólag ébresztő s a tulajdонт kárhozatosan tiporó, minden nap tartalma nyilván mutatja.

Az illy vesztélyes ragályos gyomot addig még nem késő kiirtani és pedig a rendkívüli körülmények között rendkívüli uton rögtön meg szüntettni eszközleni mulasztthatatlan kötelességünknek ismervén

Siettünk a belügyi Ministert figyelmeztetni és fohivni az eránt: hogy a bel csendet és vagyon biztoságot veszélyesztő ezen hirlapnak el kobzása és általános el tiltása eránt most midőn a rögtönzést parantsoló idő a sajtó Törvény utjáni eljárást meg nem engedi, nyomban és erélyesen intézkedjen s ebben kivánságunk teljesülését annál fogva is reményljük, mert ez által a köz rendü nép sem fosztatik meg olvasási mezejétől a »Nép barát« hirlapot épületesen használhatván.

Mellynek sikeresithetésére segédkezöket és hasonló fölzsóllásukat amidőn hazafui lelkesedéssel ki kérnénk, vagyunk

Kelt 1848 évi Septm 4én S. A. Ujhelyben
tartott bizottmányi Gyülsünkből

szives baráti s attyokfiai
Zemplén megye közönsége

Vas Gereben szerkesztette a »Nép barátjá«-t,⁹ ez volt a kormány »hivatalos« néplapja. Vas Gerebent játszották ki Táncsics ellen, a »Nép barátjá«-t a »Munkások Ujsága« ellen. Amikor a kormány 1849 január elsején Pestről Debrecenbe költözik, Táncsics is odautazik és folytatni akarja lapja kiadását. Nem sikerül neki. A Debrecenben megjelenő »Március Tizenötödike« 14. számában¹⁰ közli a »Munkások Ujsága« nekrolóját: »Teljesen viruló egészségen élt s nem is természetes halállal műlt ki, hanem megölték.«

Így »ölték meg« a márciusi forradalmi vívmányokat és a magyar szabadságharcot is! Egyik sem műlt ki természetes halál-lal. Világos után Táncsicsnak is bujkálni, bujdosni kell, de a hóhér-uralom és spicilrendszer éveiben nincs nyugovása. Földalatti pincében rejtőzködik, ott ír és dolgozik.¹¹ 1857-ben aztán előmerész kedik a pincéből a napfényre, hiszen kihirdették az általános amnesziát. Most még merészebben hangoztatja elveit, írásban és szóval. Új forradalomra gondol és szóban, írásban terjeszti az igazi forradalmi eszmét. Milet a vége? Felfigyeltek rá. Az abszolutizmus titkos kémei a nyomába szegődtek, mert sejtették, hogy a »második márciusi forradalom« előkészítői között ő is szerepel. Másodsor is börtönbe

kerül. Mácsik ügyész halált kér a fejére — mely a félesztendő vizsgálati fogásban hófehér lett, — a törvényszék 15 évi súlyos börtönre ítéli. 1860 szeptember elsején hirdették ki előtte az ítéletet. Az 1867. évi általános amnesztiával kegyelmet kapott.

Második raboskodása közben támadja meg a súlyos szembaj. Vakon tapogatózva írja börtönében »Fővárosunk« című munkáját, melyben olyan élesen látja Budapest jövőjét, mint rajta kívül nagyon kevesen a világvárosias emelkedés szószólói közül.

Jegyzet

1. A felirat szövege Budapest Székesfővárosi Levéltárban. Felzet: Mart. 22. 848. Gróf Batthyány Lajos minister elnök urnak. A Sajtó Törvények iránt. Elment 22./n 848. délut 5 órakor. Belső oldalakon: Gróf Batthyány Lajos Minister Elnök urnak Pozsonyban. Minister-Elnök Úr! Mit e város lakossága a sajtó felszabadításával Martius 15ikén dicsően kivivott, azt a törvényhozás a sajtó törvény javaslatával, mellyet e város követei f. h. 2likén költ levelök kiséretében megküldének, tökéletesen lerombolni indul. Ezen törvényjavaslat olly helytelen, hogy ellene városunk minden lakosa azon diadal érzetével szólal fel, mellytől visszalépés többé nem lehet. Midön tehát ezt Önnel Minister Elnök Ur kinyilatkoztatni kötelessé-günknek ismerjük, egyszersmind hazafiu bizodalommal kérjük Önt Minister-Elnök Ur: méltóztassák ezen elfogadhatatlan törvényjavaslat visszavételét eszközölni, avval együtt, hogy addig is, mig e nemzetnek valódi képviselői által a szabadság és reform szellemében mássajtótörvény fog hozatni, a helytartó-tanácsnak a Sajtó-vétségekre vonatkozólag a hatóságokhoz leküldött ideiglenes rendelete szolgáljon szabályul, olly módosítással azonban, miszerint a helytartó-tanácsi ideiglenes bíróság helyett a vétségek felett esküütsék itéljen és hogy a hirlapokra nézve a cautio kiállíthatási tekintetében könnyebb, mennyiség tekintetéből pedig sokkal mérséklettebb legyen. Nem akarunk mélyebben az érintett törvényjavaslat birálatába bocsátkozni, osztozván Pest vármegye közgyűlésileg megbizott választ-mányának velünk közlött észrevételeiben és aggódalmában, mellyet a megkereső levelünk átadásával kiküldött követünk s polgártársunk Pulszky Ferenc ur bővebben fog szóval is előterjeszthetni. Minister-Elnök Ur, tiszttel Polgártársunk! Az idő percsei drágák. Intézkedjék Ön, hogy az intézkedés késő ne legyen. Költ Pesten, az 1848 évi Martius 22n tartott városi közgyűlésünkben. Látta: Rottenbiller Alpolgármester».
2. Pulszky Ferenc (1814—1897), aki a művészletekkel csak az emigráció éveiben kezdtet foglalkozni, a forradalom hírére vidékről sietett Pestre. Egyenesen a város-házára ment, ahol együtt találta Klauzálit, Csányit, Nyári Pált és Rottenbillert, az úgynevezett »közcsend-bizottság« tagjait, aikik nyomán beválasztották maguk közé. (V. ö. dr. Ferenczy József: Pulszky Ferencz életrajza, Bp. Pozsony. Évszám nélkül.) Pulszky »Életem és Korom« címen írt munkájában (Bp. Kiadja Ráth Mór, 1880.) így írja le pozsonyi küldetését: »A mint Pozsonyba értem rögtön elmentem Battyányihoz, ki maga is átláttá, hogy Szemere hibát követet el törvényjavaslatával, s arról is meggyőződött, hogy az ország nem maradhat hetekig kormány nélkül... Battyányitól Deákhoz mentem, ki már megérkezett volt és szokása szerint személyes befolyásával kiegyenlítette az ellentéket...« Pulszky Kossuth-tal is tárgyalt, majd visszaérkezve Pestre, közölte a megnyugtatást, hogy »a sajtótörvény-javaslat visszavétetét és szabadabb elvűvel fog pótoltatni.«
3. Munkások Ujsága. (Budapest.) Szerk. és kiadta Táncsics Mihály. Nyom. Budán, az egyetemi nyomdában, máj. 21-től Táncsics saját betűivel, júl. 16-tól Kozma Vazulnál, decz. 5-től Lukács és társánál. Megjelent hetenként egyszer 8-r. egy iven, aug. 10-től hetenként kétszer 4-r. fél iven. Ára fél évre 2 frt, egyes szám 4 kr. p. p. 1848. ápril 2—szept. 24 = 33 szám, 424 lap, szept. 29—decz. 29 = 26 szám, 108 lap. Szétküldetett belőle decz. végén 538 példány. (V. ö. Szinnyei: Hirlap-irodalmunk 1848—49-ben.)
4. Siklós és Békés. Szarvas, Izsák és a bácsmegyei Ó-moravica polgárai is felajánlották Táncsicsnak a mandátumot.
5. Táncsics a legtöbb ügyben »eljárt«, de kevés sikkerrel. Talán legehevésében harcolt Pintér István »Pest szabad királyi városi adófizető lakos és magyar Timár-mester« érdekelben, akinek a »Ferencz külüvárosban, a Templom mellett, 217-ik szám alatt fekvő háza az 1848 március elejei Duna-áradás következtében megrongálódott.

Pintér a házát 200 váltóforint költséggel helyreállította, de »a város emberei nem tudni mi okból, föld szinig lerombolták.« (L. : Pintér István beadványa Pest szabad királyi város tanácsához a Fővárosi Levéltárban.) Táncsics — a timármester kérésére — magáévá tette a sérelmet és sajátkezűleg írt át a Városhoz. (Eredetije a Fővárosi Levéltárban.) Az átitrat így hangzik : Felzet : A városi bizottmánytul Pintér Istvánnak lerontott háza árát kifizetetni kéri Táncsics Mihál. Belső oldalon: »Tisztelt városi bizottmány. Ezen öreg ember már három izben sirva könyörgött nálam, hogy ügyét pártoljam, mert különben el kell vesznie : én megsajnálván, megigértem neki, hogy amit tenni birok részére emberi kötelességgemnek ismerem. Kérése röviden ez : Ferencz külvárosban 217 sz. alatt volt házát a város lerontatni parancsolta, tehát vagy igazságos becsürték szerént neki azt kifizesse, vagy helyette más építsen neki. A ház tömött lévén, milleny a városrészben sok van, s alja a nedvességtől szennyezett, de ő azt körül téglával becsületesen kijavitotta, mint a szomszédok bizonyítják, kiket én személyesen megkérdeztem, de tanusít ezt a rakás, használt, avult téglá is, mit tulajdon szemeimmel láttam, s illy kijavítás után a ház isten tudja még meddig eltartott volna : de azért kárpótlás nélkül csak kihányatott holmija a szabad ég alá, még akkor március hideg napjaiban az udvaron kellett laknia. Már 67 esztendős ez a szegény ember, felesége szinte öreg és sem mesterséget nem folytathatja, sem más egyebe nincs, amiből elhennének ; azonkívül még a lerontott házra tartozik is, mert kölcsön pénzen vette a téglát, amivel azt kijavította. Kérem tehát ennél fogva a városi tisztelt bizottmányt sziveskedjék ezen Pintér István nevű szegény magyar timárnak szoros igazságot kiszolgáltatni, azaz a lerontott háznak árát kifizetni. Budapest május 5kén 1848. Táncsics Mihál.« Táncsics esak annyit ért el, hogy Pintér István panasza végigjárta az igazságügyminisztérium és belügyminisztérium fórumait. Szemere belügyminiszter végül is így döntött : »Táncsics Mihálynak Pintér István roskadózó háza lerontása miatti panaszos folyamodása tárgyában... miután a szépítő bizottmány jegyzőjének felmutatott kivonata szerint a kérdéses hajlék, előleges vizsgálata után, életveszélyeztető dűledezzet állapotban lenni találatatott, s azért annak lebontását elrendelni a hatóságnak nemesak joga, hanem kötelessége is volt, íly körülmények között a kérő kárpótlásnak hely nem adathatik.«

6. Budapest székesfőváros Levéltárában.
7. Budapest székesfőváros Levéltárában.
8. Budapest székesfőváros Levéltárában.
9. Nép Barátja. (Budapest, Debrecen.) Szerk. és kiadta Vas Gereben (Radákovics József), szerkesztőtárs Arany János 1849 márc. 9-ig. Nyomt. Beimel József, 1848 jul. 4-től Kozma Vazul. 1849 Jan. 16—apr. 28-ig Debrecenben, a város nyomdájában, máj. 6—jun. 30. nyomt. Kozma Vazul, kiadta Magyar Mihály. Megjelent hetenként kis 4-r. egy fén. Ára egész évre 7 frt. 30 kr. bankóban, júniustól decz. végéig öt ezüst huszás. 1849-ben fél évre 5 bankó forint. 1848 jún. 4—dec. 24. = 30 szám 484 hasáb. 1849 jan. 16—jún. 30 = 24 szám, 384 hasáb. 1848 végén a pesti postán szétküldetett belőle 2170 példány. (V. ö. Szinnyey : Hírlapirodalunk 1848—49-ben.)
10. Március Tizenötödike. (Budapest) Szerk. 1848-ban Pálfi Albert, 1849 ápril. 25—jún. 6-ig Gaál József, jún. 7-től ismét Pálfi Albert. Kiadó-tulajdonos Lukács László. Nyom. Beimelnél, jún. 21-től Lukács Lászlónál. Megjelent hetenként hatszor 4-r. fél fén apr. 22-től nagyobb alakban. Ára fél évre helyben 5 frt, vidéken 6 frt, egyes szám 3 kr p. p. 1848 végén 733 példányt küldtek szét a pesti postán. Március Tizenötödike. (Debrecen) Szerk. Pálfi Albert és Csernátoni, a 8. számtról Pálfi egyedül. Nyom. a Kolozsvárról ideiglenesen Debrecenbe áttett nyomdában. Megjelent hetenként hatszor kis 4-r. fél fén. Ára febr. 14-től június utoljáig helyben 4 frt, vidéken 5 frt, egyes szám 3 kr p. p. 1849 első felében 1115 volt az előfizetők száma. 1849 febr. 14—máj. 31 = 1 — 44. 46—92 szám 360 lap, a 45-ik szám nem jelent meg, apr. 24-től máj. 31-ig két Március Tizenötödike járt, t. i. Pesten és Debrecenben (V. ö. Szinnyey : Hírlapirodalunk 1848—49-ben.)
11. T. M. ezidőben írt nevezetesebb munkái: Az osztrák uralkodóház és Magyarország, Hárrom politikai hitágazatom, Mi a tulajdon?, Bordács Elek a gyalog árendás, Hét nemzetiség szövetsége, Tanító és tanítványa, Vallási felekezetek a keresztenység első századán kezdve, Hit, papok, pápák stb. A pincében írta a többször idézett »Életpályám« első részét is, a rejtőzködésig fogalva össze abban visszaemlékezései.

III.

Az 1860-as évek Budapestjének képét akarta Táncsics Mihály megváltoztatni, mikor börtönében vakoskodva megírta a »Fővárosunk« fejezeteit. Milyen volt ez a Budapest? Csak apró mozaikokból kapunk feleletet a kérdésre.

Szilágyi Sándor¹ így festi a főváros állapotát a szabadságharc leveretése után: »Az élet, a zaj és az örööm kihalt falai közül, mert a győzők magasan hordott fejükkel, a katonák büszke, tarka csoportjai, az alázatosan sompolygó, a magukat mutogatni is alig merő és inkább csak lopva továbbsurranó legyőzöttek nem eleve-nítették fel az utcákat... Pest arca olyan, mintha kicserélték volna...«

Hentzi tábornok ágyúi sok pusztítást okoztak Pesten. »Romokban feküdt a gyönyörű Redout Dunára néző oldala, a tető bedőlt, az oszlopok a víz partján feküdtek. A bombák a Zrinyi kávéházba (ma Astoria szálló) is becsaptak. Pusztítottak az ágyúk a mai Petőfi Sándor-utcában is, ahol a Trattner-Károlyi ház ron-gálódott meg. A Lánchíd pesti fejénél a Kereskedelmi Kaszinó, a Diana-fürdő (ma a Kereskedelmi Bank épülete áll a helyén), odébb az Angol Királyné-szálloda, másfelől a Lipót-egyház (mai Bazilika helyén), továbbá a Bálvány-utca és az Újpiac több háza (az ottani német szükség-színház), a Háromkorona-utcában (Nagy-korona-utca) három nagy ház, a József-tér és a Szél-utca (Nádor-utca) sarkán levő épület szenvedett legtöbbet.²«

Mindjárt az önkényuralom elején, 1849 júliusában, Pest és Buda teljesen elvesztette önkormányzatát, »a polgárság kiejtette kezéből az önrendelkezés és öngondoskodás gyeplőjét.³« A város közigyeit a községi választmány és a Tanács intézi, s közvetlenül alá vannak rendelve az országos hatóságnak.

Újjáépítés, városfejlesztés, város-szabályozás tizedrangú kér-dessé válik. A Királyi Szépítő Bizottság sem a régi már, meg is szűnt 1857-ben. Munkakörét ideiglenesen az »építkezési választmány« vette át. Ötven évig dolgozott a Szépítő Bizottság Pest város csinosításán, a baj mindig az volt, hogy az anyagi eszközök nem

állottak arányban a feladatok nagyságával. A fél évszázad alatt mégis megépültek a város első közművei és a Lipótváros egyenes utcái, az empire-ízlésű házakkal. Pollack Mihály összelőtt Redoutja helyén felépült Feszl Frigyes bizánci és román elemekből egybehangolt Vigadója⁴ és Wodianer Móric is felépítette Hild József tervei alapján az új Angol Királyné szállodát.⁵ A hatvanas évek elején (1862—64) készül el August Stüler, porosz építész, Magyar Tudományos Akadémia-épülete, az olasz reneszánsz paloták stílusában, bár azoknál szárazabb köntösben, olasz könnyedség helyett porosz merevséggel. A középületek körül pedig megkezdődik a nagyobbarányú bérház-építkezés, amit a sziikség, a bevándorlás növekedése követelt. (Pest lakossága 1850-ben 127.935 s ez a szám az 1867-es kiegyezésig kétszázzerrel növekszik.) A bérházak silány, olcsó anyagból készültek. Belül sivárok, kívül dísztelenek. Ekkoriban született találó elnevezésük: bérkaszárya.

A hatvanas évek Budapestjének nincsenek történetírói, akik összefoglaló képet adnának a városról. Folyóiratok és napilapok cikkeiből, emlékezésekben, tárcarovatokból kell kiválogatnunk azt, ami többé-kevésbé hitelesnek látszik, s többet mond számunkra egy-egy »színes riportnál«. Hoitsy Pál⁶ 1927-ben így emlékszik vissza a kiegyezéselőtti fővárosra: »Pest területileg is kicsi. Észak felé a London-szálloda (a mai Bajcsy-Zsilinszky Endre-út elején) az utolsó épület, azontúl a vasúti pályaház (Nyugati pályaudvar) mögött a Váci-temető (ma Lehel-tér) terül el, ahol dűledeznek a kripták s kifehérlenek a régi halottak csontjai. Kelet felé a pályaudvar (Keleti) telkén és a környéken is, veteményes kertek zöldelnek. Déli irányban, a Boráros-téren túl, két gózmalom és néhány ácstelep van. A Városliget irányában ki van építve a Király-utca, de akik ott laknak, azoktól is tréfásan kérdezgetik az ismerősök: »Milyen Önök felé a vetés?« Az Aradi-utca egyik oldalán tehenész-majorosok házai állanak, a másik oldalon akácerdő terül el, ide hordják az istállókból a trágyát... Országh Sándor dr.⁷ bővíti a képet. A Lánchíd pesti hídfőjének környéke sár- és porfészek s állandóan új anyaggal táplálja a Duna homoktengere. Az egész Dunapart, Pesten is, Budán is, csúnya, bűzös hely, ahová a város szemetét rakják. A Váci-út, a Kerepesi-út (ma Rákóczi-út) és az Üllői-út, télen át csaknem járhatatlan. A Terézváros keskeny, szűk és piszkos utcák tömkelege...«

Ez a »városkép«, ilyen a város állapota. A Bach-korszakot sinyli Budapest s a lelkek megtelnek fájdalommal, mikor híre érkezik az európai világkiállításoknak, a külföldi metropolisok csodálatos (legalábbis Pest-Budán csodának tűnő!) fejlődésének. Bécs

mindent elkövet, hogy a magyar főváros ne emelkedhessék ki el-maradottságából. A természetes verseny, a két város között, Bécs javára dől el. A honfibú csak kesereg, a honfi tehetszten...

Az első nyilvános hang, mely a közérzést tükrözi, Arany János Koszorújában⁸ jelenik meg, az 1863 június-augusztusi számban, Pesty Frigyes⁹ tollából, »A magyar főváros« címmel. »Pestet mindenájan szépnek, nagyszerűnek kivánjuk látni« — olvassuk a tanulmányban, mely nemzeti szellemben újjászületett Budapestről álmodik. »A nagy nemzeti szellemről átlehelt főváros a közigyekre is üdvös befolyást gyakorol. A budai Népszinház ügye, az Alagut célszerű stílje, a zugligeti vasut, a nyaralók szaporodása, az omló-partu és vendégriasztó Margitsziget felkarolása, a Dunapartok kírtatározása, valami bazár megnyitása, egy pár fa ültetése, egy kioszk, egy pad, egy kut felállítása, hol még nem volt, ez minden oly esemény, mely az ország minden zugában érdeket gerjeszt, azon lappangó gondolatnál fogva, hogy a magyar fővárosnak élénk lépésekkel kell megközelíteni eszményét... Konzerválunk és építünk! mindenki, aki fővárosunk szépítésére, fényére, dicsőségére egy-egy lendületet adott, vagy egy követ hordott, a nemzeti kulturtörténet háláját érdemelte meg.«

Egy esztendővel később, Táncsics Mihály, a börtön vak lakója, hihetetlen lelki gyötrelmek és testi szenvedések között írja azokat a tanulmányokat, melyekből várostörténeti könyve születik.

Szerény, kékfedelű könyvecske. A címlapján: »Fővárosunk. Irtta Táncsics Mihály«. Oldalt, apróbb betűkkel a könyv mottója: »A mily mértékben teremtitek a fővárost nagyszerűvé: oly mértékben válik a hon hatalmassá, dicsővé.« Alatta: »A szerző tulaj-dona. Ára 50 kr. Pest, nyomtatott Bartalits Imrénél. 1867.«

Az előszóban olvassuk: »Az én keblemben rég idő óta azon erős hit élt, miszerint testvér fővárosunknak természeti fekvésénél, nemzetünk életrevalóságánál fogva világhírű várossá kell válnia. Ezen erős hitem szolgált össztönül arra, hogy e munkácskát mos-toha körülményeim közt is, a börtönben, vakságomban írtam; hon-szerelmem készítettem, tüzelt arra, hogy elmondjam én is, mit fő-városunk nagyszerűsítésére jónak látok. »Benőfi és cimborája« álnéy alatt juttatám ez iratot a Vasárnapi Ujság szerkesztőségéhez 1864 nyarán; tőlem telhető szeliden íram, hogy az akkori provisoriump alatti sajtóviszonyok közt is megjelenhessék, de a szerkesztőség ki nem adta. (A »Benőfi« álnév már a szabadságharcelőtti években is felbukkant. Petőfi Sándor 1844-ben felhívást adott le a Pesti Divatlapban, a következő szöveggel: »Kérelem Benőfi úrhol! Miután némelyek a névhangzás hasonlatánál fogva azt gondolják,

hogy Benőfi én vagyok, a további zavar elkerüléséért igen lekötelezne B. úr, ha e különben is álnév helyett mászt szíveskedne választani.«

Az előszó további részére később térünk rá, mint ahogy a »Fővárosunk« fejezeteit is két külön részben kell tanulmányunk során tárgyalunk. A munka ugyanis két részből áll. Az első felében Táncsics általános városfejlesztési kérdésekkel, a második részben pedig az Aldunapart kiépítésével, az aldunaparti városi telkek eladásával foglalkozik. (Utóbbira vonatkozó fejtegetéseit is a bőrtönben írta, egy évvel később, 1865-ben. Kiszabadulása után adta ki a két részt közös kötetben.)

1864 »myarán«, amikor Táncsics a »Fővárosunk« első részét írja bőrtönében, Pákh Albert¹⁰ szerkeszti a Vasárnapi Ujságot, aki nem meri vállalni a kockázatot a cikkekért. »Benőfi« cimborája, — aki nem más, mint Teréz, a hűséges hitves, hiszen vele küldi ki az író a kéziratokat — szomorúan, lesújtva viszi meg a hírt a bőrtönbe, de férje nem csügged, dolgozik tovább! Az asszony megérti, helyesli, úgy hallgatja, mint egy szentet, úgy bámulja, mint egy bálványt, mint egy oltárképet és csak bologat. Ezért írja Táncsics mindenjárt az első fejezet elején: »Ha kettőnktől, azaz tőlem és czimborámtól függne, hatalmunkban állana, tehetségünkben volna, oh be széppé, dicsővé varázsolnók át az egész testvér fővárost, hogy még a magyarok Istene is csodálva gyönyörködnék benne; és pedig mindenek előtt az emberek hitványságát, gazságát, erkölcsstelen-ségét, szóval minden szemmisítők meg, ami az embert lealacsonítja, méltóságából kivetkőzeti, szóval mik az emberi szépséget leginkább elrutitják. Mindnyájan általában dicsékvés nélkül vallhatjuk, hogy testvér fővárosunk egy része szép s reméljük, hogy majd egészben is szép lesz, ha Isten és sors ugy akarja.«

Táncsics nem hivatott városépítő, nem szakavatott városrendező, ő elsősorban szociálisan érző és gondolkozó író. Városrendezési terveiben sem feledkezik meg azokról, akiknek szolgálatába szegődött, akikért eszméit hirdeti, akik felemeléséért harcol: a népről. »Vélekedésünk szerint — hangzik tovább művében — a rideg falak, ha még oly magasak, egyenesek is, magukban véve a várost széppé nem teszik. A városnak megelevenítője a lakosság, az adja meg a szépséget, ha a nép testileg és lelkileg ép, egészséges, erőteljes, magasztoslelkű, a várost minden szébbé és szébbé fogja alakítani.«

Íme az első szavak, az első mondatok a főváros fejlesztésének, kiépítésének, emelésének történetében, melyek népi fővárost, népi Budapestet óhajtanak! Táncsics ezekkel a szavakkal megelőzte a kort, melyben ma élünk. Túlzás nélkül és tárgyilagosan kell meg-

állapítanunk, hogy a népi Budapestnek ő az első szószólója s ugyanakkor hozzáfűzhetjük, hogy nemzeti alapon. Mert a népi Budapestt lelkesedve ezt is írja : »Hogy az új viszonyokból nemzeti nagyság és dicsőség fejlődjék ki, testvérfővárosunkat illetőleg kell oly intézkedéseknek történniök, melyeknél fogva a főváros olyanná váljék, miszerint ez minden más országos intézkedésekben példányul szolgáljon, abban ami szép, üdvös, dicső.«

Táncsics tudja, hogy »ami elmult, nem hozható többé vissza.« Mégis elkeseredetten állapítja meg, hogy »ha apáink Mária Terézia idejében azt határozták volna el, hogy Budapest terv és szabály szerint építtessék és hogy itt lakjanak azon gazdagok, akik a hazán kívül szoktak lakni : mennyire más alakja volna most fővárosunknak... Ha azon nagy jövedelmeket, miket részint külföldön költöttek el, és azt, amiből jószágaikon rendkívül pazar költséggel várszerű kastélyokat építettek, melyek többnyire üresen állanak, budapesti paloták építésére fordították volna, nem pergett volna le száz év gyümölcseleniül.«

Mielőtt Táncsics rátér városfejlesztési terveire, »törvényes erejű« határozatot javasol, amely kimondja, hogy »A testvérfőváros Budapest egész területén, addig semminemű építkezés (sem országos, sem hatósági, sem magánosok által) nem történhetik, míg a szükséges szabályozási terv ki nem mondatik«. Törvényes intézkedést kíván arra vonatkozóan is, hogy »a testvérfőváros területén, a szabályozási terv szerint építendett házak legalább negyven évre adómentesek legyenek«. Nem olyan fővárost akar, mint Páris és London. A magyar főváros »ne legyen bolondító fényűzésnek, roppant gazdaságoknak és nyomornak tanyája, erkölcselenségnak, minden gonoszságnak fészke. Legyen fővárosunk a hazának oltára, melyen a honszerelem lángja lobogjon olthatatlanul«. Az ő népi Budapestjének »alapfőfeltétele a lehető legjobb, legtisztább, legégeszségesebb levegő, anélkül nem képzelhetni dicsően nagyszerű várost valódilag, hanem csak olyszerűk lehetnek, melyeknek kiterjedése roppant nagy, de csupán nagy«.

Ilyen előzetes alapelvek lefektetése után tér rá tulajdonképeni városfejlesztési javaslataira, melyekről — mielőtt sorra vennénk valamennyit — állapítsuk meg, hogy (bár nem az ő kezdeményezésére, de az idők sürgető, követelő szavára) jórészben meg is valóultak. Nézzük előbb Táncsics javaslatait, azután vizsgáljuk meg, mi valósult meg azokból.

Pestre vonatkozó javaslata így hangzik :

»Először. Két kikötőt kell építeni, egyiket a gózmalom táján, a váci töltésig, vagy még tovább az indóházig, ez északi, vagy felső-

nek neveztetnék, a másikat a Ferenc külvárosban, a régi Molnártótól be a két nyulutcáig s le a soroksárutcai vámSORompóig, mely alsó, vagy déli nevet viselne.

Mindkettőt nagy mérvben kell tervezni, hogy minden jövő időkre kielégítő legyen. Eleve csak oly részben kellene kiépíteni, mennyit a jelenkor s a közeljövő megkíván. E kikötők pontjai lesznek idővel a fővárosnak híres piacai, nagy hetivásárai, mert századok mulva e kikötőkbe nemcsak a messze távolból jövő nagy hajók kötnek majd ki, hanem még inkább a hazai mellékfolyókról jövő, kisebb gózösök százai lepik el. A déli kikötő partjáról majdan híd épülvén a Gellérthegy alá : azért is a Duna balpartján építendő vasutnak itt e kikötő partján kell kezdődnie s az indóháznak épülnie, hogy az mind a Dunával, mind a híddal közvetlenül kapcsolatban legyen, hová majdan a szolnoki pálya Vecséstől kezdve vezetethetik.

Másodszor. Az északi, vagy felső kikötőből Teréz-, József- és Ferenc-külvárosokon keresztül csatornát kell vezetni a déli kikötőbe, az olyan legyen, hogy keskeny, hosszú, kisebbszerű gózösök járhassanak rajta, melyek a forgalmat könnyítsék, a közlekedést előmozdítsák, s a kisebbszerű szállításokat eszközölhessék. Ez a belső csatorna lenne. Még egy másik csatornát is kell építeni, mely a városnak keletről félkörben határául szolgáljon, a két kikötőt szinte összekösse, e külső csatornának balpartja lehet egész hosszában oly mulatóhely, milyet a majdan úgy nevezhető világváros megkíván, hogy e külső csatorna szinte hajókázható legyen s a most városligetnek nevezett kicsinyes mulatóhelyet nagyszerűvé tegye s benne alkalmazott terjedelmes tavat vízzel táplálja, magától éretetik.

Harmadszor. A dunapart, váciút, az országút, üllőiút mellékei, úgy a két csatorna partjai is fával beültetve, sétányokul szolgáljanak, a faültetés az említett helyeken nem arra való, hogy a főváros népét még akkor is sétára csábítgassa, mikor dolgoznia kellene, hanem, hogy javítsa a levegőt; azonban természetes, hogy a fákat sorba ültessük, hogy azok sora sétányul is szolgálhasson. Főleg pedig a várost keletről határzó külső csatorna partjai s mellékei, mind gyalogok, mind lovagok és kocsik számára, egyik kikötőtől a másikig, oly nagyszerűen szép, tisztalégű sétánynyá varázsolassanak, melynek párja majdan nem leendene.

Ez lenne főkép az ifjúságnak magát futásban, sebes járásban gyakorló iskolája, pályája.

Midőn majdan a város e külső csatornáig kiépül s belpartján a szép paloták hosszú sora nyúlik el egyik kikötőtől a másikig, kül-

partja pedig nyomorú angolos, törpe tekervények helyett felséges erdőszakaszokkal közben rétekkel pompászkodik ; tehát, mit emberi kéz- és művészet teremteni képes, csupán csatorna által elválasztva, összeér nagy természetnek dus növényzetével ; midőn az ember a szép palotákból álló utcák végére ér és maga előtt a természetet nagyszerű pompájában kitárva látja : olyszerü kéjgyönyör leend, mit leírni egy halandó sem volna képes.

Negyedszer. A város talaját olyformán kellene kiegyenlősíteni, (nivellírozni), hogy a felső kikötőnél kezdve magasabb lenne s a déli kikötő felé kissé lejtőssé válnék, hogy a földalatti vagy árnyékszáki csatornáknak esése volna s a tartalmukat könnyen kiomlasztatnák és pedig e szerint nem a város közti Dunába, hanem a városon alul. A kikötők és csatornák ásatása azért (habár eleinte nem is egészen elkészítve) válhat minél előbb szükségessé, mert a medrekből kihányt földtömeg szolgálhatna a város talajának nivellírozására, az alantabb fekvő helyek feltöltésére.

Ötödször. Mind a Dunára, mind a csatornára zárgátakat kellene építeni, két nagy okból, először azok segélyével a dunavizet az árnyékszék-csatornák nyílásaiba lehetne vezetni, hogy azokat, amidőn szükséges, kimossa ; másodszor a város földszínére lehetne bocsájtani s lejtősségénél fogva az utcákat lemosná, a rondaságtól megtisztítaná.

Hatodszor. Nagy jutalmakkal a hazai és csupán hazai gépművészeket arra kell serkenteni és ösztönözni, hogy oly vízipuska-féle géperőműveket találjanak fel, mik mozgók lévén, a Dunán a csatornákon föl-alá járva, általuk a városrészeket tetszés szerint meg lehessen öntözni ; a dunavizet bőséges esőként árasztanák mindenüvé kellő távolságra. Az ily féle erőművek feltalálói rendkívül nagy jutalmakat érdemelnek, mert azok, ha már egyszer fel vannak találva, az országnak minden folyóján alkalmazva hasznos, áldást árasztandanak, tehát a méltó jutalmakat csak közösen tehetik, ország és fővárosi hatóság, majd amikor ideje elérkezett. De addig is a magyar Akadémia és lóversenyegylet, véleményünk szerint igen üdvösen cselekednék, ha egyévi minden jutalomdíjakat e nagy célra fordítanák, mely kamatozva a leendő díjösszegnek eleve mint egy magvat képezhetné. Ezenkívül a városi hatóság a következő intézkedést léptetheti életbe : minden külföldi művész, kötéltáncos s bármely komédiás is, ha Budapesten előadást kíván tartani, az elsőnek egész jövedelme a fentebbi összeghez csatoltassék, így adózatnevű meg a főváros szépítésére.

Hetedszter. Magát az építkezést s különösen a belváros szabály-szerű újraépítését illetőleg kevés mondánivalónk van, mert ez a

szabályozási tervkészítők körébe tartozik. Az elvhez ragaszkodva, melyből javaslatainknál kiindultunk, hogy tudniillik, minden felett levegője legyen mindenkor tiszta a városnak, következőket tartjuk szükségesnek elmondani :

a) A belvárosnak hosszában létező utcái szélesítve egyenes vonalban szeljék végig a várost : a szénatér- s mészárosutcától a nagyhídtól a Lövészutca tökéletesen egyenvonalba hozva az úriutcával, a fehérhajó helyiségén keresztül érjen a nagyhídtára és így a többi utcák is, mert fővárosunkban egyszerűl a fejedelmi Duna folyam által is okozva az északi szelek uralkodnak inkább és ezek csak úgy járhatják át tökéletesen az utcákat, ha ezek egyenes vonalban rúgnak ki a nagyhídtára. A belvárost pedig keresztlülvágó utcák a Dunától az országútra szintoly egyenes vonalban menjenek, mert a Dunának üde lege csak olymódon terjedhet akadályozatlanul a belvároson keresztül.

b) A városházteret, vagy főterét egész szélességében a mostani úriutcáig kell terjeszteni, melyről majd idővel a kegyesrendiek épületének, plébániatemplomnak s magának a városháznak is el kell tűnnie ; ugyanis a leendő nagyszerű fővárost hozzá méltó főter illeti meg, annálinkább, mert a dunapart hosszában műlhatlanul sétánynak kell lennie, ott vásárok nem tartathatnak. E főternek egyik vagy másik oldalára lehetne a curia épületét tervezni.

c) A házhelyeket oly terjedelemben kell kimérni, hogy az udvarok legalább oly szélesek legyenek, mint a mostani Trattner-Károlyi ház udvara, jóllehet magától érte, hogy az újraépítkezést illető ily határozatnál fogva az apró házikók tulajdonosai kényszerülve lesznek azokat eladni, hogy helyeiken valamely vagyonos polgár egy nagy épületet emelhessen : szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy ha egyiknek is, másiknak is nem volna hajlandósága tulajdonát eladni, szabadalkú és közmegegyezés szerint együtt közösen építhetnek nagy házat, melynek mindenkiük részben tulajdonosa lehet ; kipedig megátalkodék s közbotrányul szolgáló, roskadózó háztulajdonát el nem akarná adni, vagy érte túlságosan nagy árt követelne, városhatóságilag szorítassék eladásra, a törvény erejénél fogva.

d) A pinceféle földalatti lakások építetése keményen meg legyen tiltva. Valamint a közigazgatás polgármestert, rendőrügykapitányt, igazság-kiszolgáltatás főbíróit kíván elnökül, a tiszta légnak fenntartása, vagyis az egészségügy a feljebb említettekkel egyenlőrangú igazgató elnököt szinte megkíván ; ki egyéb intézkedések között az egész főváros területén naponként kétszer bizonyos órákban, reggelenként és estelenként erre alkotandott törvény értel-

mében minden szobának kiszellőztetését parancsolja. Az ily, bár rövid vázlatban előadott intézkedéseknel fogva fővárosunk levegője mindenkoron tiszta s a nép életvidor s egészséges leend. A késő-kori unokák, századok, sőt ezredek mulva is hálával, dícsérettel fognak rólunk, mostaniakról emlékezni, hogy oly előre látólag, oly jó számítással, szóval bölcsen tudtunk intézkedni, hogy az intézményekkel ők ezredek mulva is teljesen megelégedhetnek s az utódoknak is minden időkön át, míg a tiszta lég az élet fenntartására múlhatatlanul megkívántatik, szükségképen meg kell elégedniök.«

Táncsics értékes javaslatainak egyik részét azóta túlhaladta az idő, főleg technikai vonatkozásokban, másrészről időközben megvalósultak, anélkül, hogy ezzel kapcsolatban bárhol, bármilyen formában megemlékezés történt volna róla, aki a gondolatot felvetette. Országos vonatkozásban a Duna-Tisza csatorna kiépítésének alapgondolatát fektette le, amikor »a hazai mellékfolyók hajói« számára hozzáférhetővé akarta tenni az okkal javaslatba hozott két kikötő egyikét, a déli kikötőt. Ő ezt a kikötőt a mai Központi Vásárcsarnok táján képzelte el, hiszen a régi Molnár-tó (Müllner-teich) a Dunaparton, a ferencvárosi töltéstől (Schütz-Damm) a mai Fővám-tér felé eső részen, a Mátyás-utca és Csillag-utca dunaparti torkolata előtt volt, ide vontatták be télire a molnárok malmait; a Két-nyúl utca pedig a jelenlegi Lónyay-utca. Ebből a kikötőből javasolta kiépíteni a Gellérthegy alá vezető Dunahídat, ami a Ferenc József-híd megépítésével¹¹ csakugyan valóra vált.

Az északi kikötőt a »gőzmalom« és az indóház között javasolta. Bármelyik »gőzmalomra« gondolt a mai Lipótváros területén az »indóház«, vagyis Nyugati pályaudvar vonalig, ezt a kikötőt a jelenlegi Rudolf-rakpartra képzelte, a Margithíd pesti hídfőjétől északra

Ami a javaslatbahozott két kikötő közötti belső pestvárosi csatorna-tervre vonatkozik, a gondolat — mikor Táncsics a börtönben ült — már felmerült. Reitter Ferenc, aki 1848-ban a közmunka és közlekedési minisztérium vasúti osztályának mérnöke volt, majd a szabadságharc leveretése után a Helytartótanácschoz került, mint főmérnök, 1862-ben fordult a Helytartótanácschoz a hajózható pesti csatorna eszméjével. A Helytartótanács a várost a terv elkészítetésére hívta fel, de pénz hiányában a kérdés feledésbe merült. Reitter erre maga dolgozta ki a részletes tervet és könyvalakban is kiadta, 1865-ben.¹² Egy évvel később tehát, mint Táncsics a csatornát javasolta.

A »városligetnek nevezett kicsinyes mulatóhely« területén, az 1860-as években, a szegényes korcsmák, a piszkos tó s a táncterem körül sátort, vagy roskadózó bódét vert mutatványosok mellett,

egyetlen nevezetesség volt a kis szigetre vezető dróthíd.¹³ Ezek helyébe javasolta Táncsics az olyan Mulatókertet, »milyet a majdan úgynevezhető világváros megkíván«. Ez a gondolata is megvalósult — a millennium esztendejére, amikor is a Városliget fénykorát élte. (Azóta már az Állatkerttel, Széchenyi-fürdővel, múzeumokkal és Vajdahunyad-várával beépített Városligetet is meghaladta az idő, évtizedek óta kísért a »mulatókert« kitelepítése a Népligetbe.)

Fásítás, sétányok, »gyalogok, lovagok és kocsik« számára építendő »tisztalégű« varázslatok foglalkoztatták börtönében a vak írót. Évtizedekkel később kialakultak Pesten a fasorok, a Stefánia-út kocsikorzója és »Úrlovasok számára« az Andrassy-út alsó része, az Oktogon-tértől a városligeti Víztoronyig. A modern sporttelep, a világvárosi Stadion-motívum is Táncsics könyvében merül fel először, mikor az ifjúság számára »futásban való gyakorlópályát« javasol. A társasházak, (öröklakásosházak) építésének gondolatát is ő veti fel — tudtunkkal — először; »közösen építhetnek nagy házat, melynek mindenikük részben tulajdonosa lehet.« Ez a gondolata nemcsak divatszerűen és konjunkturálisan valósult meg a legutolsó évtizedben, de az elkövetkező új városszabályozás egyik legfontosabb és legaktuálisabb kérdése.

Táncsics a Belváros szabályozását is olyan tisztán és élesen látta már 1864-ben, hogy az nem történett máskép, mint az ő gondolata alapján. A régi tornyos Városházát és a piaristák ódon épületét valóban lebontották.¹⁴ A belvárosi plébánia-templom ugyan a helyén maradt, de »eltolásának« gondolata komolyan foglalkoztatta az illetékes köröket az Eskü-tér rendezései dején. Táncsics — nevezük az utcákat a könnyebb érthetőség kedvéért mai nevükön — egy hosszú, egyenes útvonalat javasolt a Belvároson át, a Lipót-város és a Ferencváros között. Ez az útvonal csaknem teljes egészében úgy épült meg és úgy áll ma is, ahogy ő gondolta. A városszabályozás áttörte az egykori Fehér Hajó szállót¹⁵ és megszületett a Bécsi-utca—Petőfi Sándor-utca—Egyetem-utca—Kecskeméti-utca vonala, az Erzsébet-tértől a Calvin-térig. A különbség Táncsics javaslata és a kivitelezés között csupán annyi, hogy ő a Kecskeméti-utca helyett a Királyi Pál-utcát javasolta. A Szén-tér jelenleg Deák Ferenc-tér, s a Mészáros-utca neve 1875-ben Vámház-körútra változott, a Nagyhíd-utca 1866 óta Deák Ferenc-utca, de az a terület, az a határsáv, az az elv, mellyel a Belváros szabályozását, a »Főtér« (Eskü-tér) kiképzését és az V. és IX. kerület egyenes összeköttetését a IV. kerületen át börtönében is maga előtt látta s ami az adott viszonyok között jelenleg is a legegészségesebb

(kivéve a Calvin-tér rendezését) — az ő elévülhetetlen érdeme, akkor is, ha mostanáig agyonhallgatták.

Menjünk át ezekután Táncsics gondolataival »a testvér főváros másik felére«, azaz Budára, onnan pedig Óbudára. Idézzük először a »Fővárosunk« fejezeteiből az idevonatkozó részeket :

»Addig, míg a mostani vár tulajdonképeni állapotában fennáll, tulajdonképi terv és szabályszerű újraépítésről, szépítésről szó sem lehet. Mai időben, mikor a vontcsövű, messzehordó ágyúk fel vannak találva, e várnak csekély jelentősége van, mert a szomszéd hegyekből rövid idő alatt rombadönthető. De más szempontból tekintve e helyet, mely tulajdonképen nem is vár, hanem bástyával erősített népes város, s csak egy hétre való élelmiszerekkel sincsen ellátva, ha ellenség venné körül, minden eleségszállítást meggyártalna, meddig tarthatná s védhetté magát? Mint vár, semmit sem jelent, ellenben, ha lerontatnák, a bástyafal aljáig lehordatva, a hely tökéletesen szabályozva, egyenlő szélességűvé terjesztve, oly tündér-város emelkedhetnék rajta, melynek párja a világon nem találtatnák. A lehordott földanyagból a mélyedéseket kitöltve, a dunapartot a császárfürdőtől a Gellérthegyi kiegyengetve, kellene szabályozni. A várhelyet egész hosszúdadságában, nemcsak gyalogok, hanem kocsik számára is körüljárható sétánnyal kellene körülvenni. Innét kiindulva lehetne az újraépítés tervszerű szabályozását kezdeni.

A várban sok országos középület van, melyeknek majd egyike sem felel meg többé a szükségnek, közóhajtásnak éspedig már most sem, annál kevésbé jövőre ; azok céltalanokká váltak ; a vár jelen állapotja mellett az említett középületek a célnak megfelelőleg soha át nem (változhatnak) alakíttathatnak.

Ezek leromboltatása kisajátítási árt nem kíván ; a magán polgárok házai mind régiek, aprók, rozzantak, rendetlenül épülvék, céltalanok és nem sokat érnek, tehát valamennyinek kisajátítása rendkívül nagy összegre nem rúghat, ellenben a lehordott várhelyen a házhelyek oly mesés áron kelnének, (és kelnek is egykor), hogy a kisajátítási összegnek tetemes részét födöznék... Milyen legyező az újraépítés terve, annak elkészítését másokra, szakértőkre bízzuk ; de eleve kettőt javasolni bátorkodunk : egyike ez : a felséges magaslaton építendő várost középen kereszttülvágó főutcának a Dunára néző végén egyfelől az országházat óhajtanók, avval szemben az utca másik sarkán lehetne a királyi lak... Szabályokra, tervre nem vonatkozva elmondunk némelyeket, mik a fővárosnak e budai részét önmagukban is rendkívül emelnék, sőt nagyszerűsítenék is, ilyenek volnának a következők :

Először. A budai dunapartot a császárfürdőtől a Gellérthegy tövéig fával beültetve, sétánnyá kellene átvarázsolni.

Másodszor. A Rudas- és Rácfürdőket az államnak kellene átvennie, hogy abban az ország minden részéből jövő, szegényebb-sorsú betegek különbség nélkül, egészséges lakszobát jutányos díjért kaphatnának. Ez intézetben 7—8 száz lakszobának is kellene lennie. A természetnek ez adománya ilyképen fordítva használatra, kimondhatlan nagy jótétemény volna kevésbé vagyonosok sokaságára nézve, ha meggondoljuk, hogy most e fürdők táján (ideértve a Sáros-fürdő is) a betegek lakást vagy épen nem, vagy csak rondát, egészsgételent s drága áron kaphatnak, akkor az egészséges lakok, szobák, rendelkezésekre állván készen, a dunaparti sétán az üde tiszta levegőt szívhatnák, s az egész városnak szépségeit megtékinthetnék, mert a jutányos lakás kedvező körülményként szolgálna arra, hogy a fővárosban hosszabb ideig tartózkodhatnának, megbecsülhetlen áldásként áradna az idezarandokló betegek nagy tömegére.

Harmadszor. minden egyebet mellőzve, csupán egy varázspontot akarunk Budán kijelölni, ez lehet oly csoda mágnes, mely a föld minden részéből vonzza magához nem a vasat, hanem aranyjal tele erszényeket s a varázspontot e három intézkedés teremtendi, tudniillik : fürdő, borcsarnok és magas sétány : de ezeket egyenként lássuk, melyek egymást egészítik ki s oly egységet, háromságot, vagy hármas egységet képeznek, mit a világ nem titoknak, hanem igen természetes valóságnak, mintegy a magyar nemzet bölcseség-kövének fogna tartani.

A Császárfürdőt a szomszéd Lukács-fürdővel az államnak kellene átvennie, a Margitszigetet (a kisebb szigettel összeragasztva) e fürdő részeül kellene határozni. Pestet Budával itt olymódon kellene összekötni, hogy a híd a Margitsziget csúcsát érintené, hová e hidról le lehetne lépni.

Most már magától értetik, aminek következnie kell, tudniillik a két fürdő helyiségén egy oly épületet kellene emelni, milyet magyar ember esze s keze képes. A fürdővel kapcsolatban, vagy legalább tőszomszédságában, a hegy alá, szinte az államnak oly pincét kellene építtetnie, melybe egy millió akó bor megférne s hazánknak minden legjobb minőségű, legnemesebb boraiból, hamisítatlan állapotban s minden fajnak húsz-harminc évesnek kellene lennie. A pincetorkolatával egyben a Dunára néző homlokzattal oly borcsarnoknak kellene lennie, melynek külső nagyszerűsége méltókép jelentené az épület belséjének világhírű tartalmát.

E pince és csarnoka lehetend a magyar bornak legnevezetesebb piaca. E pince leendene Magyarországnak legdúsabb aranybányája.

Epontról tudniillik a fürdő és csarnok előteréről kezdve a pince hátán a császárfürdő mögött nemcsak gyalogok, hanem kocsik számára is sétány készítessék, a hegyormot lesimítva, a lipótmezei völgyet áthidalva, félkörben a zugliget felé kanyarodva, onnét délről fordulva a Szécsényihegy csúcsáig... E pont lesz az egész földön, hol a beteg, hacsak egy szikrája van még benne az életnek, felgyógyulandana.

Az említett varázspont nagyszerűsége s a főváros levegőjének jósága még az által fokoztatnák, hogy a császárfürdő és Óbuda közt levő városrész végkép elenyésztetvén, annak helyén szép erdő neveltetnék, valamint az e városrész mögött terjedő hegység is mint erdő, azonkívül, hogy a fővárost rendkívül szépítené, hasznos is többet adna, mint a rajta most termő bor: ellenben Óbudának tervszerinti újraépítését kellene eszközölni, hová a császárfürdőből az erdőn át a gyalog vándorlás felséges leendene.«

Ha végigkísérjük Táncsics gondolatmenetét a budai rész, a Vár, Óbuda és a budakörnyéki hegyek egységes városfejlesztési tervében: ismételten döbhetenek jövőbelátását kell csodálnunk! Budapest fürdőváros, Budapest idegenforgalmi-központ, Budapest mint gyógyhely, Budapest, mint a híres magyar borok központi propagandaszerve elevenedik meg Táncsics előtt. Amit ő 1864-ben javasolt, az évek során megvalósult a budai oldalon is. Gondolunk a Margithídra,¹⁶ a Sáros-fürdőből kiépített Gellért-fürdőre,¹⁷ a Császár- és Lukácsfürdők modernizálására és az óbudai városszabályozásra! Az, hogy a budai hőforrás-fürdőket az állam gondjaira akarta bízni, nem városellenes elgondolás volt, csupán az a tudat vezérelte, hogy a város koldusszegény és nem áll módjában az építkezés. Különben is ez részletkérdés, mint ahogy annak lehetjük javaslatainak, elgondolásainak, terveinek több vonatkozását. Mindez azonban semmit nem von le a Táncsics-féle városfejlesztési és városszépítési programm összefoglaló nagyvonalúságából. Budapest várostörténete, az eddig napvilágot látott kutatómunkák alapján, több városépítőt, városszépítőt és városfejlesztőt ismer s azokról a műlhatatlan hála jegyében emlékezik meg. Ezek sorába most beiktathatjuk Táncsics Mihályt is, aki üldözöttségében, raboskodása alatt adott igazi, szociális és nemzeti értelemben vett városprogramot.

Jegyzet

1. *Szilágyi Sándor* (1827—1899) »A magyar forradalom napjai 1849 július elsője utána 1850-ben jelent meg (Pest, Heckenast), valamint »A magyar forradalom története 1848 és 49-ben« is (ugyanott) ezekben frissen közölte az átélt eseményeket. Idézetünk »Rajzok a forradalom utáni időkből c. művéből vettük, melyben visszaemlékezéseit írja le. (Bp. Athenaeum, 1876.)
2. V. ö. Lestyán Sándor: Pest-Budai Regélő (Bp. 1940.)
3. Az idézetet dr. Wildner Ödön »Pest és Buda közigazgatásának története az 1848—1849-i szabadságharc alatt« c. munkájából vettük. (Statisztikai Közlemények, 86. kötet. Bp. 1936.)
4. A Vigadó 1859—1865-ben épült. Feszl Frigyes, a nagytudású mester, a kivitelezésben a nemzeti szellemű építőművészettel hódolt. A Vigadót Teophil v. Hansen dán származású bécsi építész (főműve a bécsi parlament) tréfásan »kristalliserter Csárdás«-nak nevezte el, amiben volt némi gúny is, de valójában Feszl célkitűzésnek sikerét jelenti.
5. 1850 március 30-án kapta meg Wodiáner Móric az építési engedélyt. Az építkezés 42.869 forint 33 krajcárba került. A bombázásokozta kárért és a belső berendezés elpusztulásáért a hatóságok 12.130 forint 67 krajcárért tértettek meg Wodiánernek. (V. ö. Rokken Ferenc dr. »A hajdani Angol Királyné Szálloda« c. tanulmánya a »Tanulmányok Budapest Multjából I. kötetében. Bp. 1932.)
6. *Hoitsy Pál* (1850—1927) politikus, író és csillagász, hosszú ideig a Vasárnapi Ujság szerkesztője, a Pesti Hírlap 1927. évi nagy naptárában közölte ezt a visszaemlékezést, »Magyarország állapota 1867-ben« címen. Pásztor Mihály is idézi »A százötvenéves Lipótváros« c. munkájában. (Statisztikai Közlemények, 93. kötet. Bp. 1940.)
7. *Országh Sándor* dr. (1836—1920) tollnok, majd főjegyző és tanácsnok Budán. Később a Közmunkák Tanácsának első előadója »Budapest középítkezései 1868—1882.« c. munkájában (Bp. 1884. Pesti Könyvnyomda Rt.) foglalkozik a fővárosi állapotokkal.
8. *Arany János* »Koszorú«-ja (Szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap) 1863 január 4-én indult meg, mint a Szépirodalmi Figyelő folytatása. Megszűnt 1865 június 25. (V. ö. Szalády : A magyar Hírlap-Irodalom statisztikája 1780—1880-ig. Bev. ell. Ferenczy József, Bp. 1884.)
9. *Pesty Frigyes* (1823—1889) történetíró, a szabadságharc leveretése után Törökországba menekült, onnan visszatérve Temesváron telepedett le, később Pestre került.
10. *Pákh Albert* (1823—1867) alapította (1858) és haláláig szerkesztette a Vasárnapi Ujságot.
11. A Ferenc József-híd 1894—1896 között épült.
12. »Duna-szabályozás Buda és Pest között. Pesti Hajózási csatorna. A Csepel-sziget s a soroksári Duna-ág balpartján fekvő ártér ármentesítése«. Három javaslat Reitter Ferenc kir. főmérnöktől. (Kézirat helyetti nyomataván.) Pest. Nyomatott Pollák Testvérek, 1865. Ebben írja a szerző : »Míg tehát e csatorna egyfelől a Duna-kereskedésnek a maga $1\frac{1}{8}$ mértföldnyi hosszú rakpartjaival oly sok tért és oly nagy környebbségeket és kényelmeket nyújtana, a mennyit az másutt sehol nem találna: éppen oly nagy hatással lenne másfelől Pest s Budának szebbé s az ottani lakás kellemesből tételere is. Budapestnek természetes rendeltetése az látszik lenni, hogy fő-kereskedési hely legyen kelet és nyugat között s az értelmi közlekedés vonzási középpontja a nemzet egyes elemei között. S ki mondhatja meg, vajjon elérheti-e valaha Buda-Pest e kettős rendeltetését egy mindenkit

irányban oly hatalmas emeltyű megteremtése nélkül, a milyennek a pesti csatorna oly igen alkalmas.« A pesti Dunacsatorna és az országos csatornázás kérdése ezekben az években más szakembereket is foglalkoztatott. Ivárdy Dénes mérnök »A csatornázásokról« című munkáját (Baja, 1863, Medersiczky-nyomda) Lonkay Antal egyházpolitikai napilapja az »Idők Tanuja« ismerteti. Poroszkay Ignác »Eszrevételek azon tervre: mint lehetne Pestet jobb levegővel, jobb kutakkal ellátni. (Pest Grill könyvkereskedésében 1865.) a torontálmegyei tiszteletbeli förmérnök terv-vázlatát ismerteti, melyet az Országos Gazdasági Egyesülethez nyújtott be. Mindez azért említjük, mert valószínűsítik, hogy Táncsics a bőrtőnből is tudomást szerzett a főváros és az ország napirendre kerülő építő-kérdéseiről.

13. 1826-ban készült el a dróthíd, Anton Frigyes bécsi szitásmester építette, 2340 forintért. 1875-ben bontották le, mert úgy elhasználódott, hogy életveszélyes volt rajta a közlekedés. (V. ö. Lestyán: Pest-Budai Regélő.)
14. 1842-ben épült fel a régi, tornyos Városháza, Kasselik Ferenc tervei szerint. Ekkor kétemeletes volt. Hild József építette rá 1863-ban a harmadik emeletet. Táncsics a »Fővárosunk IX. fejezetében (37. oldal) írja: »A tanács írúgyet tud teremteni, hogy pénzkezelése ne mondatahássék fosztogatásnak: a városházára emeletet épített.« A Városháza épületét 1900-ban bontották le. Nyugati oldalához »ragasztva« állott a piaristák első háza, ablakaival a belvárosi plébániatemplom szentély-ablakaira nézett. Egyszerű házacska volt, 5–6 helyiséggel, melyekben »két osztály, aztán a rendház lakása és háztartása helyezkedett el.« (V. ö. A kegyestanítórendiek budapesti társházának és főgimnáziumának építkezése. Bp. 1918. Pátria Rt.) Táncsics lebontásra javasolt ódon piarista épülete ennek későbbi utóda, a régi Városház-tér (Eskü-tér), Kötő-utca (Piarista-utca), a Dunapart és a plébániatemplom közötti területen álló piarista-ház, mely a tér rendezése során került lebontásra, az 1920-as évek elején. Utoljára a kormány bérlelte a fővárostól s a közélelmezési, illetve népjóléti minisztérium volt benne elhelyezve. Érdekes és jellemző Táncsics éleslátására, hogy amikorő az épület lebontását javasolta: egyesztendős volt a piarista-ház, átalakított, kibővített formájában. »1863 Kisasszony havának (augusztus hó) 18-án a szokásos egyházi megáldás szertartásai szerint szenteltetett fől, hogy áldást osztó keblébe fogadhassa az édes szüleik karjai közül ismeret-szomjasan visszatérő honi ifjakat és ápolja őket az erény és tudomány éltető forrásával.« (V. ö. Az alapjából újonnan épült pesti kegyes tanítórendi királyi nagy-gymnasium. Bp. 1863. Kozma Vazulnál.)
15. A Fehér Hajó-nak két udvara volt, írja Hevesi Lajos, a novellista-újságíró (1843–1910) a »Karczképek«-ben (Bp. 1876) s »hogy hajdanában mi célból építették, az fölöttébb világos. Egyedül csak azért, hogy az akkori nagyhídutca lakói át ne mehessenek az úriutca ába s viszont. A Fehér Hajó tehat egyébre nem volt szánva, csak arra, hogy torlasz legyen. Végső korszakában úgynevezett szálloda volt. Ha Hevesinek ez a megállapítása szatírikus is, teljesen helyévaló. Táncsics lebontásra vonatkozó javaslata, illetve az épület kisajátítása 1869-ben valósult meg. A Közmunkák Tanácsa később sürgeti, hogy »Az Úri-utcának a Fehér Hajó telkén keresztül a Bécsi-utcáig leendő folytatásának eszméje végletes horderejű. A Fehér Hajó épületének megindított lerombolása folytán az eszme a valósuláshoz közel áll.« (V. ö. Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? 1870–1930. Bp. Fővárosi Közmunkák Tanácsa kiadása, 1931. Siklóssy ebben a munkájában érinti Táncsics városfejlesztő javaslatait is. Többek között ezt írja: »Táncsics »Fővárosunk« c. röpirata végeredményben a Közmunkatanács létesítésének kiemelő indokolását tartalmazza.«)
16. A Margithíd 1872–1876 között épült. A második állandó híd volt a Dunán, Pest és Buda között. A szigetre vezető szárnya 1910-ben épült ki.
17. 1896-ban bontották le a Sáros-fürdőt, a Gellérthegy tövében, a rakparton álló összes épületekkel együtt, a Ferenc József-híd budai fejének s a hídra vezető feljáró útnak kiépítése miatt. Ugyanakkor »határozatba ment, hogy a fürdő épületei alatt levő s az úttest alá eső hőforrásokat egy felépítendő új gyógyfürdő céljára kell biztosítani.« Így született meg — igaz, csaknem egy negyedszázad alatt — a Sáros-fürdő modern utóda, a Gellért-fürdő, melyet 1918 szeptemberében adott át a főváros a használatnak.

IV.

Táncsics Mihály »Fővárosunk« című munkájának második része a pesti Aldunapart kérdésével foglalkozik. »Évek óta híre járt, — írja — hogy a pesti aldunapartot házhelyekre osztva eladják s beépítetik. Mi a szállangó hírnek nem akartunk hitelt adni és nagy meglepetésünkre valósult; azaz nem adták még el, csak az a hír valósult még meg, hogy el akarják adni, a kettő között nagy a különbség«.

A Dunapart kiépítésének ügye, tudniillik a pesti oldalon, (ott is a »Feldunapart« és »Aldunapart« szakasza, ami alatt a mai Magyar Tudományos Akadémiától a Petőfi-térig terjedő részt kell érteni, melyből a Lánchídtól északra eső rész a »Feldunapart« s a délről eső az »Aldunapart«) — szóval ez a partrendezés-kérdés akkoriban nemcsak Pestnek, nemesak a fővárosnak, nemcsak az országnak, hanem az egész monarchiának legfontosabb középítkezési problémája volt.¹

Mielőtt a kérdés tárgyalásában a Táncsics-féle javaslat, illetve hozzászólás időpontjáig eljutunk, meg kell ismernünk az előzményeket, annál is inkább, mert azokról mind ez ideig semmit nem ismert Budapest várostörténete. A beadványok, ajánlatok, leírások, feliratok, javaslatok, tiltakozások és hozzászólások mostanáig a Levéltárakban feküdtek el, anélkül, hogy bárki megkísérelte volna felkutatásukat és ismertetésüket. Nem szabad ebben politikumot keresnünk, annál inkább sem, mert Táncsics — kinek személye miatt politikumra gondolhatnánk — az előzményekre nem gyakorolt befolyást, hiszen tehetetlen volt a börtönben, ahová, mint írtuk, 1860-ban vonult be másodszor. Mindössze az történt, hogy a Dunapart rendezése kérdésében győzött a város akkori vezetősége, a Helytartótanács és a városi tanács összefogása — az egész város közönségével szemben. Azok pedig, akik a város közönségének nevében szembehelyezkedtek a kérdésben a Helytartótanáccsal és a városi tanáccsal, az 1867-es kiegyezés után

majdnem kivétel nélkül az új alkotmányos élet vezető politikusai és várospolitikusai lettek. Fátyolt vetettek tehát a multra s jobbnak vélték, ha nem idézik fel a szellemeket, mert azzal egyidejűleg a maguk szerepe is meglehetősen furcsa megvilágításba került volna. Ne is említsünk közülük egyelőre másokat, mint Lónyay Menyhértet, gróf Andrássy Gyulát, Deák Ferencet, Gorove Istvánt, Beöthy Ákost, Havas Ignácot, Simon Flórentet, Kochmeister Frigyeset és Takács Miklóst,² akik 1864-ben még a városi tanács legadázabb ellenfelei a Dunapart rendezésének kérdésében és a pénzügyi gazdálkodás bírálatában, néhány esztendővel később pedig a magyar közélet vezetői. Az utókortól sem lett volna méltányos, ha kiélezí a kérdést. Nem lett volna méltányos — mostanáig! Ma már nem »kell« ilyen »méltányos« elvek alapján kutatnunk Budapest városfejlődésének történetét, ma már leszögezhetjük, hogy a dunaparti kérdés egykor ellenzékéből egyedül Táncsics Mihály maradt konzervatív, igaz, ő vállalta ennek következményeit: az üldöztetést, a szegénységet és az egyedül-valóságot haláláig.

A pesti Dunapart jelentősége, amiota a város jelentőségre tett szert általános fejlődése során, mindenkor kettős volt. Egyrészt kereskedelmi, a kikötő szempontjából, másrészt szociális, mint sétahely. Erre a kettős jelentőségre építi fel ajánlatát Zitterbarth Mátyás és Társa,³ mikor 1855 június 5-én a városi tanácschoz juttatja.⁴ Ebben az ajánlatban kész terv van kidolgozva a pesti Dunapart szabályozására, 350 öl⁵ terjedelemben észak és ugyanannyival dél felé, attól a helytől, ahol az Első Dunagőzhajózási Társaság kikötője és rakodópartja éppen abban az időben épül, vagyis a Béla-utca és a Fürdő-utca (ma József Attila-utca) dunai torkolata között, a Ferenc József-tér előtti partrészen. Zitterbarthék ajánlata hangsúlyozza, hogy »Pest szabad királyi város az utóbbi időben nemcsak azzal emelkedett, hogy a látványosság számba menő épületek egész sorával dicsékelhet, hanem azzal is, hogy a magyar kereskedelmi élet központja lett.« Zitterbarthék kiemelik, hogy az általuk javaslatba hozott partépítkezéssel Pest a kontinens legnagyobb kereskedővárosa lesz: »Az építkezéssel, illetve a folyamszabályozási munkákkal, ha azok befejeződnek, Európának, sőt a világnak alig lesz városa (kaum eine der Städte Europas und auch kaum eine der Welt), mely elmondhatja magáról, hogy mind kereskedelmének fokozására, mind lakosságának kényelmére ilyen nagyszabású feladatot oldott meg. London, Páris, Lyon, Marseilles, Amszterdam, Hamburg stb. városok óriási anyagi áldozatok árán építették meg kikötőiket, de ezek csak kereskedelmi kikötők és semmilyen más célt nem szolgálnak. A pesti Dunapart rendezése sze-

rencesés adottságainál fogva megoldja a kettős feladatot : egyesíti magában a kereskedelmi kikötőt és a város lakói számára a látványosság számba menő sétányt.«

Zitterbarth M. és Társa 800.000 forintos költségvetést terjeszt elő a részletesen kidolgozott építkezési terv végrehajtására.⁶ Ezt a költségvetési összeget nem kívánja készpénzben, hanem azt javasolja, hogy a város, illetve a tanács engedjen át ennek megfelelő-értékű telket a szabályozandó Dunaparton a cég számára. A cég a telkeket elárverezzeti s ha az árverésen befolyt összeg több bevételt jelent a költségvetés előirányzatánál, akkor abból egy részt bizonyos kulcs arányában visszatérít a városnak. Viszont, ha az elárverezzett telkek áráért kevesebb folyna be 800.000 forintnál, akkor a város további telkeket engedjen át. »Zitterbarth M. és Társa önzetlenségének igazolására azt is felajánlja, — olvashatjuk a beadványban — hogy amennyiben a város ezt a pénzügyi megoldást nem fogadja el, a dunaparti telkek árverését a város maga bonyolítsa le s a befolyt összegből folyósítsa a költségvetés tételeit.«

Kétesztendei huza-vona után kezdtődött meg a Feldunapart kiépítése. A munkálatokat nem Zitterbarthék végezték, Wagner János építőmester nyerte el a megbízást, a főfelügyeletet Reitter Ferenc főmérnök gyakorolta, aki a Dunágőzhajózási Társaság rakkpartját éppen akkor fejezte be.⁷ Zitterbarth Mátyás és Társa ajánlatából a városi tanács csak annyit tett magáévá, hogy a pénzügyi megoldásra vonatkozó tervet a környéken levő telkek eladásából valósította meg. Miután csak a felső rakkpart épült meg, a költségek végeredményben 360.000 forintra rúgtak — osztrák értékben. 1857 májusában kezdték meg a munkát és 1861 szeptemberében fejezték be. 1861 május 27-én kezdte meg az építkezés felülvizsgálatát a városi bizottság, melynek tagjai a következők voltak : Hild József építész,⁸ Clark Ádám építész,⁹ Henszlmann Imre,¹⁰ Szumrák Pál és Diescher József mérnökök, továbbá Reitter Ferenc főmérnök és Vassil Alajos segédmérnök, utóbbi kettő hivatalból. 1861 június 14-én tartotta a bizottság utolsó ülését és a jegyzőkönyvek tanusága szerint mind az építkezést, mind a pénzkezelést rendben találta.¹¹ 1861 májusában a város átadta a kikötőt a Dunágőzhajózási Társaságnak használatra, 1895 december 31-ig.

1861 szeptemberében, négy hónappal a Feldunapart kikötőjének megépítése után, Reitter Ferenc főmérnök előterjesztést adott be a városi tanácsnak az Aldunapart kiépítése tárgyában.¹² Mellékelte a tervezetet is, minden kettőt így indokolva :

»Indokolás a Lloyd és az angol királynéhoz címzett szálloda közt építendő dunarakpart tervezetéhez. Pest, mint a dunaparti

városok királynéja,¹³ elnélzve politikai jelentőségét, mintegy hivatva van arra, hogy a kereskedést és forgalmat a nagy Dunán közvetítse, talán kormányozza is. Ezen hivatás betöltése azon cél, melyhez közelíteni a városnak, úgy mint a hazának nagy érdekében áll. Szükséges és üdvös tehát a város és a hazára nézve azon körülmények előidézése, amennyiben azok még nem léteznek, melyek a forgalmat élénkítik, rendezik és összpontosítják. Egyes nagy haza- fiák, valamint Pest honszerető polgárai buzgósága folytán tagadhatatlanul már sok történt ez irányban, de soknak még csak kell történnie, hogy a tudomány, művészet és ipar segélyével a kitűzött cél eléressék és a kezdtet mű befejeztessék. Egyik főkelléke az ily hivatású városnak oly révpart, mely a hajók kikötését, az áruk ki- és berakodását szükség esetében azok elhelyezését könnyítse és lehetővé tegye. Ily építkezésre legalkalmatosabb a part azon helye, mely a legnagyobb forgalomhoz, többnyire egyszersmind a város közepéhez legközelebb esik ; Pesten tehát a part azon része, mely a »Lloyd«-épület és a görög templom között fekszik. Hogy nem itt, hanem amott létesítetett egy partkikötő, hol az inkább a jövőben, mint most felel meg a beléhelyezett várakozásnak, annak oka egyedül a város akkori pénzbeli állapotjában keresendő. A felső Dunaparton az építési költségek nemcsak, hogy a tüstént eladható háztelkek ből begyűlt pénzösszeg által fedezve voltak, hanem még maradt is belőle az alsó Dunaparton építendő partkikötő leendő költségeire. Így lön lehetővé a Felső Dunaparton eladandó háztelkek s valamint a részben értékesíthető telkek ből, melyek az alsó partkikötő építése által támadtak, a legalkalmatosabb és legcél- szerűbb helyen a kikötő építését folytatni, talán kiépíteni is. Ezáltal emeltetnék leginkább azon nagyszerű Dunapart, mely oly mély benyomást gyakorol kül- és belföldi szemlélőkre, ezáltal egészítetnék ki a kikötő és ezáltal könnyebbítetnék és élénkítetnék a forgalom. Ezen indokok és körülmények méltányatlásánál fogva határozották el Pest város hazafias képviselői folyó évi Szent Jakab hó 18-án tartott közgyűlésükön a partkikötő továbbépítését elvben és fel is szólították az abban működő bizottmányt ebbeli munkálatuk mielőbbi bevégzésére és előterjesztésére. Hátrányos azonban ezen építkezés halasztása is, mert a pesti part szemlélése a lánc- hidról könnyen győzhet meg mindenkit arról, hogy a Duna gőz- hajózási társulat kikötőjének kiszökése által, a Duna szabályozás vonaláig öböl képződött és ott a vízépítészetben tett tapasztalások után ítélt, eliszapodás következik, pedig oly mértékben, hogy rövid idő mulva ott már hajó ki nem köthet. Arányban áll továbbá az építés halasztása a növekedő költségekkel is, mert a part és tám-

fal csak jófekvésű kavicsrétre állítható, ennek elérése a növekvő iszap miatt pedig mindenkor csak költségesebb lesz. Az itt előterjesztett építkezési indítvány a Zitterbarth és társa által előterjesztett indítványból, összhangzásban a kiépített kikötővel a felső dunaparton, azonfelül a folyó év Július, Augusztus és Szeptember hónapokban tett vízmértani észleletekből, valamint 1—16-ig számoszott irományokból áll... A Lloydtól egész a görög templom alatt építendő kikötő összes költsége 799.050 forint 60 krajcárra rúg, míg ellenben a hasonlókép 200 öl hosszú felső dunaparti kikötő felülvizsgálati irományokból csak 346.000 forint költség mutatkozik. Ezen különbség oka leginkább az, hogy a part és támfal alag itt vagy hat lábbal mélyebb, mint a felső kikötőn és ezen arányban a feltöltés itt növekedik, továbbá mivel a feltöltési anyag a gellérthegyalatti kopaszi zátony anyagából indítványoztatott, köbölle 1 forinttal többe kerül. A fölvevő főcsatorna költsége 18.000 forinttal a felső dunaparton, a városi házi pénztárból fedeztetett, míg ellenben a fentemlített összegben ezen költség benfoglaltatik... A szükséges költség a még eladható két háztelek csoportozaton kívül, mely 2041, a legalantabb 200 forinttal □-ölét számítva, 413.000 forintot tesz és a már eladott háztelek összeg maradványából bőven fedezhető. Azon esetben azonban, hogy a Lloyd előtti telek csoportozatok kertnek hagyatnának, az alsó partkikötő építése által nyerendő két háztelek csoportozat 1519 □ à 300 forint, 455.700 forint és a kikötő egész a görög templom hosszabbítása esetében, mi az előnyös viszonyoknál fogva alig kerülne 33.000 forintba, 3 háztelek csoportozat összesen 1900 □ à 300 forint, 570.000 forint a város rendelkezésére maradna. Miután az egész partkikötő kiépítése a Lloyd épülettől egész a görög templomig legfeljebb 799.050 forintba kerülne, a felső parton eladandó 2 telek 2041 □ à 200 forint, a. m. 408.200 forint az alsó parton eladandó 5 telek □ à 300 forint, a. m. 1,024.500 forint és az eladott telkek maradványa 50.000 forint, tehát összesen 1,482.000 forintot adna, Pest városa, a kikötő befejezése, a város feltűnő csinosítása és a mostani nemzedék tett-erejének és értelmességének századokon át a késő unokáakra hagyandó emlék felállításán kívül még tiszta 682.950 forintot nyerne. Végre figyelmet érdemel azon körülmény, hogy az építkezési tárgyalásoknak, ha csak egy egész építkezési év rovására nem, még az ősszel kellene megkezdetniük, mert egy ily nagyszerű mű vállalkozójának télen át nagy előkészületeket kell tennie és nagymennyiségű fát, követ és más anyagot gyűjtenie, ha jövő tavaszra az építkezéshez akar fogni. Kelt Pesten, 1861. évi Szent Mihály hó 20-án. Reitter Ferenc főmérnök.«

1862 október 18-án tartott ülésén határozott véleg a városi tanács az »aldunapart« kiépítése ügyében. A végső határozat Reitter javaslata mellett döntött és nyomban felterjesztették a Helytartótanácschoz.¹⁴ Reitter javaslata és a tanácsi döntés, illetve helytartótanácschoz intézett felterjesztés között alig van eltérés. A városi tanács a terjedelmes indokolás után kihangsúlyozza, hogy az új rakparttól, mely a Lloyd épülettől kezdve 350 öl hosszúságban a görög egyesültek templomáig épülne »a felső partra két kocsifeljáró készítessék, éspedig egyike a kezdőpontnál, azaz a Lloyd-nál, másika a végpontnál, azaz a görögök templománál«... A helytartótanácsi felterjesztés kiemeli, hogy »a költségek egy nagy része a Széchenyi- és Attila-utcák között a Duna pesti partján fekvő s a felső rakpart építése által nyert két házhelyek négyszöge, azaz 8 házteleknek eladási árából fedeztessék.« Ezt részletezve megállapítja a felterjesztés, hogy »a Lánchíd-tér s az ezen már épült vagy épülőben levő házak mögött Pest városának 8 házhelye van, mely házhelyek a néhány év előtt épült felső Dunarakpart építése által részben a régi part, részben pedig a Duna ágyából lónek teremtve. Ezen az Attila- és Széchenyi-utcák között fekvő, összesen körülbelül 2400 □-ölet tartalmazó s az ottani környék hivatalos becsára szerint mintegy 480.000 forintot érő, jelenleg egészen holtan heverő telkeknek eladási ára után befolyandó pénzösszeg fedezné, — mondhatni $\frac{2}{3}$ részben az építendő új rakpart és kikötőhelynek költségeit.«

Az építkezés költségeinek további egyharmad részével a tanács »egyelőre« nem foglalkozott. A felterjesztés egyébként megállapítja, hogy a felső dunaparton épített rakpart és kikötő nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.¹⁵ »A kereskedelem — olvas-suk a tanács indokolásszerű véleményét — egy nagyobb s szintoly biztos révpartot és lerakóhelyet még mindig ott nélkülöz, hol a forgalom leginkább lón és maradand központosítva, tudniillik a Lipót-külváros alsó részében és a Bel-város felső részének legjobban benépesített partjainál.«

A Magyar Királyi Helytartótanács 1863 április 11-én keltezett leiratában felel a városnak¹⁶ : »Azon érveket rendre elsortolván, melyek a pesti kikötő építésének déli irányban, a Lloyd épülettől kezdve egészen a görög templomig 350 vont öl hosszúságban folytatását a városi érdekekre nézve nemcsak előnyösnek, de sőt szükségesnek bizonyítják, elég támponot nyújt egyrézszeről azon meggyőződés előidézésére, hogy Pest városának kereskedése minél nagyobb kiterjedést nyer, annál követelőbben igényli a vízi közlekedés eszközeinek, mint legolcsóbb áruszállításnak szaporítását

— ezek pedig egy biztos kikötőt nem nélkülözhetnek — s hogy Pest városa geographiai fekvésénél s eddig kivívott előnyeinél fogva hivatva van a dunai kereskedést a saját partjaihoz kötni — kell tehát, hogy a város a forgalom nagyobb terjedelmére minden szükséges eszközök beszerzése által eleve készülve legyen, — másrészről pedig minden kétséget eltávolít az eránt, — hogy a megkezdett kikötőépítésnek folytatása elutasíthatlanná vált, már azáltal, hogy a dunagőzhajózási társaság kikötője a duna medrébe mélyen besarkalván, midőn e hatalmas folyam a hullámait bizonyos pontig a pesti partuktól eltávolítja, ezeket öbölképződés folytán beiszapolással fenyegeti — e veszély pedig csakis a kikötő folytatása s annak a vízsabályozási vonal bizonyos pontjáig leendő öszvérkötése által elhárítható s továbbá, hogy Pest városa az elégge undorító partoknak eltávolításával s a már kész kikötőkhöz hasonló rakpartok előállításával nemcsak hogy díszbén nyerend, hanem partvám jövedelmének emelkedésére is bizton számíthat.«

A Helytartótanács, mint országos Főkormányszék, azzal a meghagyással járul hozzá az Aldunapart szabályozásához és kiépítéséhez, hogy »az Angol Királynéhoz címzett vendégfogadótól, a görög templomig építendő új házak között egy új utcának nyitása feleslegesnek mutatkozik.« Az eladásra kerülő telkek árát, melyből a munkát fedezik, a Helytartótanács »egy millió forintnál többre« becsüli és utasítja a várost, hogy a telkek értékesítését »árlejtés útján eszközölje«, annak eredményét pedig minden esetben jelentse.

1863 szeptember 2-án a városi »bizottmány«, Krásznyi József főpolgármester elnöklete alatt, Alkér Antal tanácsnok, Emmerling Károly, Klenovits György, Staffenberger István és Szumrák Pál főmérnök jelenlétében (a jegyzőkönyvet Andreánszky Zsigmond tollnak vezette) megvitatta két építési vállalkozó beérkezett ajánlatát. A Luczenbacher-Gregerson társascég és Diescher József ajánlata között kellett választani. Miután a bizottmány »Diescher József építész ajánlatát kedvezőbbnek találta s elfogadandónak vélte«, ő kapott megbízást.¹⁷

Az első hang, mely a városi tanács önkényes eljárása miatt tiltakozott, a rab Táncsics Mihályé volt! A »Fővárosunk« előszavában ezt írja: »Rámnézve kebellázítólag hatott azon példátlan jogtalanság, hogy a pestvárosi hivatalnokok a városi közönségnek tulajdonát, ennek beleegyezése nélkül, eladni szándékoztak. Ez ellen szinte írtam és keményebben írtam és esdekléssel intéztem férfiakhoz, hogy vagy úgy, miként én megíram, vagy belátásuk szerint módosítva, magokévá téve, azt okvetlenül külföldön nyomassák ki, vagy legalább kéziratban terjessék, s a városi tanács

kezébe is eljuttatván, a kérdéses aldunapart eladatása addigra elhalasztassék, míg majdan az alkotmány visszaállításakor eziránt maga a város, község, mint tulajdon iránt rendelkezhetik.«

Táncsics Mihály tiltakozása az alsó Dunapart rakodóparttól és kikötővé való kiépítése ellen ismét csupa előrelátás. Börtönében raboskodva, vakon, nélkülöző családja és a maga sorsán aggódva is a jövőbe lát, sokkal messzebbre, mint a városi tanács. Azt is elkeseredetten kifogásolja, hogy a dunaparti sétányt az építkezéssel megszűkitik. A város pénzügyi gázdálkodása pedig felháborítja, »alig bírtunk saját szemeinknek hinni, midőn olvastuk, — írja — hogy a városi tanács, (kinevezett hivatalnokok testülete) mely a várost nem képviseli, elhatározta az aldunapartot eladni, (mely nem övé) és még inkább bámultunk, mikor azt is olvastuk, hogy a budai királyi helytartótanács megengedte (?) a pestvárosi tanácsnak az aldunapart eladását. Hol vette a Helytartótanács e jogot, miszerint valamely testületnek megengedi, hogy másnak tulajdonát eladja? Efféle joga a világon egy kormánynak vagy fejedelemnek sincs, lehet hatalma, de joga nincs eladhatásra engedélyt adni.«

Éles, kemény szavakkal fordul a városi tanács ellen: »Hiszik-e valóban tanácsos urak e jelen állapot tartósságát? Nem tudjuk, de a magyar nagylelkűségre ne támaszkodjanak.« Majd tovább: »A nagyszámú honpolgárok kötelesség mulasztásánál fogva sülyyedt a haza e szánandó állapotba, melyben most van.« A városvezetés önkényességeit ostorozza: »Józan ésszel senki sem állíthatja, hogy a testvérfőváros közügyeibe csak azok folyhatnak be, kik saját házzal bírnak, hanem befolyási joguk van mindenknak is, kik nem maguk házában laknak, mert hiszen, ha lakók nem volnának, ha ezek házbért nem fizetnének, mi lenne a házbirtokosokból? Épületnelek-e nagyszerű házak a kisszámú dúsgazdagok palotáin kívül?«

Általában négy szempontból tárgyalja a kérdéskomplexumot: 1. kereskedelmi, 2. pénzügyi, 3. szépítészeti, 4. közegészségügyi szempontból. Vegyük sorra ezeket, az ő szavaival:

»A tanácsos urak a város közjava ellen intézett cselekvésöket, (mit mi bűnösnek ismerünk) először kereskedelmi szempontból tartják szükségesnek. Oly vaknak hiszik Önök a közösséget, miszerint az nem látná, hogy az itt építendő házsor a kereskedésen igen keveset, vagy éppen semmit sem lendíthetend? Mekkora tudatlanság kívántatik ahoz, hogy valaki egy házsortul várhassa a kereskedés emelkedését! Igen, tanácsos urak, ha ott, hol a város fekszik s elterül, sziklahegyek emelkednének s azok s a Duna közt oly keskeny földtér nyúlnék el, melyen csak egy pár utcának volna

helye : akkor a szóbanlevő aldunapartot beépíteni szükségessé vál-
nék, hogy raktárokul szolgálhasson: de most a Duna hosszában
levő házakban nem lehetnek-e raktárak? És ha idővel közvetlen
a Dunára szolgáló raktárak nem lennének elegendők, a város belje
felé száz meg ezer raktár nyittathatik. Kikötők szükségesek a város
felső és alsó részében, nem pedig házsor. Még oly siheder is, ki most
az iskolák küszöbét koztatja, képes könnyen beláttni, hogy nem
azért nincs Pestvárosnak oly kereskedése, milyen fekvésénél fogva
lehetne s milyennek lennie kellene, mivel a Dunának kissé szélesebb
partján hiányzik egy házsor. Kevés szóval röviden kimerítjük az
okát, miért nincs nagyobbsszerű kereskedésünk: Azért, mivel a
birodalmi kormány politikája századok óta oda volt s van még ma
is irányozva s mindig is az volt célja, hogy Magyarország s fővárosa
semmi tekintetben se emelkedhessék jelentőségre, magasra, hanem
maradjon tartományi minőségen fővárosával együtt... Ha meg-
engedjük is, hogy az aldunaparton egy újonnan építendett házsor
a kereskedést parányi mértékben előmozdítaná s a közszégek hasz-
nálna, más részt a városnak azon gyávasága, miszerint vagyonát
ellentmondás, tiltakozás nélkül eladatni engedné : még jelenlegi
kereskedését is süllyesztené, mert ily gyáva nép nem maga volna
kereskedő, hanem mások érdekében, külföldi kereskedők kezében
lenne csupán alacsony eszköz. Nem egy új házsor a dunaparton
segíti elő kereskedésünket, hanem természeti jogra fektetett pol-
gári alkotmány, korlátlan szabadság, ezek kivívására megkíván-
tató elszánt, erős közakarat, kifejtett erő, a város lakosságában min-
denütt elterjedt tevékenység, közszellem stb., ezek fogják keres-
kedésünket nemcsak előmozdítani, hanem magas fokra emelni.
Azért tanácsos urak az aldunaparton építendő ház-sorról szó se
legyen többé. Van Pesten elég ház és épülhet még több befelé a
tágos téren a kis kalibák helyén.«

Ilyen határozott és nyilt vélemény-nyilvánítás után a kérdés
kereskedelmi szempontjaira vonatkozóan, Táncsics a pénzügyi
szempontokat bírálja :

»Nem lévén a tanácsnak joga a város-közszé vagyoná és tulaj-
dona fölött rendelkezhetni, pénzügyi szempontból tekintve sem
szabad az aldunapartot eladni, bármennyire kívánatos is a tanácsra
nézve. Mekkora összegre rúgna fel a dunapartnak ára, ha háztelük
elárvereztetnék, nem tudhatni, de bizonyos az, hogy oly gazdálko-
dás mellett, milyet a tanács folytat a városi háztartásban, egy év
alatt a többi (rendes évi) jövedelemmel együtt a kiadási költségekre
fölmenne. Mit nyerne avval a város, mennyire volna rajta segítve?
ha a telkek ára csak egyévi szükségek pótlására szolgálna? Hát a

következő évben miként segítene magán a város, illetőleg annak tanácsa? Talán akkor meg az új-tért fogná elárvereztetni? hát már második évben talán a Redoutot adhatná el, aztán a városligetre kerülne sor és így tovább, végre magát a városházát is eladhatná, mert ha pénzügyi szempontból szükséges egy valamely városi tulajdonat eladni, ugyanazon pénzügyi szempontból másszor meg más vagyonnak eladása válik szükségessé s így addig, míg a városnak eladható vagyona lenne... Jaj azon városközségnak, mely azon elvet elfogadja s érvényre juttatja, miszerint pénzügyi szempontból valamely tulajdonnak eladását szükségesnek nyilatkoztatja s készeresen jaj ott és akkorhol, mikor az előjárók senkinek sem felelősek, ellenőrködés felettük nem létezik, mint ez jelenben Pesten is az eset. Hogy e szerint a pestvárosi tanács az aldunapart eladását pénzügyi szempontból szükségesnek nyilatkoztatja, természetes, mert annak árára a tanácsos uraknak szükségök van, senki sincs feljogosítva őket kérdőre vonni, hová fordítják.«

Ezekután tér rá Táncsics a »szépítési szempontok« vizsgálatára :

»Ha az aldunaparton egy új házsor emelkednék — írja — evvel a város szépsége semmit sem, vagy csak igen keveset nyerne, az új házsor a város szélét szébbé nem, hanem csak valamivel szélesebbé tenné. Hogy a városnak a Dunára fekvő része valóban szébbé legyen, mint amilyen most, ott változatosságot kell teremteni : mire legalább egy szép sétány alkalmas, ez a városnak e részét százszorosan szébbé tenné, holott, mint mondók, az új házsor által maga a szépség éppen nem fokozónak. Ha kiváltkép csak házak tennék a város szépségét : akkor esztelenség volt volna az új-tért fácskák és bokrokkel beültetni. A városligetben a fákat mind ki kellene vágni s azok helyett házakat építeni. A budai hegyekről is minden el kellene távolítani, ami csak zöld, leveles és árnyékos s a helyett házakat építeni. A Szécsényi sétányt, a múzeum körül levő berket el kellene távolítani, mert nem az ilyenek, hanem csak házak teszik széppé a várost. Sajátságos, minden más emberekétől különböző fogalmuk van a szépségről Pestváros tanácsnokainak. A híres német város, Berlin szépségéről alig tudnak az emberek egyebet fölemlíteni, mint a »Linden Alleét«, pedig milyen törpévé alacsonyul ama Linden Allée a nagyszerű sétányhoz képest, mely majdan a felséges Duna partjára lesz varázsolva, teremtve.«

Az »egészségi szempont« tárgyalása szorosan idekapcsolódik s egyenes folytatása a megkezdett gondolatnak :

»A negyedik indokot, tudniillik az egészségi szempontot a városi tanácsos uraknak valami kimondhatatlanul borzasztó szo-

rongatások, kínok közt kellett agyukból kiverejtékezniök ; oly halálverejték közt, hogy képtelen volt megítélni, mekkora tévedéssel, mert nem lehet a pestvárosi tanácsosokon kívül még más oly embert is képzelni, ki azt merné vallani, hogy a város népének egészségi állapotára nézve üdvösebb, jótékonyabb befolyással lesz, ha az aldunaparton még egy sor ház építetik, mint lenne a sétány, mit mi és mások százan meg százan oda házsor helyett óhajtunk. Mi tehát tiltakozunk a szándékozott aldunapart eladása s beépítése ellen s önköt, tanácsos urak, már csak annál fogva is, hogy ezt tenni akarják (ha meg nem teszik is) bűnösöknek valljuk s ítélik.«

Táncsics Mihály tiltakozása az Aldunapart ilyen formában tervezett (majd végrehajtott) rendezése és kiépítése ügyében, mint már említettük, csak a kiegyezés után látott napvilágot.¹⁸ Időközben a város kírta az árverési terminusokat a dobravert telkekre, bank-kölcsönöket vett fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól és a Pesti Első Hazai Takarékpénztártól a munkálatok megkezdésére.¹⁹ És ezzel egyidejűleg megmozdult a város, a lakosság, a testületek, s az ujságok egy része elítélő sorok kíséretében jelentette, hogy az aldunapart szabályozása befejezett tény. A közhangulat élesen állást foglalt ellene. Táncsics Mihály, börtönbezártan a közhangulatot érezte, anélkül, hogy komolyabb érintkezése lehetett volna a külvilággal. Nyilván nem is tudott róla, hogy a városhoz, a Helytartótanácshoz és a Bécsben székelő királyi udvari Kancelláriához sorra érkeztek a tiltakozó beadványok, olyanok részéről is, akik Táncsicssal merőben más elveket vallottak, politikai, társadalmi és szociális kérdésekben. Pest város lakói és háztulajdonosai 416 aláírással ellátott »alázatos felszóllalást« intéztek a főmérítéságú magyar királyi Kancelláriához, a pesti dunapartnak házakkal leendő beépítése tárgyában.²⁰ A beadvány többek között hangsúlyozza, hogy »városunk tanácsának az aldunapart beépítése iránt hozott határozata — mely már mint terv és pusztai hír is megdöbbentette a lakosságot — most, miután kétségkívüli tény, oly általános elégületlenséget okozott a város lakóiban, kiket közvetlenül érdekel, úgy mindazokban, kik hazafiú szempontból nem lehetnek közönyösek a főváros sorsa iránt, hogy ha a városi tanács nemcsak névszerinti, hanem valódi képviselője kívánt volna lenni a nagy többség akaratának, és ha a napi sajtó útján is nyilvánuló közvéleményt meg nem vetette volna : vagy el kellendett még kezdetben állania tervétől, vagypedig hozott határozatát annak súlya alatt erkölcsi kényszerből megsemmisítenie, mert lehetetlen, hogy ezen utolsó és a városra oly sokféle szempontból főfontosságú helyet, csak úgy kénye-kedve szerint, elhirtelenkedve, egy kis nyereségtől

elkapatva, áruba bocsássa és olyan terv szerint, melyről részrehajlatlan szakértők a legkárhoztatóbban nyilatkoztak — beépítse. A tanács azonban intézkedése célszerűségétől áthatva, csakhamar testté változtatá az igét, semmibe se vette a szerinte illetéktelen zúgolódást, értelmetlen felfogásnak tulajdonította a nagy többség nézetét s így terve, mely szerint az aldunasor csakugyan a Lloyd épülettől le a görög templomig, a Duna medre egy részének parttá-alakításával, mintegy 45 öl szélességre kiegészítessék és ház-helyekre osztva eladassék — határozattá lón.«

A város »roncsolt« pénzviszonyaira hivatkozik, hangoztatják a beadvány aláírói. Ez volt az egyetlen cél, az egyetlen indok s ez pedig a tehetetlen pénzügyi politikát árulja el : onnan venni pénzt, ahonnan lehet, könnyelműen, meggondolás nélkül, a város közösségenek kárára. Ez azonban nem elég ahoz, hogy ilyen nagyszabású kérdés fölött napirendre lehessen térti. »A dunapart volt eddig ama szerény szórakozási hely, — olvassuk tovább — hol Pest lakói a két testvérvárosnak egyedül a természetalkotta fekvés által kölcsönzött szépségét tisztább légen szabadon élvezhették... Szegény városunk úgyis kevés, igen kevés oly előnnyel bír, melyet az emberi szorgalom s munkásság állít elő, még kevesebb olyannal, melyet a művészet hoz létre, minden szépségét úgyszólvan fekvése adja. Azért kétszeresen ügyeljünk, nehogy azt is semmivé tegyük, mi módot nyújt arra, hogy legalább azt elvezhessük, mi a természet ajándéka. A dunapart beépítésével oly kellemes tágas tértől fosztatnák meg a város, mely nemcsak a lakosok kedves szórakozási helye volt, hanem a jövő idegenekre — kik egy tekintettel átláthaták a várost s a dunaparton végig hemzsegő népet — legkedveltebb benyomást tett. Mily szomorú képet adna egyébiránt ez a legszebb házak mellett is, mutatja a már beépített Feldunasor, hol a part keskeny s egészen félreeső volta miatt minden közlekedés megszűnt, minden élet kihalt, hol embert is alig lehet látni.«

A beadvány akarva-nem akarva, élénk, szemléltető képet ad az »Aldunapart« akkori helyzetéről, állapotáról, életéről :

»A közvélemény nem házakat, hanem fasort óhajtott volna az aldunasoron — hangzik tovább. — De ha a város mindenáron jövedelmet is akart belőle vonni, úgy alakította volna egy részét alkalmas egyemeletű raktárhelyekké, felül gyümölcs, virágok és alul zöldség, baromfi, halak stb. eladására, másik részét pedig hagyta volna a közlekedésnek, heti vásároknak nyitva, partját egy fasorral szegélyezvén, így a hasznosság mellett a szépítésnek is szolgált volna. És ha már a város éppen semmivel nem járulhatott mostani pénzviszonyainál fogva az újításhoz, hagyta volna kedve-

zöbb időkre, mi meg voltunk elégedve s szívesen elvártunk volna az újítással — s felfogyán a pesti dunapart fontosságát: kofásátraival és laci-konyháival is szebbnek tartjuk, mint majdan a szűk, de 13 ölnyi magasságú kalickákkal és görbe szűk utcákkal és legalább a sok százezer forinttal felépített Redoute-épület sem veszítene pompájából a mellette jobbra-balra spanyol-falként felállítandó házak miatt.

Az aláírók »közcélú épület, például színház« építését javasolják az Aldunapartra s az utóbbi javaslatuk találkozik a Helytartótanács véleményével, természetesen véletlenül. Mint később látni fogjuk: a Helytartótanács, amikor elutasította az összes építésellenes felszólalásokat és beadványokat, lelkére kötötte a városi tanácsnak, hogy »a szóbanlevő térség beépítése alkalmából, még a boldogult József Nádor Ő fensége alatt működött országos bizottságnál a magyar színház számára a dunaparton kijelölt hely kihasíttatásáról lehetőleg gondoskodjék.« De míg ideérünk, az építkezésellenes állásfoglalások egymásután jutnak el felsőbb rendeltetési helyükre. A Pestbudai Kereskedelmi és Iparkamara 25 aláírással ellátott beadvánnyal fordul az udvari kancelláriához.²¹ Az első aláíró Kochmeister Frigyes elnök, őt követik Perger Ignác alelnök, Halbauer János, Koppély Fülöp, Kern Jakab, Weisz Bernát, Aebly Adolf, C. J. Malvieux, Burgmann Károly, Emich Gusztáv, Rósa Lajos, valamennyien Pest-Buda akkori gazdasági életének vezetőegyéniségei, a kereskedelem, ipar- és bankvilágából sőt az aláírók között látjuk azt a Zitterbarth Mátyás építőmestert is, aki annakidején az egész eszmét megpendítette és az első ajánlatot és tervet nyújtotta be a városhoz az al- és feldunapart szabályozása és kiépítése ügyében! Ez a tény maga, azaz Zitterbarth Mátyás neve az építkezés ellenzőinek táborában, egymágában elegendő ahhoz, hogy világosan lássuk: milyen meggyőződéssel történt a szabályozás, s hogy mennyire igaza volt Táncsicsnak, mikor megállapította, hogy a városi tanácsnak pénzre volt szüksége, ezért történt minden!

A pesti Lloyd Társulat sem akart elmaradni a maga tiltakozásával, szintén az udvari kancelláriához küldött beadványt az építkezés ellen.²² Míg a Kamara szerint »a néhány ölnyi térség, mely a közlekedésre fennhagyatik, még az országos kereskedés szükségelt igényeinek sem felelhet meg s miután a Duna szabaddá tétetett s a világkereskedésnek, a korábbi bilincsek összetörésével, megnyittatott, arról kellene inkább első helyen gondoskodni, hogy a partok tágítassanak s a közforgalomra alkalmas állapotban tartassanak fenn, nem pedig, hogy törpe nyerészkedés miatt, házak-

kali beépítés által, a kereskedés iszonyú hátrányára ettől örök időkre elzárattassanak» — ugyanakkor a Lloyd Társulat azt hangsztatta, hogy »már a Feldunapart beépítése is a kereskedelemben felette káros hatású, minthogy annak további termésszetszerű kiterjedése, melynek könnyű mozoghatás, tágas és alkalmas tér nélkülözhetetlen tényezői, az által megakadályoztatik ; de még mennyivel károsabb következése volna ez irányban az aldunapart tervezett házakkal beépítésének, hol Pestnek majdnem egész kereskedése összpontosul és hol már most is a helyviszonyok a forgalom nagyságához képest legkevésbé sem kielégítők.«

A Lloyd Társulat hangsúlyozza feliratában, hogy »az aldunapart beépítése által a pesti kereskedelemben, melynek felvirágzásától a város egész jövője függ, kétségtől ilyen csapást szennedne, mely azt további fejlődésben tökéletesen gátolná és okvetlenül annyira károsítaná, hogy az által ama pénzbeli előnyök, melyeket a városi hatóság a nevezett tér házatelkekre való felosztásából és eladásából remél, nemcsak ellensúlyoztatnának, hanem azon nagy veszteség által, melyet ama terv valósítása a kereskedésre nézve minden esetre eredményezne, még tetemesen felülhaladtnának.« A társulat nevében Jálics elnök és három igazgató írta alá a felterjesztést.

A pesti Kereskedelmi Testületek szintén egyenesen a Kancelláriához fordultak tiltakozásukkal.²³ »Mi válnék ezen most élénk és vidorkinézsű Dunapartból, ha beépítetnék? Egy szomorú, látogatatlan, rideg vidék, amint ezt eddig nálunk Pesten a beépített Feldunaparttal tapasztaltuk, eltekintve attól, hogy a keletkezendő utcák által ismét egy nyilt terétől fosztatik meg városunk, dacára annak, hogy nyilt terekben kivált a felső rész már amúgy is szűkölködik... Alázatos tisztelettel alulírottak nemcsak nem ellenzik, hanem nagyon is óhajtják az eddigi aldunapart kiépítetését s szélesítését, valamint annak fasorozattal, vagy valamely más, a forgalmat nem gátoló ültetvényekkel leendő díszíttetését, de az erre szükséges összegek előteremtése végett a partot házhelyekre felosztatni és beépítetni oly áldozat volna, mely az említett partszélesítési tervvel csakugyan nem áll arányban.« Az aláírók — tizenheten — mint a terménykereskedők, fűszerkereskedők és rőfökereskedők képviselői szerepelnek.

A pesti »Görög-Olah ajkú egyházi község« a királyi Helytartótanácschoz fordult beadványával,²⁴ mikor »történetesen azon meglepő tudomásra jutott, hogy az anyaszentegyház előtti tér is be fogna építetni« az aldunapart szabályozásával kapcsolatban. Az intézkedést az egyházközség magára nézve nemcsak azért

találta rendkívül sérelmesnek, mert meghallgatásuk nélkül történt, de mint kiemelik: »érdekeink, annyi éveken által gyakorlattal is megerősített jogaink, de sőt vallásunk szabad gyakorlásába is ütközik.« Amikor az egyház »koncessziót« nyert a templom építésére a várostól, abban ki volt kötve, hogy a templom épülete »a szabad Dunára szolgáljon.« Ennek megvolt a maga »helyes« oka, amint azt a beadvány hangsúlyozza: »Vallásos szertartásainkat egész kiterjedésükben hogy gyakorolhassuk s illetőleg úgy Istenünk, mint Fejedelmünk iránti tiszteletünket kellőleg dicsőíthesük, vannak oly szertartásaink, melyeket a szabad Dunánál, illetőleg az arra nyíló főbejáratnál szoktunk végezni, vannak ünnepi alkalmak, amikor az Egyházunk és Duna között eső térségen katonaságot és mozsárágyúkat felállítani és úgy Isteni tiszteletünket, mint Felséges Fejedelmünket is keleti szertartásainkhoz képest üdv- és mozsárlövésekkel szoktuk dicsőíteni.« A felterjesztés, — melyet Sacelláry D. György első gondnok, Sztupa György másodgondnok és Haris Sándor jegyző írt alá — ezekkel a szavakkal végződik: »Hisszük és reményljük, miszerint a Magyar Királyi Nagyméltóságú Helytartó Tanács igazságos és méltányosnak is fogja találni, hogy a sokszor említett térség továbbá is beépítetlenül, szabadon és vallásos szertartásainkra ez után is szolgalmul maradjon, a minek is elhatározásáért és az e részben szükségelt intézkedések megtételéért alázattal esedezünk.«

A tiltakozások és ellenvélemények ilyen áradatában ült össze 1864 június 18-án Krászonyi József főpolgármester elnöklete alatt, Alkér Antal tanácsnok, Wallandt Henrik magyar királyi építési főfelügyelő, Mihalik János magyar királyi építési főfelügyelő, Reitter Ferenc magyar királyi főmérnök, Szumrák Pál városi főmérnök, Hild József építész, dr. Henszlmann Imre, Preiszner József, Zsigmondy Vilmos, Emmerling Károly, dr. Grosz Ferenc, Clark Ádám építész, Cserhalmy Ferenc városi számvizsgáló, Fleischl Dávid, Wiesner Gyula ácsmesterek s Andreánszky Zsiga tollnok jelenlétével a Dunapart-építési bizottmány, hogy a Kancellária és a Helytartótanács részéről leküldött felszólamlások ügyében határozzon. Az ülésről felvett jegyzőkönyv²⁵ 18 sűrűn írt oldal és pontról-pontra veszi az említett beadványok érvélését az építkezés ellen. Ugyanakkor pontról-pontra cátolja azt, legnagyobb részüket egyszerűen »szóvirágok«-nak mondva. Csupán a pénzügyi megoldás körül látszik, hogy a »bizottmány« tagjai nem osztották a tanács álláspontját, legalábbis nem merték vállalni a pénzügyi felelősséget. Erre vonatkozóan a jegyzőkönyv így szól: »Hátra volna még a főkérdés, tudniillik a pénzbeli ügy. Azonban a Duna-

part kikötő építészeti bizottmány nem lévén elegendően beavatva Pest városának pénzbeli ügyeibe és pénztárának állapotába, ezen tárgyalt, kérvényekben szinte vitatott kérdést nem képes alaposan megoldani, azt hivén, hogy erre maga a város Tekintetes Tanácsa legjobban felelhet és felelni fog.«

A jegyzőkönyv így fejeződik be : »Ezen a tárgy lényegét tökéletesen kimerítő s a kérvények minden pontjait a bizottmány kívánsgához képest alaposan megcáfolt válasz egyhangúlag elfogadtatik s a bizottmány részéről magáévá tétetvén, a Tekintetes Tanácsnak további intézkedés végett terjesztetik elő.«

A tekintetes Tanács úgy intézkedett, hogy a jegyzőkönyvet megküldötte a Helytartótanácsnak, mely 1865 március 15-én keltezett válaszában a következőkben intézkedett :²⁶

Magyar Királyi
Helytartótanács
18686 szám

Pest
szabad királyi város Közönségének

Folyó évi Február 23án 1968 sz. a. kelt kegyelmes királyi udvari rendelvény szerint e szabad királyi város közönségének az ottani Dunarakpart kiépítése által térségek beépítése tárgyában mult évi Deczember 30án 13,625 sz. a. kelt, s ezen országos főkormányszék részéről is kellőleg támogatott javaslata, — az ezen térségek beépítése ellen intézett alaptalan felfolyamodványok visszautasításával elfogadhatónak találtatván, erről a város közönsége fennebb idézett jelentése csatolványainak visszarekesztése mellett, magamiheztartása, s kellő intézkedés végett, egyszersmind legfelsőbb helyről vett oly további meghagyással értesítették, miszerint a szóban levő térség beépítése alkalmával, még a boldogult József Nádor Ő Fensége elnöklete alatt működött országos bizottmány által a magyar színház számára a duna parton kijelölt hely kihasittatásáról lehetőleg gondoskodjék. Kelt Budán a magyar királyi Helytartótanácsról 1865 évi Mártzius hó 15én

Jankovich György s. k.

Fridrich György s. k.
Bekey István s. k.

Az Aldunapart sorsa ezzel meg volt pecsételve. A sors, a véletlen különös játéka, hogy éppen március tizenötödikén! A bankok sürgették a tanácsnál az előkészítő munkálatokra folyósított kölcsönök visszafizetését.²⁷ Kitűzték az árveréseket. Az első eredménytelenül végződött.²⁸ A továbbiakon aztán magántulajdonba kerültek a város dunaparti telkei. A rakpart épült és beépült a Lánchídtól, azaz a Lloyd-épülettől a mai Petőfi-térig a folyó partja.²⁹

(A görög-oláh egyházközség előtti telek eladására nem volt szükség, így a templom előtti térség szabadon maradhatott. Az anyagiaknak köszönhető, hogy a tér nem épült be, mert az egyházközség kérését is természetesen elutasították.) A régi házsor elé újabb került. Az Angol Királynéhoz címzett szálloda, a Nemeshegyi-ház és a szomszédságában levő épületek ablakai nem néztek tovább a Dunára, néhány esztendővel később a Vigadó homlokzatát is elcsúfította a Hangl-kioszk sivár bódéja,²⁰ melynek lebontásáért a legutóbbi időkig állandóan folyt a harc, városrendezési, szépítészeti szempontból, de az »anyagiak« kérdése továbbra is kísértett, a mult szomorú hagyományaként s a reakciós képviselőtestületben mindig akadtak »városatyák«, akik a lebontást meg tudták akadályozni.

A széles, levegős »Aldunapart« helyén a pesti »Dunakorzó« alakult ki, a nyárban izzó keskeny aszfaltjával, a csenevész akác-fákkal a »Buchwald-székekkel«, szűk, keskeny sáv a folyó partján, a nagyváros közönségének sétahelye. Mikor a dunaparti villamos megépült, a »korzó« még jobban összeszorult s alig kezdődött meg a forgalom, már is arra kellett gondolni, hogy a sineket leviszik a rakpart alsó részére. Ez is csak terv maradt, mindmáig, amikoris újra aktuálissá vált a kérdés : mi történjék a dunaparti házsorral, a Dunapalota Szállótól a Petőfi-térig? Megmaradjon-e az új városrendezés során, vagy lebontásával kiszélesedjék a »korzó«?

A felszabadító ostromban megsérült és súlyos károkat szenvedett Vigadó épülete elől 1945 tavaszán eltűnt a kioszk, hogy helyet adjon az orosz vörös-hadsereg hősi emlékművének.

Jegyzet

1. V. ö. Siklóssy : Hogyan épült Budapest? Fővárosi Közmunkák Tanácsa Története.
2. Az építkezés elleni »felszólamlások« aláírót később részletesen közöljük.
3. Zitterbarth Mátyás építész, (1803—1867) a régi Budapest építészettörténetének egyik kiváló egyénisége. Főbb művei : az 1874-ben lebontott régi Nemzeti Színház és a Vármegyeháza épületének a Városház-utcára néző része. (1838—1841) Z. M. a neoklasszicizmus mestere volt.
4. Eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában.
5. Azaz bécsi ö. 1 bécsi ö. a. m. 6 láb, a. m. 1'8966 méter.
6. A »Jahresbericht der Pest-Ofner Handels- und Gewerbekammer für 1857—1589« (Pest, 1860. Buchdruckerei von Emil Müller) tévesen említi, hogy Zitterbarthék ajánlata 750.000 o. é. forint költségvetést igényelt. Az eredeti ajálat szövegében ez az összeg 800.000 o. é. forint. (L. Budapest székesfőváros Levéltárában.)
7. Reitter erre vonatkozó jelentését a Fővárosi Levéltár örizi.
8. Hild József, építész (1789—1867) a magyar neoklasszicizmus művésze. Főbb művei : a Lloyd-épület (melyről többször megemlékezünk a dunaparti építkezésekkel kapcsolatban) és a Lipót-templom (Baziliká) eredeti terve.
9. Clark Ádám, angol mérnök, (sz. 1811. Edinburgh, elhunyt 1866. Budán) 1839-ben jött Pestre, ahol átvette a Lánchíd építésének vezetését. (A Lánchidat Tierney William Clark angol vízépítő tervezte.) Clark Ádám, a hídépítés befejezése után (1849) visszatért Londonba, de 1852-ben ismét Pesten van, ahol az Alagutat tervezte és építette. Egyidejűleg megtételepedett nálunk, feleségül vette Áldás Irmát (a házasságból született gyermekük: Ilon, Irén és Simon.) 1866 június 23-án kiadt gyászjelentése szerint holttestét »Budán, a Víziváros 74. sz. a. házban szentelték be és a Buda-vízivárosi sírkertben levő családi sírboltba örök nyugalomra tétegett«
10. Henszlmann Imre (1813—1888) főleg a középkorral foglalkozott, mint archeológus. A magyar művészettörténet-tudomány egyik úttörője, művészettörténeti író. Több ásatást vezetett. 1867 után a budapesti egyetemen a művészettörténet tanára.
11. A jegyzőkönyv eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában.
12. Reitter Ferenc vezette az Aldunapart szabályozását és kiépítését. A munka befejezése után a város megjutalmazta. Ehhez a Helytartótanács a következő leiratban hozzájárult : »Magyar Királyi Helytartótanács. 14.118. sz. Szabad királyi Pest város közönségének. Reitter Ferenc állami főmérnöknek az alsó dunai rakpartra vonatkozó tervek készítése s azok végrehajtásáért a város részéről leendő megjutalmaztatása, illetőleg nevezett mérnök részére ezen címmel alatt város-tanácsilag összesen 8000 fttal megszavazott jutalomdijjal engedélyezése tárgyában f. é. Jan. 28-án 30726. sz. a. kelt fölterjesztésére vonatkozólag a közlemények visszazárása mellett válaszoltatik e város közönségének, miszerint ezen országos kormányszék a szóbanforgó tervek készítéséért Reitter Ferenc főmérnöknek járó 3000 fton kívül általa fölszámítható díjjak fejében általánnyé 4000, azaz négyezer forintnyi összeget talált olykép engedélyezendőnek, hogy ezen összeg többször nevezett mérnöknek a kérdéses rakpart-építési munka előhaladásához s felülvizsgálatához képest szabályozandó utólagos részletekben s aránylag csak addig fizetendő, még tettleg az építkezés műszaki vezetésével személyesen foglalkozik, s annak mindenkép eleget teszen és hogy e címmel alatt többé semmi más, bármi néven nevezendő fölszámítás, jutalmazás, vagy követelés Reitter Ferenc által nem támasztatható. Kelt Budán a magyar Királyi Helytartótanács 1865 évi Március hó 18-án. Gróf Pálffy Móricz s. k. (Eredetije Bp. szkfv. Levéltárában.)

13. Tudomásunk szerint a népszerűvé vált és azóta is állandóan hangoztatott jelző elsőzben itt fordul elő.
14. A felterjesztés fogalmazványa Bp. szkfv. Levéltárában van.
15. A Duna szerepe a nemzetközi kereskedelmi forgalomban a középkortól kezdve érezte hatását Pest és Buda városokra. Európa középkori kereskedelmének nyugat-keleti irányban két pólusa volt. Az egyik: Flandria és szomszédja, a mai Belgium, továbbá Hollandia. A másik: Konstantinápoly. Az út a Rajnától a Dunához s azon le Bécsig, onnan Pest-Budán keresztül a Fekete-tengerhez vitt. Konstantinápoly kereskedelmének útja is Pest-Budán vezetett keresztül a XIII. és XIV. század óta. A török birodalom székvárosában megtételepedt genovaiak a tengeren vitték áruikat a Duna torkolatáig, ahonnan szárazon továbbították Brassóba, melytől Szeged, vagy Szolnok felé haladva, Pestnél érték el a Dunát s az áru vízúton indult tovább felfelé. A Vaskapu-csatorna megépülése után a Duna kereskedelmi forgalma újabb perspektívákat nyert. (1890—1896) A hatvanas években sem volt jelentéktelen a dunai vízút, de a cs. és kir. Dunagőzhajózási Társaság, továbbá a pesti rakpartok kikötőinek megépítése nem sokat lendített az általában szomorú helyzetben. A Kereskedelmi és Iparkamara már előbb említett jelentése 1859-ből kiemeli, hogy nem kikötők építésével, hanem a termelés fokozásával kell a kereskedelmet és ipart előmozdítani. Ez lett volna az előbbrevaló, azután következhetett volna a kikötők és rakpartok építése.
16. Eredetije Budapest székesföváros Levéltárában.
17. L. Budapest székesföváros Levéltárában.
18. Táncsics, a börtönből szabadulva, Vadnay Károlyhoz (1832—1902, regényíró, szerkesztő, a Fővárosi Lapok egyik alapítója, később a Budapesti Közlöny szerkesztője) fordult a »Fővárosunk közhöz ügyében. Arra gondolt, bármennyire irodalmi lap is a Fővárosi Lapok, Vadnay közhöz fogja a cikksorozatot. Vadnay éppenúgy elutasította T. kérését, mint előzőleg Pákh Albert, a Vasárnapi Ujságánál. T. így maga adta ki a munkát, könyvalakban. (V. ö. Révész Mihály: Táncsics Mihály és kora.)
19. 20—20.000 forintot. Az erre vonatkozó adatok 1. Budapest székesföváros Levéltárában.
20. Eredetije Budapest székesföváros Levéltárában. A »felszóllás« aláírói között a következő ismert nevekkel találkozunk: Gr. Teleki Sámuel, Gr. Wenckheim József, B. Fiáth Ferenc, Gr. Festetics György, Lónyay Menyhért, Bohus-Szögyén Antónia, Gr. Széchenyi Béla, Rosty Pál, Gr. Festetics Leo, Wodiáner Móric, B. Orczy György, B. Orczy Béla, Deák Ferenc, Gr. Mikes János, Gr. Szapáry Imre, Gr. Károlyi István, Szitányi Ullmann Samu, Gr. Andrásy Gyula, Koppély Frigyes, Gorove István, Birly István, Lyka D. Anastaz, Rupp Ignác, Muratty Szilárd, Franz Kassellik, Sacelláry D. György, Pfeffer Ignác, Barkassy Imre, Nádossy István, Haris Sándor, Takács Miklós, Ráth Mór, Frivaldszky Imre, dr. Kovács Sebestyén, Röck István, Rudnyánszky Ferenc, Csengey Endre, Ebner Nep. János, Havas Ignác, Simon Florent, Nemeshegyi József, Kacsókovich Lajos, Mack Gusztáv, Kléh István, Tóth Lőrinc, Kilián Frigyes, Kollarits Ferenc, Giergl Ignác, Monasterly és Kuzmik, Csapkay Imre, Vidats István, Sebastiani Vilmos, Sartory F. Ödön, Vrányi Sándor, Balassa egyetemi tanár, Wagner János egyetemi tanár, Rupp Nep. János egyetemi tanár, dr. Bókay János gyermekkórházi igazgató-főorvos, med. dr. Stockinger Tamás egyetemi tanár, dr. Pólya József m. acad. r. tag, Skalnitzky építész, Hajník Pál, Schlick Bernárd, Degré Alajos, Asbóth Ede, Horváth Dániel örnagy, Beöthy Ákos, Ambrozy Béla, Gr. Festetics Pál, Okolicsányi Sándor, Földváry Miklós, Ballagi Mór, Rajner Pál, Kanzer Lipót építész, Kőlber Károly »kötcsi gyáros«, dr. Batizfalvy Sámuel orvos, Szemes Ede fűszerkereskedő, Calderoni C., Böhm Sámuel gombkötő mester, Róbert Lampel, Kertész Tóth, Hugmayer J. K. kereskedő stb. stb.
- 21—27. Eredetijük Budapest székesföváros Levéltárában. A Nemzeti Színháznak kijelölt dunaparti telket a város 1869-ben, Wenckheim Béla báró belügyminiszter felkérésére 841□-öre kiegészítve, a színház javára eladták a Thonet testvéreknek, 403.295 forintért. A vételárát az Operaház céljaira fordították. A telken ma a IV., Vigadó-tér 1. sz. bérpalota áll.
28. A jelentés szerint »egyetlen árverezni szándékozó sem jelent meg«. A tanács erre utasítást adott további terminusok kitűzésére. (Bp. szkfv. Lev.)

29. A Feldunasor és Aldunasor építkezésénél a hazai ipar számos munkát végzett. Schlick Ignác öntödékének, Kern István lakatosműhelyének, Králik Sámuel órás-mesternek jutott különös elismerés. A Ganz-gyár ötágú kandeláberei, melyeket a párisi világkiállításra is kivittek, a francia fővárosban nagy sikert arattak. (A Ker. és Ip. Kam. jel. 1860-ban.)
30. A kioszkot alapítójáról, Hangl Márkusról nevezték el. Hangl a hatvanas években főpincér volt az Angol Királynő szállodában, ő szolgálta ki Deák Ferencet, aki a szállodában lakott. Rudnyánszky Béla közlése szerint, aki a régi Kioszkban gyakran megfordult, Hangl Márkus azt mondotta vendégeinek, hogy az engedélyt Deák Ferencnek köszönheti. A főváros a Közm. Tan. hozzájárulásával, csupán »néhány esztendőre« engedélyezte a kioszk építését, mégis több, mint hetven évig állott.

V.

A »Fővárosunk« egy új fővárosban jelent meg, a kiegyezés utáni Budapesten. De az új főváros sem volt Táncsics Mihály fővárosa. Az ő számára az alkotmányos élet visszaállítása nem jelentett semmit, vagy csak nagyon keveset jelentett. Könyvéhez, — amit véleményünk szerint felületesen deklaráltak »röpiratnak« azok, akik eddig futólagosan foglalkoztak vele — utószót is írt. Szükség volt erre, mert amikor a munka nyilvánosságra került, javában folyt az Aldunaparton az építkezés. Táncsics nem akart ebbe belenyugodni. »Az aldunapart eladatása munkába vétetett — írja az utószóban — s rajta az építkezéseket már megkezdték. Ha azonban Pest város jelenlegi választott képviselete és tanácsa a közönség való érdekét jobban felfogná és magában elhatározva jónak látná, hogy a főváros nagyszerűsítése végett az aldunapartnak sétányul kell fennhagyatnia s az abból várandó jövedelmet más úton kell pótolni, mihez valószínűleg az ország is segélyel járulna : a már megkezdtett építkezések félbeszakasztathatnának, mégpedig kárpótlás nélkül az illető tulajdonosra nézve, mert az építkezést megkezdőnek tudnia kellett, hogy a telkek eladatására a megszűnt városi tanács nem volt feljogosítva, azt a város közössége beleegyezése nélkül eladnia nem volt szabad ; ez vétkes és büntetésre méltó rendkívüli veszedelmes merény vala.«

Táncsics a választott városi tanáccsal sincs megelégedve.¹ Az új pénzügyi gazdálkodást is bírálja, elítéri : »A mostani már szabad választás útján keletkezett városi tanács vagy elöljáróság a koronázási alkalommal jónak láttá állványokat csináltatni, miből 26.000 forintnyi deficit termett ki a város terhére.² A város terhére? Nem, százszor és még többször is mondom én, hogy ez nem háromolhat a városi közönség terhére... De hát ki fizesse? Az én jogérzetem azt mondja, hogy e deficitet fizesse a városi tanács a maga erszényéből, hogy szolgáljon ez intő például arra, miszerint a fővárosi tanács és más községek elöljárói a község jövedelmeit

oly spekulációkra fordítani máskor irtózzanak... Ha pedig ezen deficit fizetését az ország vállalná, jogában áll azt tenni, de ebből aztán én így okoskodom: ha az ország, illetőleg annak képviselő-testülete az országgyűlés és felelős magyar ministerium magára vállal oly költséget, (itt 26.000 forintot), mi csupán spekulációra, spectaculumra fordítottan 1867-dik év június havának 8-án az akkor Pesten volt nézők egy részének mulatságot okozva: még inkább magára vállalhatja azon összeget, mi az aldunasor eladásából bejöne, hogy e Dunapart sétánnyá varázsoltnak át, a főváros nagyszerűsítése végett.«

A koronázási ünnep kiadásai váltották ki Táncsicsból ezeket a szavakat. Az utószó végén felhívja a polgárságot, hogy ne engedje a város javát, vagyonát »haszontalanokra« fordítani, »ellenben ne kíméljétek azt, mit a főváros nagyszerűsítése és fejlődése követel.«

Első műve volt a »Fővárosunk«, mely második börtönbüntetése után került a közönség elé. Nem volt sem erkölcsi, sem anyagi sikere. A nyomdaszámbla kifizetése miatt a legnagyobb gondjai voltak, Bartalits Imre sürgette, hogy fizessen, holott a könyvárusok alig-alig merték vállalni a munka forgalombahozatalát. Látása annyira rossz volt, hogy vezető nélkül tapodtat sem mozdulhatott. A »Munkások Ujsága« egyik régi kihordóját, Fedor Józsefet vette maga mellé vezetőnek, csak úgy tudta elhagyni lakását. Mihez kezdjen? Pénzre volt szüksége, a napi kenyérgondok állandósultak, mint azelőtt is, gyakran, a legrosszabb időkben. Három másik könyvét vette a »Fővárosunk« friss, nyomdából kikerült kötetei mellé és Fedor József vezetésével felkereste a polgármesteri és alispáni hivatalt, ahol azzal adta át a könyveket: »osztassanak ki Pest városában vizsgák alkalmából gyermeknek és pestmegyei német községekben is olyan gyermeknek, kik a magyar nyelv megtanulásában szorgalmat, dicsérendő előmenetelt tanúsítanak.« Mondanunk sem kell, hogy sem a polgármesteri hivatal, sem a vármegye nem »osztotta ki« Táncsics könyveit.

Az »Életpályám« IV. kötetében írja Táncsics, hogy ezekután gyalog járta be a négy könyvvel Óbudát, Budakeszit, Budaörsöt, Promontort, Taksonyt, Harasztit, Soroksárt, tanítóknak, plébániósoknak osztogatta, arra kérve őket, hogy buzdítsák az ifjú nemzedéket a magyar nyelv tanulására.

Soroksáron ott is tartották magyar nyelvoktatónak. Örült, hogy kimehetett, hiszen a fővárosban, melynek sorsát annyira szívén viselte, nem volt hol lehajtani a fejét.

Mi történt a telekkel és a viskóval, amit még 1836-ban vásárolt az Orczy-kert mögött, mielőtt Kolozsvárra utazott nevelőnek,

ahol a házassága után az istállót lakószobává alakította át és kiadta, majd a család lakószobáját is bérőnek adták át és a háziak maguk ajtót, ablakot csináltak a fészerre, közepére vaskályhát állítottak fel és oda költöztek be? Táncsics azt írja emlékirataiban, hogy ezt a »tulajdönt« elcserélték egy »igen ronda kinézésű házzal«, amit ki kellett javítatni, míg beköltözhettek falai közé. Ez nem is egy ház volt, hanem kettő, a Józsefvárosban, 262. és 263. telekkönyvi szám alatt nyilvántartva. A két ház értéke 1848-ban, mikor Táncsics a Munkás Ujságot megindította, nem volt több, mint 2000 pengő. Innen kezdve 1850-ben bukkan fel ismét a józsefvárosi háztulajdon hivatalos iratokban, mégpedig először az 1850 július másodikán keltezett átiratban, amit a császár és királyi haditörvényszék intézett a pesti városi tanácshoz.³ Az átirat így szól: »Baranya-vármegye volt képviselője — Táncsics recte Sztancsics Mihály — tudomásunk szerint két házzal rendelkezik a Józsefvárosban, mégpedig 262. és 263. szám alatt. Miután nevezett ellen hazaárulás miatt eljárás van folyamatban, azzal keressük meg a városi tanácsot, hogy e házakról a telekkönyvi kivonatot és a házak körülbelőli értékét jelenteni szíveskedjék.« Három olvashatatlan aláírás szerepel a leiraton, melyre válaszolva a tanács megküldötte a haditörvényszéknek a kért adatokat.⁴ Sietve engedelmeskedett a városháza a haditörvényszéknek, a válasz július 9-én van keltezve. Táncsics emlékirataiból tudjuk, hogy a két házzal ettől kezdve sok baj volt a hivatalos hatóságoknál. A haditörvényszék lefoglaltatta a »hazaáruló« vagyonát, a lakbért a kormánynak kellett beszolgáltatni.

De a hatóságok még ezzel sem elégedtek meg. Gratzer Antal, a finácdirekció egyik kopója, kiszaglászta, hogy a két ház után 50 forint 17 és egy negyed krajcár adóhátralék nincs befizetve és sietett jelentésével a tanácshoz.⁵ Közben Táncsicsné megfellebbezte az elköbزási határozatot, azzal az indokolással, hogy a két ház közös szerzemény és a telekkönyvben is az ő nevén szerepelnek.⁶ Az adóhatóság sürgette a hátralék kifizetését.⁷ Táncsicsné nem tudott fizetni, mire a házakra hivatalosan kitűzték az árverést.⁸ Táncsicsné ezt azzal fellebbezte meg, hogy a házakat a haditörvényszék intézkedésére tulajdonképen elköbozták és így nem árverezhetők el.⁹ Évekig tartott a herce-hurca. Táncsics ezalatt abban a »rejtekelyben« lakott és dolgozott, amit felesége »teremtett« számára odahaza. »Remekmű volt az — írja emlékeiben — oly remek, milyet emberész még nem alkotott soha, melynek remek volta, mint gondolhatni, nem pompás nagyszerűségében, hanem éppen ellenkezőleg csodálatraméltó egyszerűségében állott.«

Két pole: a magasabb az asztal, az alacsonyabb az ülőpad, kétoldalt deszkák, könyvekkel megrakva, ezek mögött szalmazsák — ez volt a »remekmű«. Olyan alacsony volt, hogy felállni nem lehetett benne, csak ülni. »Azért kényelmesnek mondhatám, mert jobbkezettel forgathatám a tollat, könyvnek, tintatartónak, gyertyának volt helye: mi kellett volna egyéb?«¹¹

1857-ben a K. K. Finanz Bezirks Direktion in Pest egy hivatalos írása már mint Táncsics Terézia tulajdonát említi a 262. sz. házat, a Józsefvárosi »Schoppergasse«-ban.¹⁰ Az adóhátralék ekkorra 58 forint 9 és egy negyed krajcárra szaporodott. Egy évvel később a Finanz-Bezirks-Direktion a hátraléket Winkler József béről akarja behajtani, miután Táncsicsné nem tud fizetni, árvvereztetni pedig a lefoglalt házakat nem lehet.¹¹ 1864 decemberében ismét Táncsicsné neve bukkan fel az egyik házzal kapcsolatban a hivatalos iratokban. A »Józsefferencvárosi alkapitányság« (aláírta Pisztory alkapitány) jelenti a városi tanácsnak, hogy Táncsics Teréz Tömő-utca 1. szám alatti háztulajdonos, — aki »háza tetejének zsindejelő kijavítására engedélyt kért, melynek azon oknál fogva, mivel az ócska fedélszék már nem bír meg cserepet, hely adatott«, — a 2 forint engedélyezési díjat az alkapitányság házi-pénztárába befizette.¹²

Ez volt a Táncsics-ház állapota és helyzete, mikor az író második börtönbüntetése után kiszabadult. A telekkönyvek rendezése után az egykori Józsefváros 262 és 263 szám alatt bejegyzett ingatlan, illetve háztulajdon Tömő-utca 1. és 2. szám alatt jegyezték be újonnan. Az 1. sz. ingatlan tulajdonosai Táncsics Mihály és Seidl Terézia, a 2. számú ingatlané egyedül Táncsics Mihály.

A Tömő-utca 2. számú ház jelenti Táncsics Mihály életpályájának azt az új fejezetét, mely 1867-ben kezdődik. Ott áll a ház kapujában, mikor azon töpreng, van-e neki, mint vak embernek további kötelessége? »E kérdést tennem — írja emlékezéseiben — az ész sugallta, de lelkismeretem, honszerelmem tétova nélkül így felelt rá: Igenis van, amire vakságod mellett képes vagy, azt meg kell tenned.«

Háza kapuja egy ideig még nem nyílhat meg előtte, mert béről lakik benn. Soroksárról visszatérve, családjával együtt a Zerge-utca¹³ (ma Horánszky-utca) 13. számú házba költözik. Onnan forrul beadványával a városhoz, új lapja ügyében:¹⁴

Tekintetes h. főpolgármester ur!

Tisztelettel alólirott 1869 január Itől egy politikai és gazdásszati heti lapot fogok kiadni, mely tárgyában a következőket van szerencsém bejelenteni :

a lap címe : »Arany trombita« — felelős szerkesztő s kiadó tulajdonosa : Táncsics Mihál.

Megjelenik a lap 1869 január Ién s minden következő szombaton, legnagyobb negyed rétű iven.

Nyomatni fog Noszeda Gyula könyvnyomdájában — barátok terén 8 szám.

Az illető ötezerkétszázötven frt kautiót a letéti hivatalba a megjelenéstől számitandó törvényes határidő leteltéig leteendem.

Midőn ezeket szerencsém van bejelenteni egyszersmind kérem a tekintetes h. főpolgármester urat, hogy erről a helybeli m. k. postahivatalt értesíteni méltóztassék

Tisztelettel maradván
A tekintetes h. főpol-
gármester urnák

alázatos szolgája
Táncsics Mihál
az »Arany trombita« című politikai
és gazdaszati hetilap felelős szer-
kesztője s kiadó tulajdonosa.

Az aláírás nem az ő kezétől származik, mint ahogy innen kezdve 1872 júliusáig egyetlen egyszer sem találkozunk sajátkezű aláírásával a különféle beadványokon, kérvényeken, fellebbezésekben és hivatalos helyre küldött iratokon. Szembaja annyira súlyos volt, hogy immár a nevét sem látta leírni. De »vaksága mellett« is érezte, mi a kötelessége : újabb lapot kell indítania!

Emlékezéseiben azt írja, hogy azért indította meg az Arany trombitát, »mert arany szavakat kíván abba harsogtatni.« Új lapja címét Sárosi Gyula »Arany trombitá«-jától vette,¹⁵ attól a »lehelet«-ekben írt nagykölteménytől, melyben így szól róla az ének:

...S a szó, mely Pozsonyban szabadon mondatott,
Az egész országban dörögő ekhót adott :
Irinyi, Petőfi, Sükei, Vasvári,
Kiknek élén állott Klauzál és Nyári,
Jókai, Irányi, Fényes Elek, Degre,
Kik már a türelmet akasztották szegre,
Egyesülvén Pesten a felbuzdult néppel
Az új szabadságért vittak bátor képpel.
Vezették a népet a városházára,
S a nemzeti zászlót kitüzvén tornyára :
Azon mestereknél, kik könyvet nyomtattak,
Mindent kinyomatni hirdettek szabadnak.
Táncsics Mihályt pedig, ki a népnek ira,
S utána feleség és több gyermek sira,
Minthogy irásáért a gazok elfogták,
Budán a tömlöcből kiszabadították...

Az »Arany trombita« megindítása Táncsics számára a kálváriák, megpróbáltatások, küzdelmek és harrok újabb sorozatát jelentette, a harmadik bebörtönözésig! Az első szám 1869 január 2-án jelent meg, mint »politikai ipari és gazdászati hetilap«. Hangjára nyomban felfigyeltek azok, akiknek nem tetszett a cikkek éles radikalizmusa. Táncsics nem elégedett meg az ellenzéki lapok bírálataival. Kevésnek találta, ami ezen a téren történik: túltett rajtuk. Ezzel természetesen kihívta maga ellen a hatalmat. A magyar királyi ügyek igazgatója 1869 január 11-én átír szabad királyi Pest városa főpolgármesteri hivatalának, hogy intézkedjék: Táncsics fizesse le a kauciót.¹⁶ Táncsicsnak nincs pénze. 5250 forint biztosítékot kell letennie, ebből háromezer forint erejéig fogadják el az ingatlan-, illetve házfedezetet. A hiányzó összeget nem tudja előteremteni. Január 29-én újabb beadványt juttat el a városhoz; abban bejelenti, hogy a lap felelős szerkesztői állásától visszalép s eddigi társszerkesztőjét, Sassy Árpádot bízza meg, hogy az »Arany trombitá«-t »saját felelősségré« szerkessze.¹⁷ Ugyanazon a napon kérvényezi, hogy háztulajdonát fogadják el teljes biztosítéknak.¹⁸ A város a kérvényt átküldi az ügyészi hivatalnak. Közben cikket ír az Arany trombitába: »Van-e nekünk valódi szabad sajtónk? Nincs: mert, ha attól, ki a munkás vagy sokaság értelmének fejlesztésére politikai hetilapot akar kiadni, 5250 forintnyi biztosíték kivántatik, nincs szabadsajtó. Ha ily lapnak minden számától (pl. 2000 példány nyomatva) 20 forint postadíj kívántatik, akkor nincs szabad sajtó, mert ily magas postadíj az ismeret terjesztését akadályozza.«

Csengey Endre városi főügyész Táncsics kéréséről úgy dönt, hogy »a 8420 forintra becsült ház- és ingatlan betáblázási biztosíték el nem fogadható.«¹⁹ Csengey alapjában nem volt rosszindulattal Táncsics iránt, csupán hivatali kötelességét teljesítette. A székesfővárosi Levéltár több kiló súlyú »Arany trombita« aktái között találtunk egy magánlevelet, Csengey aláírásával, Preisz Henrik jegyzőnek címezve: »Kedves Barátom! Táncsics — mint értesültem — szemoperáció folytán beteg s azért a szobából sem mehet ki. Ily állapotban a kautió tárgyában nem intézkedhetik. Legyen szives tehát a jelentésemre hozott utasító határozatot néhány napig visszatartani, nehogy a szerencsétlen súlyos állapotában zavarjuk. Szivesen üdvözli, barátja.« Jönnek-mennek az iratok, a belügyminisztérium (Szlávy József államtitkár aláírásával) sürgeti a várost,²⁰ a város újra ráír Táncsicsra,²¹ Táncsics harmincnapi haladékot kér.²² A város a kérést továbbítja a belügyminisztériumba.²³ Onnan elutasító válasz érkezik: »mivel a biztosíték a törvény értelmében már egyidejüleg a lap megindításával lett

volna leteendő, a m. k. belügyminiszteriumnak folyó évi martius 13-án 865/eln. sz. a. kelt s a m. k. ügyek igazgatóságához intézett leirata szerint a kérésnek hely nem adatott.²⁴

Egy nappal előbb, március 12-én kimondták az ítéletet, melynek alapján Táncsics Mihály harmadszor is börtönbe került:²⁵

$$\frac{1264}{1869} \text{ ft}^2$$

Szab. kir. Pest város fenyítő törvényszéke méltóságos Ráth Károly ur miniszter tanácsos és a magyar szent korona ügyvéde, mint sajtóügyi közvádló által, Táncsics Mihály helybeli lakos, mint az »Arany Trombita« című politikai lapnak tulajdonos kiadója ellen, az emlitett hirlapnak a törvényes feltételek betöltése nélküli kiadása miatti megfenyítése végett, f. é. Január 21én 726 sz. a. beadott vádlevéllel megindított, vádlott igazolt betegségének következtében a mai napra elhalasztott és Seyfert Ede kir. ügyész ur, mint fent megnevezett vádló képviselőjének, valamint vádlott Táncsics Mihály személyes jelenlétében, ugyancsak mai napon sommás szóbeli fenyítő peruron letárgyalt ügyében alulírt helyen következőleg

ITÉLT :

Táncsics Mihály az »Arany Trombita« című politikai hetilapnak kiadó tulajdonosa az emlitett hirlapnak a törvényes biztosíték letétele nélkül való megindítása és kiadásáért az 1848 évi 18 t. cz. 30 és 31 §§ értelmében egy havi fogás és az országos pénztár javára fizetendő egyszáz forint pénzbirság büntetésre ítéltetik. Egyszersmind az »Arany Trombita« hetilapnak további megjelenése a törvényszerű biztosíték letételéig ezennel betiltatik, miről szab. K. Pest város tettek helyettes főpolgármester ur foganatszerzés végett a jelen ítélet közlésével értesítetik.

INDOKOK :

Miután vádlott beismerte, miképen ő a hetenként egyszer megjelenő politikai tartalmu »Arany Trombita« című hetilapnak kiadó-tulajdonosa, hogy ezen hirlapot az 1848-iki 18 t. cz. 30 §-a által meghatározott biztosíték letétele nélkül, f. é. Január hó 2a óta kiadja és hogy a törvényes biztosítékot jelenleg sem tette le; ezeknél fogva tekintve azon körülményt, miként vádlott ellen a sajtótörvény megszegése miatt eddig panasz nem emeltetett: a fenti módon kellett ítélni. Ezen ítélet a vádló kir. ügyész úr jelenlétében Táncsics Mihály urnak kihirdetettet, vádlott ur pedig azon oknál fogva, mivel a nemrégiben szem orvosi mütét alatt volt szemei még további ápolást szükségek, tizenégynapi halasztást kért fogházbüntetése megkezdésére, mely halasztás azzal adatott meg, miként vádlott büntetése megkezdése végett f. h. 26-án reggel az elnökségnél jelentkezni tartozik.

Kelt Pesten a városi fenyítő törvényszéknek 1869 évi mártius hó 12ik napján tartott üléséből.

Kiadta :
dr. Fabó s. k.
jegyző.

Az »Arany Trombita« 1869 április 10-én megjelent 13. számában részletesen foglalkozik az ítélettel. E szerint »Seyffert úr« — azaz Seyfert Ede királyi ügyész, aki a vádat képviselte — már a tárgyalás előtt hangoztatta, hogy »Táncsics igen veszedelmes ember, jó lesz őt bepörölni«, az pedig, hogy Táncsics szemét megoperálták és a műtét sikerét a lapok közölték »sokkal nagyobb veszélyt jelentett minden jobboldali embernek — mennyivel inkább a királyi ügyek igazgatójának, minden hajszála égnek állt — mintsem csak úgy könnyen el lehetett volna nézni.« E cikk szerint Táncsics »pörbefogása« a műtétutáni napon történt, a tárgyalást a műtétutáni harmadik napra tűzték ki. Táncsics a kórházból feküdt s mozdulnia sem volt szabad, mikor az idézést kezbesítették neki s annak értelmében másnap reggel 9 órára kellett megjelennie a fenyítő törvényszéknél.²⁶

Táncsics táborában akadtak, akik azt szerették volna, ha az író kegyelemért folyamodik. Horvát Boldizsár igazságügyminiszter²⁷ is ezt javasolta. »De az ősz férfiú, ki nem folyamodott akkor, midőn 15 évre ítéltetett el, azt most sem tette« — írja a »Magyar Ujság«, majd azt idézve, az »Arany Trombita« is.

A főváros az ítélet készhevítése után nyomban intézkedett, hogy Weinberger István város-gazda gondoskodjék »letartóztatási helyiségről« és Thaisz Elek főkapitányt is értesítette.²⁸

Táncsics az »Életpályám« IV. kötetében azt írja, hogy harmadik fogáságát március 24-én kezdte meg, a »lipót-utcai börtönben«.²⁹ Ezek szerint tehát két nappal előbb, mint a halasztás értelmében kellett volna. Azt is közli, hogy a 100 pengő pénzbüntetést Jókai fizette ki helyette, egy forint hiányával, hogy Táncsics őt adósának tekintesse.

Az »Arany Trombita« kálváriája ezzel még nem ért véget. Táncsics nem adta fel a lapot, küzdött érte, harcolt hasábjain, míg »egyrésről a szembaj okozta kínok, másrészről a politikai üldözötés kényszerítették a megszüntetést — írja emlékezéseiben. Egy évig tartott életpályája.« 1869. június 10-én bemutatta a Városnak a lap-biztosíték letételéről szóló hivatalos nyugtát.³⁰ Még mindig úgy találták, hogy 315 forint hiányzik a biztosíték teljes összegéből. A fizetésre három nap haladékot kapott.³¹ Táncsics a 315 forint elengedését kérvényezte, inkább csak azért, hogy húzza az időt, míg a hiányzó összeget elő tudja teremteni.³² 1869 szeptember 22-én aztán a város jelenthette a belügyminiszternek és a magyar királyi ügyek aligazgatójának, hogy az »Arany Trombita« lapbiztosítékának »végleges elfogadására« határozatot hozott.³³ November 12-én keltezve Táncsics még közölte a helyettes-

főpolgármesterhez intézett beadványában,³⁴ hogy »Arany Trombita című hetilapom szerkesztésétől Sassy Árpád visszalépvén, azt a mai naptól Borsodi László szerkesztendi saját felelőssége rére« s december 30-án utoljára »harsogta az arany szavakat« az akkor hetvenéves író a lap hasábjain keresztül a munkásság, a nép felvilágosítására.

Három ízben találkozunk még a székesfővárosi Levéltár irat-rengetében az »Arany Trombitá«-val. Táncsics 1870 augusztusában kéri a lapbiztosíték visszatérítését, amihez mind a királyi ügyek aligazgatója, mind Rajner Pál belügyminiszter hozzájárul. 1872 márciusában Táncsics azt kéri a pesti királyi törvényszéktől, hogy az ingatlanára bekebelezett biztosítékot töröljék a telek-könyvből. A »kitáblázás« is »megengedtetvén«, Gyöngyössy helyettes-főpolgármester értesíti erről Táncsicsot. Végül 1873 február 2-án keltezve a magyar királyi belügyminiszter ír le a városhoz s azt kérdezi: van-e arról tudomása, hogy »Arany trombita« címmel »önálló politikai lap jelentetett be?« (Aláírás: a miniszter helyett: Zeyk Károly államtitkár.) Gyöngyössy Alajos helyettes-polgármester erre jelenti, hogy »az említett lap, mint a »Nép zászlója« című politikai hetilap melléklapja jelenik meg s abból, mint tervezett önálló politikai hetilapból, egyetlen egy szám sem jelent meg.«³⁵

Jegyzet

1. B. Wenckheim Béla belügyminiszter 1867 április 7-én írt le Pestváros helyettes főpolgármesterének a tisztviselőválasztás és képviselőtestület újjáalakítása ügyében. Május 6-án s a következő napokon zajlott le a tisztújítás a Nemzeti Lovardában. 3998 jogosult polgár szavazott. Főpolgármesternek Szentkirályi Mór, Pest vármegye volt alispánját választották meg, főkapitánynak Thaisz Eleket, főbírónak Agoraszto Miklóst, alpolgármesternek Gamperl Alajost. Szentkirályi 1868 október 28-án lemondott, miután »a közönség egy részének rokonszenvét nélkülözte«. Helyébe, mint helyettes főpolgármestert, Gamperl Alajost állították. A törvényhatósági bizottságot május 31-én választották meg. 2552 jogosult polgár szavazott. A megválasztottak között vannak : Deák Ferenc, Balassa János (orvostanár), Ballagi Mór (író), Barabás Miklós (festőművész), Bókay János (orvostanár), Csengery Antal (író, lapszerkesztő), Emich Gusztáv (könyvárus és könyvkiadó), B. Eötvös József, Gorove István (később miniszter), B. Kemény Zsigmond, Királyi Pál (politikus, publicista), Lónyay Menyhért, Pulszky Ferenc, Tóth Lóránc, Ybl Miklós, Koppély (Harkányi) Frigyes, Wodiáner Albert stb. Ezek közül majdnem mindenki aláírták 1864-ben a városi polgárság beadványát az udvari kancelláriához, az aldonapart beépítése ellen.
2. Pest városa a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz fordult a kéréssel, hogy a koronázási ünnep költségeinek fedezésére adjon 40 ezer forint előleget, állam-papírok zálogbaadása mellett. A bank az akkor érvényben levő 7 százalékos kamatláb helyett 5 és $\frac{1}{2}$ százalékkal bocsátotta a pénzt a város rendelkezésére. (V. ö. Lestyán Sándor : »Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941« c. munkája. Bp. 1941.)
3. Németnyelvű eredetije Bp. szkfv. Levéltárában.
4. Bp. szkfv. Levéltárában.
5. Gratzer Antal jelentése Bp. szkfv. Levéltárában.
- 6—9. Az eredeti iratok Bp. szkfv. Levéltárában.
10. Bp. szkfv. Levéltárában.
11. Winkler Józsefhez intézett felszólítás Bp. szkfv. Levéltárában. Winkler a németnyelvű jelentés szerint 1857 júliustól októberig a lakbér sem fizette. A Finanz-Bizirks Direktion a hátralékos lakbér fejében is végrehajtás elrendelését kérte a városi tanácsról. A 14 forint hátralékos lakbér Winkler az árverés előtt kifizette s az összeg a kinestárhoz folyt be.
12. A jelentés Bpest szkfv. Levéltárában van.
13. A Zerge-utca 1830 körül a »Zergéhez« ezítmérettől nyerte nevét. Egy ideig »Kőszáli zerge-utcának« is nevezték. 1902 óta Horánszky-utca.
14. T. M. beadványa Bp. szkfv. Levéltárában.
15. »Ponyvára került »Arany trombita«. Az öröök igazság parancsolatjára mondvasinálta : Sárosi Gyula.« (Debrecen : városi könyvnyomda 1849.) Az elnyomatás éveiben másoló-tintával sokszorosítva terjesztették.
- 16—24. Az eredeti iratok Bp. szkfv. Levéltárában.
25. Az ítélet Bp. szkfv. Levéltárában van.
26. Táncsics a műtétről így emlékezik meg az »Életpályám« IV. kötetében : »Február vége felé elhatároztam magamban, hogy szemeimet operáltatom. Nem kerestem híres szemorvost, hanem egy fiatal emberre bíztam magam, ki nemesak hogy még senkit előbb nem operált, de be sem végezvén iskoláit, az oklevél sem volt még kezében ; ez egy 6-budai fiatalembert, most Nyitra megyében megyei orvos... Midőn az én fiatal barátom egyik szememben a műtéttel végbevitte, azt tanácsolta, hogy a másikon való műtéttel későbbre hagyjuk, de én ülve maradtam, kérvén őt,

hogy most egymásután, egy ülöhelyemben végezze munkáját, hetven éves valék, erős elszántsgá kellett hozzá. Háló Istennek, sikerült: 9 évig tartott vakságom után szemem világa annyira megjött, hogy vezetőre nem vala többé szükségem. (Egei József után kutatva, megállapítottuk, hogy Táncsics vagy tévedett a névvel, vagy könyvében sajtóhiba az »et betű, mert a pesti orvosok nyilvántartása egy Egyay József nevű orvosról tud, aki az óbudai Kaszárnya-utcában lakott, a 67. sz. házban. Az óbudai Kaszárnya-utca 1875 óta Laktanya-utca. Említsük itt meg azt is, hogy a szövegréssben előzöleg — ugyancsak Táncsics emlékiratai alapján — közölt Fedor József neve is helytelen, vagy téves emlékezés alapján írta le Táncsics. Fedor, akit vezetőnek fogadott maga mellé, szerinte a Munkás Ujság kihordója volt. Fedor József név sem a Munkás Ujság megjelenése idején, sem Táncsics vakságának éveiben nem szerepel a pesti lakók névjegyzékében. Ellenben szerepel Fedor János, aki a Feeske-utcában lakott és mint »Lottoschreiber« jelentette be foglalkozását.)

27. Horvát Boldizsár, (1822—1899) mint igazságügyminiszter rendezte a bírói működés kereteit s elválasztotta a közigazgatást az igazságszolgáltatástól.

28. A két intézkedés utasítása így hangzik: »421/eln. sz. I—II. Szabad kir. Pest város fenyítő törvényszéke megküldi f. évi mart. hó 12én 1264. sz. a. hozott ítéletét, melynél fogva Táncsics Mihál, az »Arany trombita« polit. hetilap kiadó tulajdonosa — a nevezett lapnak törvényes biztosíték letétele miatt nélküli kiadása miatt f. é. martius hó 26án megkezdtő egy havi fogásra s 100 f birságra ítéltetett. I. Ezen ítélet alapján utasítatták Weinberger István úr, városi Gazda, miszerint nevezett kiadó részére szolgálandó letartóztatási helyiségül egy szobát berendezve a f. évi martius hó 26ára készen tartsa. — Miről t. Thaissz Elek főkapitány úr tudomásul értesítették. Pest 1869 mart. 21. II. Ez ítélet értelmében Táncsics Mihálnak az elnökségnél kellvén a mondott napon jelentkezni; erről t. Thaissz Elek főkapitány úr oly végből értesítettek, miszerint nevezettnek általam netalán hozzá leendő utasítattása esetére annak az egyúttal utasított Weinberger István városi gazda által berendezett helyiségbe leendő elhelyeztetése iránt intézkedni szíveskedjék. Pest 1869 mart. 21. Kiadta 230/3 olvashatatlan aláírás.«

29. A Lipót-utcat 1790 körül három szakasra osztották. Felső része Váci-utca, középső része Városház-utca lett, alsó része Lipót-utca maradt. 1899 óta az egész régi Lipót-utca neve Váci-utca s ma is az. A Lipót-utca alsó részében, a mai új Városháza helyén volt az ú.-n. »Sörház-kaszárnya«. Ebben rendezték be Táncsics számára a »letartóztatási helyiségül« szolgáló szobát.

30—34. Bpest szkfv. Levéltárában.

35. »Szabadság, mint a nép zászlója« szerk. Bényei István, kiadta és nyomtatta Heckenast Gusztáv. Megj. 1872 jan. 1—1875 szept. 30, hetenként. Az »Arany trombita«, mint melléklap a főlap »mulattató képes ujsága volt«. (V. ö. Szalády: A magyar hírlap-irodalom statisztikája 1780—1880-ig.) Ennek az »Arany trombita«-nak Táncsics Mihályal nincs összefüggése.

VI.

Elkísértük Táncsics Mihályt életpályáján addig az állomásig, mikor az öregkor estjében még felragyog előtte a csillag, mely sosem volt szerencse-csillaga, legfeljebb biztató reményt sugárzott feléje. Végigkísértük életének nevezetesebb szakaszait, döntőjelentőségű küzdelmeit, kihangsúlyozva azokat az eseményeket, melyeket fővárosi vonatkozásokban fontosabbaknak véltünk. Harmadik rabságának és az »Arany Trombita« keletkezésének és elmúlásának körülményeit és dokumentumait azért tartottuk szükségesnek bővebben ismertetni, mert szegényes Táncsics-irodalmunk ezeket a részleteket nem ismerte. Most, amikor rátérünk Táncsics Mihály pesti házának történetére, az eddig követett elvek alapján haladunk tovább : folyamatosan kapcsoljuk be életírásába a fővárosi vonatkozásokat.

A hetvenéves író mégegyszer ott áll a küzdőtéren, ahol megszólalhat, ahová a hívek bizalma küldte. Mielőtt egyházi fogházbüntetésének kitöltésére bevonult : Orosháza képviselőjévé választotta. »Magamban állottam« — írja képviselőségéről az »Életpályám«-ban

Magában állott valóban, még azt az indítványát sem akarta a Ház kinyomatni, amit a közoktatás és köznevelés gyökeres reformja tárgyában terjesztett elő. Maga nyomatta ki, saját költségén, Bartalits Imrénél (Pest, 1871), mert »hasonló fontosságú az állam-életben alig találtatik« — hangsúlyozta képviselőtársai előtt, mikor javaslatát benyuttotta.

Fővárosi vonatkozásban a pesti tudományegyetem épületének akkor aktuális kérdését kell itt kiemelnünk. Táncsics erről az »Életpályám« IV. kötetében így ír : »El van ismerve, hogy a felső tudományok központjának még csak épülete is oly gyarlung, kicsinyes, célszerűtlen, miszerint közóhajtássá vált, hogy a helyett nagyszerűt kell emelni. E célra a kormány meg is vásárlotta az erre szükséges telkeket az üllői-út és ősz-utca¹ sarkán, az egyiket

72.000, a másikat 130.000 forinton, ebből azt következtetém, hogy ha a kormány csupán a felső tudományok *anyagi* részére ily arányban fordít költségeket, még sokkal nagyobb mérvben kívánja *szellemi* részét akkép intézni, hogy a korlátok, mik a lélek tevékenységét szűk határok közé szoríták, leromboltatnak: ezen hitben élve, erre építve készítém tervemet, mely a közoktatásban, köznevelésben mintegy zsinormértékül szolgáljon; indítványom megbukott, javaslatom nem fogadták el. E szerint kitűnt, hogy semmi szándék nem volt a közoktatást gyökeresen reformálni, szigorú foltozás volt, mit reform gyanánt a kormány közlönyei körtöltek.«

1871 február 16-án terjesztette a Ház elé idevonatkozó indítványát. Közoktatási és köznevelési reform-javaslata abban csúcsosodik ki, amit ma akarnak és most fognak Magyarországon megteremteni: több iskolát, jó iskolát, az életre nevelő iskolát, jól fizetett, hivatásuk magaslatán álló tanerőket a falusi elemítől kezdve az egyetemekig. Az egyetem elhelyezésére vonatkozóan ezt javasolta: »Buda-pesti egyetemül a Károlykaszárnya² helyisége jelöltessék ki és rendeztessék be. Ha ez jelenleg nincs is olyképen építve, hogy minden kívátnak megfelelhetne, de a két legfőbb megkívántató kellék mégis föltalálható benne, ugyanis: az egyesítendő testvér fővárosnak körülbelül közép táján fekszik — és elég tágas valamennyi kart — tehát a műegyetemet is, magában foglalni. De hogy jövőben s minden időben a célnak megfelelhessen, a szervita-térről tekintve, a kaszárnya balfelén levő épületek, a Deák-utcáig — az evangélius egyház és iskolát is ide-érte — már most jelöltessenek ki olyanokul, melyek idővel ki fognak sajáttítatni, tehát az építkezés rajtuk ne engedtessék meg.«

A reform-javaslat során először hangzott el a magyar képviselőházból indítvány, mely a munkás fiatalok nevelését követeli. Táncsics »oly intézmény« felállításának szükségét hangoztatta, melyben »a budapesti munkás ifjak nyerhetnének oktatást, ki-képeztetést«.

Győrffy Gyula³ a javaslat kinyomatása mellett szólalt fel, Zsedényi Ede⁴ a t. Ház figyelmét arra irányította, hogy a házsabályok értelmében kell határozni, mire Csernátony Lajos⁵ ki-jelentette, hogy »ha a házsabályokból ki lehet magyarázni, hogy az indítvány ne nyomassék ki«, akkor ő arra szavaz, hogy ne nyomassa ki a Ház. A többség Csernátony álláspontján volt és Táncsics, mint annyiszor, ha népi, szociális problémákat vetett fel — most is alulmaradt.

A negyvennyolcas pártban sem találta meg a helyét, »Bordács Elek, a gyalog árendás« című munkáját, melyet a földművesek

között oleső áron akart kiosztatni, a földművelésügyi minisztérium nem akarta átvenni, »egyszóval az én Bordácsom is megbukott« — írja keserűen emlékezéseiben. Akkori lelki és fizikai állapotára jellemzők életírásából a következő sorok : »Búfelejtés végett a Dunaparton őgyelegvén, egy házaló zsidóval találkoztam, ki különféle holmit árult. Kinál, hogy vegyek valamit ; lehetett is nekem szándékom valamit tőle vásárolni, mikor családomnak nem volt otthon mit ennie, de csak unszolt, s mikor már láttá, hogy nincs üzlet : szemüvegeket vesz elő s azokkal kinál. Mondám neki : barátom, nem használ nekem semmiféle szemüveg, sokat megpróbáltam én már, de mind hiában. De mégis, csak próbáljam, a próbálás nem kerül pénzbe, hátha mégis ezek közt akad, amelyik jó lesz — így ostromolt. Ugy is volt. Hálát adtam Istennek, mert ezt valóságos isteni gondviselésnek tekintettem. De nem volt nálam pénz, persze otthon sem volt. Időt, helyet határozott tehát, mikor és hol találhatom meg. Néhány nap mulva, mikorra pénzt teremthettem, a királyutcaiban, a fekete macskánál felkeresvén őt, a szemüveget kifizettem. Hiában mondanám, mekkora volt az én örööm, midőn most olvashattam, irhattam, ezt senki sem képzelheti, csak épen oly ember, ki az enyémhez teljesen hasonló körülmények közt élt.«

A szemüveg kárpótolja a kudarcokért és új lendületet ad életenergiájának. Hetvenkétéves korában elhatározza, hogy házat épít Pesten és úgy vág neki a tervnek, mint annakidején, mikor »az erők vad fia« az Orczy-kert mögött a kis telket megvásárolta! Az építkezéshez szükséges pénzt bankkölcsönből akarja fedezni. Erre módot ad a két ingatlan a Tömő-utcában, annál is inkább, mert a telekkönyvi törvényszék 1872 január 22-én tartott ülésén úgy intézkedett, hogy a »Táncsics Mihály és Seidel Teréz hitesek nevére irott házakra az Arany trombita című hirlapi biztosítékösszeg erejéig bekebelezett zálogjogoknak kitörlése bekebeleztetik s foganatosítása a telekhivatalra bizatik.«⁶ A tehermentesített ingatlanokra a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 15 ezer forint kölcsönt folyósít (1872 március 8) 30 évi törlesztés mellett.⁷ Már ezt megelőzően, 1871 június 30-án beadja a kérvényt a Fővárosi Közmunkák nagytekintetű Tanácsához, Budán, az építési engedélyért.⁸ A Közmunkatanács 1871 július 6-án tartott ülésén engedélyezi »Danzsizs, igazabban Táncsics Mihálynak a kérelmezett építési engedélyt, miután a szándékba vett építés ellen általános szabályozási szempontból észrevétel fenn nem forog«.⁹ Gróf Szapáry Géza alelnök írta alá az engedélyt, melynek birtokában a város 1871 július 12-én keltezve értesíti, hogy »Táncsics Mihálynak

a józsefvárosi temető-utcában 263/2. sz. a. fekvő telken csatolt terv szerint szándékba vett egy emeletes új lakház építésére az építési engedély Lohr János építész kezessége s a házipénztárnál f. é. 1526. sz. a. lefizetett 7 forint díj mellett ezennel oly feltétel alatt adatik ki, hogy a telek összes határai, a földszinti talaj és a kapuküszöb magassága építkezés előtt a mérnöki hivatal által kitüzzessenek; és hogy a közép főfal emeleten 21 hüvelyk, — földszint 27 hüvelyk — és pincében 33 hüvelyk vastagra építessék.¹⁰

Erről a tanácsülésen hozott határozatról Karczag László építési főfelügyelőt is értesítették s az a feltűnő benne, hogy a hivatalos »kiadvány« »Temető-utcát« említ Tömő-utca helyett.¹¹ A Józsefvárosban volt egy Temető-utca, (1875 óta Dugonics-utca), sőt volt egy Temető-utca a Ferencvárosban is (1875 óta Mester-utca) ezek közül azonban egyik sem az, ahol Táncsics új házát fel akarta építeni. Kérvényeiben pontosan megjelöli, hogy a Tömő-utca 2/263 (263 a régi szám) alatt óhajt építkezni és a későbbi adatok, okiratok kivétel nélkül helyesen említik a telekkönyvi bejegyzés helyrajzi megjelölését.

1872 március 15-én lerakták Táncsics Mihály házának alapkövét. »Némi ünnepélyességgel, nevezetes napon kívántuk végezni« — mondja erről Táncsics emlékirataiban. A »Népfelség«¹² így emlékezett meg róla: »Az ősz hazafi, a nép leghívebb barátja, képviselője és írója, sok szenvédés után, a szellemi jutalom, az elismerésen kívül megérte azt is, hogy családjának Pesten házat épített, azon helyen, hol egykor 8 évig rejtezkedett a föld alatt. E ház alapkövének letételére ő, kinek minden tettét hazafiság sugallja, március 15-ikének, a magyar haza legszebb napjának 24-dik évfordulóját választotta. Végbe is ment a szerény, de nagyjelentőségű ünnepély mult vasárnap délután, az építő hazafi, néhány képviselőtársa, egy orosházi választója, számos barátja, tisztelője és a sajtó nemely képviselői jelenlétében. Az e célra ősz honfitársunk által írt s kinyomatott emlékirat, miután felolvasztott és több példányban kiosztatott, egy példányban letétetett az alapkőbe.«

Kis, négyoldalas nyomtatvány az alapkőbe helyezett »emlékirat«. Címe: »Március 15-ki emlék«. Alcím: »Az Osztrákországgal 1867-ben tíz évre kötött egyezmény korszakának közepe.«¹³

A címből is kiviláglik, hogy Táncsics az utókor számára írta. Nem más, mint az ország és a főváros akkori állapotának, körülmenyeinek ismertetése, mikor ő a házát építette. De ez az ismertetés Táncsics szemével nézi az ország és a főváros akkori állapotát, viszonyait. »Azon magyar polgárra nézve — hangzanak a kezdő-

sorok — kinek keblében honszerelem lángol, az 1848-iki márczius 15-e emlékezetes marad életének végső napjáig ; évenkinti megújulásakor a szív fentebben dobog, a vér gyorsabban lüktet, ekkor még a reményvesztett aggastyán is megifjodni látszik. E rám nézve sokszorosan nevezetes napot választám én (kedves feleségem indítványa folytán) épülő házunk alapkővének letételére.«

Magyarország királyi székén Ferencz József ül, Andrássy Gyula gróf¹⁴ áll a kettős birodalom közös ügyeinek élén, Deák Ferencet »az ország bőlcse« címmel tisztelték meg, Jókai Mór páratlan regényíró az egész nemzet büszkesége és Kossuth Lajos a szónokok fejedelme Olaszországban (jelenen Turinban) lakik — folytatja Táncsics alapkő-irata a közállapotok vázolását. Eddig tényeket sorolt fel, a következőkben bírálatot mond : »Államviszonyaink majdnem kétségbetűk, országos intézményeink alapjaiban rosszak, elkorhadtak ; a nemzet erkölcsikép hanyatlak, majdnem romlásnak indult... Ha törvényeink oly arányban szaporodnak jövőben is, mint a közel lefolyt 5 év alatt : akkorra, midőn e korrajz a föld kebeléből előkerül, oly halmazzá növekednek, hogy kevés halandó tud majd azokon eligazodni, azért legyenek itt szomorú állapotaink lehető röviden, világosan, egyszerűen vázolva... Hivatalos, tehát hiteles ministeri jelentés szerint négyezer községen semmiféle iskola nincs... A férfikort elért lakosságnak kétharmadrésze választási jogokat nem élvez, csak terheket visel... A magyar állam hadserege nem magyar hadsereg, hanem az osztrák hadsereggel van eggyéolvasztva... A magyar államnak nincs bankja, nincsenek magyar bankjegyei, hanem az osztrák német bankjegyeket *kell* használnia : a mi kiáltó szellemi nyomorúságot árul el... Egy kiváltságos nemesi osztály oly jogot bitorol, miszerint csak neki szabad a vizeken halászni s mind folyókon, mind szárazon malmot tartani, italt méretni, a rosszat is drága pénzért adhatni... Midőn a képviselő ház a haza, az egész nép javára valamit törvényesen határoz : azt a főrendek, ha csak nyolcan vannak is a gyűlésen, visszavetik, mondván : ezt és azt meg nem engedhetjük, mert az a mi külön saját érdekeinknek nem kedvez... Testvér fővárosunk Buda-Pest lakosainak tömege még német, vasúti közlekedésünk nyelve német, iparunk, kereskedelmünk nyelve szintén német... És én a magam részéről mégis erősen meg vagyok arról győződve, hogy akkor, midőn e sorok az alapkő alól napfényre jutnak : Hunnia hatalmas, a magyar dicső leend.«

A »korrajz« további része személyes vonatkozású : Táncsics diójéban összefoglalt életrajza, főleg az ingatlannak s a rajta

állott régi háznak kihangsúlyozásával az író pályafutásával kapcsolatban. Jó és rossz sorsának emléke minden, félszázas multat idéz! És itt épül fel az új ház! 1872 július 22-én Pestváros tanácsához beadott kérvényében már »az egésszérendőri vizsgálat elrendelését« kéri :¹⁵

Tekintetes Tanács!

Tisztelettel alólirott a Józsefváros tömő utca 2/263 szám telken szándékolt emeletes új építést az 1871 engedély folytán befejezvén, kéri az egésszérendőri vizsgáló bizottmány kiküldését.

Tisztelettel maradván

alázatos szolgája

Táncsics Mihály sk.

Hosszú évek óta először találkozunk »sk« névaláírásával a székesfőváros Levéltárának Táncsics-iratai között. Hosszú évek után először és itt — utoljára. 1872 augusztus 15-től kezdve kapja meg a »Házlakhatási engedélyt«.¹⁶ Ebből elénktárul a kép: az egyemeletes házban »12 szoba, 4 alcoven, 1 előszoba, 2 konyha, 1 éléskamra, 1 raktár és fáspince« volt. Lenn, a földszinten 4 utcai szoba, 2 udvari szoba, 2 alcoven és 6 konyha. Az emeleten 4 utcai szoba, 2 udvari szoba, 2 alcoven, 1 előszoba, 5 konyha és 1 éléskamra. Raktár és fáskamra a pincében». Karczag László építési főfelügyelő megállapította jelentésében,¹⁷ hogy »beépítetett 85 □-ölnyi terület s a reá fordított építési költség □-ölenkint 320 forintra, összesen 27.200 forintra tehető. A »Jegyzet« rovatban még a következőt olvassuk: »E telken egy kis földszintes vályog-épület áll, mely le fog bontatni, mióból ezen új építkezés nem neveztetett toldaléknak.«

15.000 forint kölcsönt vett fel Táncsics a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól az építkezésre és a hivatalos megállapítás szerint az építkezés 27.200 forintba került. Miből fedezte a különbözetet? Honnan teremtette elő a hiányzó pénzt? Nem tudjuk. Ha az eredeti terv alapján készült, rekonstruált homlokzatrajzot nézziük, az első pillanatban látjuk, hogy a házat nem művész tervezte. (A városi tanácschoz benyújtott tervet Lohr János építőmester jegyezte.) Táncsics emlékiratai szerint az építőmester, Farnek József »nem volt jobb a deákné vásznánál. Ő is azt az elvet követte, mint minden más építőmester is a dolog természete szerint követni szokott, tudnillik lehetőleg keveset fektetni az épületbe s azt lehetőleg mégis magasra számítani be«. Többe került tehát a ház, mint előzetesen kiszámította s amikor 1872 őszén Táncsicsék beköltöztek (nyilvánvalóan az első emeletre, mert ott volt az egyetlen élés-

kamra) a »háziúr« így vígásztalta magát : »Ez időszakban általában érvényre emelkedett azon szokás, legalább külvárosokban, közel szomszédságomban, de a távoli környéken is, miszerint pince, vagy földalatti lakásokat építettek. Én ellenkezőleg cselekedtem : nem akartam, hogy a mi házunkban a derék munkások föld alatt lakjanak, hanem azt kívántam, hogy a mi házunkat senki ne ócsárolhassa, ne mondhassák még irigyeim se azt : nézzétek, most már ez is ur, előbb a szegény munkásosztályt megbecsülte, pártolta, hanem mivel már gazdag, most lenézi, föld alá nézi, gondolja, hogy a munkásnak föld alatt is jó. Ezen okból ugy intéztem az építkezést, hogy csak földszinti s emeletes lakások legyenek benne.«

Táncsics Mihály háza tehát *az első munkás-lakóház* volt a fővárosban, olyan értelemben, hogy a munkásnak emberhez méltó hajlékot kell nyújtani. »Ezenfelül nemcsak azért építkeztem így — írja tovább emlékezéseiben, — hanem még azért is, mert egy régi táplált reményemet is hittem egyuttal megvalósíthatni, tudni-illik a *Művész-növeldét* föllállíthatni, e szándékommal a pincelakások nem lehettek volna összeegyeztethetők.«

A két elképzelés egyike sem valósult meg. Munkás-lakói nem fizették a házbért. »Mi szegények — folytatja Táncsics — boldog, boldogtalannak adtunk lakást, jó reménység fejében ; nem zaklattunk senkit, hogy a lakbért előre fizesse le, a pár forintnyi foglalóval megelégedtünk, gondolván, majd kifizetik, amikor lesz nekik, mikor keresetük, munkájuk akad. Lassanként észre kezdtük venni, hogy nekik mindenre került, csak házbérre nem ; mi legszerényebben éltünk, lakóink némelyikének pedig hegyen-völgyön lakodalma volt. Jóságunkkal rutul visszaéltek. Rövid ideig laktunk még csak új házunkban s már is nagyfontosságú tapasztalást tettünk ; szomorú vala ugyan, de mindegy, tapasztalás volt, mit e szavakban fejezék ki : népszerü, becsületes, jóhiszemű embernek kölcsönpénzből házat építeni nem tanácsos.«

A takarékpénztár könyveiből kiderül, hogy Táncsics minden össze kétízben : 1873 február 8-án és 1873 március 10-én törlesztett a 15 ezer forint kölcsönre 150—150 pengőt ; díjat és kamatot pedig három ízben : 1872 március 8-án (vagyis a kölcsönösszeg folyósításának napján, amikor levonásba helyezték), továbbá 1873 február 8-án, illetve március 10-én fizetett. Ezen a napon 14.700 forint volt a tőkehátralék s az nem csökkent egész addig, míg a takarékpénztár a házat el nem árverezte.

Táncsics mindenöt megpróbált, hogy az adósságot törlesztesse és a házat megmentse. Tervbevette, hogy a telek hátsó részén magyaros vendéglőt épít, ahol »jó, tiszta hamisitatlan bor-

ral, egészen magyar ételekkel szolgál, hol a zenészek kizárálag csak magyar darabokat játszanak, e mellett lesz magyar daltársulat». Megegyezett egy építésszel, elkészült a terv, de a város nem engedte meg, hogy »olcsó anyagból« építkezzen, a szilárd anyagból való építkezés pedig oly sokba került volna, hogy »nem mert bele-vágni«. A ház és a telek értékét akkor 93 ezer forintra becsülték, de a »bécsi krach« (1873) Magyarországon is gazdasági és pénzügyi krízist idézett elő, a tőzsdén megindult bukások erősen éreztették hatásukat és a fővárosi ingatlanok nagymértékben elértektelenedtek.¹⁸ Most már csak 47 ezer forint Táncsics Mihály ház-ingatlanának becsértéke s a régebben elhatározott terv, hogy egyetlen »szerzeményét« eladja: még ilyen becsár mellett is, követelően sürgős.

Eljár a városnál, hogy házából — ahogy tervezte — Művész-növeldét létesítsenek, felajánlja minta-kisded-óvoda, vagy óvoda-képezde céljaira, előbb Szentkirályi Mórral, majd Ráth Károly fő-polgármesterrel tárgyal ezirányban, de csak igéretet kap, más semmit. A takarékpénztár pedig nem vár tovább. 1876 június utolsó napjára van kitűzve Táncsics Mihály házára az árverés.¹⁹ Az új tulajdonos 18 ezer forintért szerzi meg magának az ingatlant, éppen, hogy kitelik belőle a takarékpénztár követelése a hátralékos tőketörlesztésre és a felszaporodott kamatokra. »Nem az az ember vagyok — írja Táncsics az Életpályámban, — ki az anyagi dolgo-kon csüngnék, de lehetetlen eltagadnom, érzékeny csapás volt vén-ségünkre így egyszerre mindenüktől megfosztatni; ugyanis nem-csak a házépítésre fölvett kölcsönpénz nem került egészen vissza a hitelezőknek,²⁰ hanem elveszett maga a telek is, melyet pedig negyven év folytán sok nélkülözés mellett iparkodtunk megtartani, hogy legyen egy biztos hely, hová vénségünkben fejünket lehajt-hassuk. El kellett a fővárost hagynunk, melynek emelkedéséért oly mértékben rajongtam, miként talán senki!«

Ezekkel a szavakkal búcsúzik a házától, a fővárostól, melynek »emelkedéséért« rajongott, olyan mértékben rajongott, »miként talán senki...« Ezekből a szavakból még egyszer kicsendül Budapest fejlődése, szabályozása, építése és szépítése érdekében kifejtett munkásságának tisztán, világosan látott sok problémája. Az erdők vad fia, aki Budapest rajongója, a főváros szerelmese lett, hetven-hétéves korában hajléktalan, koldusszegény, mint húsz esztendős korában, mikor kis motyójával a hátán, először látta meg Pestet. Most megint kezébe veheti a vándorbotot; el is határozzák, hogy vidékre költöznek, de a józsefvárosi polgárok még »bucsulakomát« adnak tiszteletére,²¹ s azon Mészáros Károly felolvassa alkalmi

versét : »Bucsuhangok Táncsics Mihályhoz. 1876 april 26«. A nyolc-szakaszos versnek idézzük néhány sorát :

... Azért valál hát a munkás népnek
Félszázadig apostola,
Hogy most a sors mint rokkantat tép meg,
Hány, vet dobál ide s tova,
Multadért nincs ma elismerés,
És ha van az vajmi édes-kevés!...

Sorsa először Ceglédre »hányta, vetette, dobta«, ahol még egyszer felbukkan a »Fővárosunk« emléke. Táncsics — nagy szegény-ségükben, kegyelemkenyéren tengődve — elhatározta, hogy a ceglédi hetivásárokon saját könyveit fogja árulni. Meg is kapta az engedélyt a városkapitánytól. A városháza előtt, közvetlenül a kenyérárusok mellett »foglalta el állását«. A sok kenyérárus »lepedő-félét«, az író, aki a kenyérért árulta szomszédságukban könyveit, »ujságlapot« terített maga elé. Azon volt a portéka. »A vásárlás mindenfelől már nagyban s javában folyt ; vitték is a sok csibét, kappant, ludat, pulykát, kenyeret, cipót, zöldséget, vitték a mindenféle ruhanemüt, szövetet, selymet, bársonyt«, de Táncsics árujára nem került a sor. Felesége oda-oda nézett hozzá, érdeklődött : elfogyott-e már a »portéka« s ne hozzon-e új nyaláb könyvet? Nem volt rá szükség. »Mikor láttam — írja Táncsics az Életpályámban, — hogy a szellemi eledel, az égi manna után senki sem vágyakozik, még egyszer körültekintettem, nem integet-e valaki, hogy csak kissé várakozzam, mert éppen az én portékámból kiván vásárlást tenni, de egy lélek sem jelentkezett, tehát én is szedtem a sátorfámat (azaz, ha sátorom lett volna) és hazafelé indulva, elvittem árucikkemet. Utközben egy polgártárs szólított meg, kinek egy példány »Fővárosunk«-at adtam el. Ez volt első s egyszersmind utolsó vevőm is. Ez a polgártárs ácsmester s becsületes nevén Józsa Ferencnek hivják«.

Három évig volt távol a fővárostól.

A vihar, mely életének hajóját kormányozta, nyolcvanéves korában visszavetette a sokat dobált utast Pestre.

Fáradt volt már nagyon.

Vejénél lakik, az Üllői-úton.²³ Ezek az alkony utolsó pillanatai, de az éjszaka még öt esztendeig várat magára.

Táncsics Mihály 1884 június 28-án halt meg. Sírjánál Herman Ottó²⁴ búcsúztatta. Nevéről előbb a X. kerületben, a »Gyárdűlő«-ben (Népliget) neveztek el egy kiépítetlen utcát, mely 1894-ben beolvadt a Hungária-körútba. Ez a Táncsics-utca az Üllői-út és

Szabóky-utca között volt. Ma is van utcája »Fővárosunk«-ban, a József-utca és Tavaszmező-utca között, nem messze az utcától, ahol a háza áll.

A Táncsics-ház ma a Tömő-utca 2—4 szám alatt van. Úgy és olyan formában, ahogy megépítette. Ha homlokzatát a rekonstrukciós homlokzatrajzzal összehasonlítjuk, akkor feltűnik, hogy a kivitelezésnél nem követték pontosan a díszítés eredeti rajzát. A földszinti ablakok párkánydíszre dúsabb, mint a tervrajzon s minden egyiken egy-egy szakállas fej-reliefet látunk. A házkapun is mutatkozik némi eltérés az eredeti tervrajz és a kivitel között, az udvari rész azonban olyan, ahogy Lohr építőmester eredetileg tervezte.

Az udvart évtizedekkel ezelőtt a Tömő-utca 2—4 számú ház tulajdonosa két kisebb épülettel építette be. A kis, földszintes »vályogépület«, ami Táncsics első lakóháza lehetett s amelyről Karczag László építési főfelügyelő 1872 július 30-án azt jelentette a középítési bizottmánynak, hogy »le fog bontatni«, nem »bontatt« le. 1945 januárjában pusztult el a főváros ostroma alatt. Az ostrom nyomát a Táncsics-ház homlokzatán több, kisebb golyóbecsapódás jelzi. Ezek azonban csak a vakolaton okoztak jelentéktelen sérüléseket.

»Táncsics Mihály, a nép fia s a nép jogainak apostola, réme az erőszaknak és önkénynek, az anyaföld alatt porlik, de lelkét, magasztos eszméit, örököl hagyta reánk műveiben« — hirdette a felhívás, mielőtt »Összes Műveit« kibocsátották. Ezeknek a régi szavaknak ma új értéke, friss, eleven ereje van. A kor rideg, hálátlan és fölényes volt Táncsics Mihályal szemben. Nem értették, nem merték, nem akarták megérteni. De az idő igazolta őt, aki a haladás sebzett, szenvédő harcosa volt.

És most, elfelejtett írásaival együtt, feltámadott...

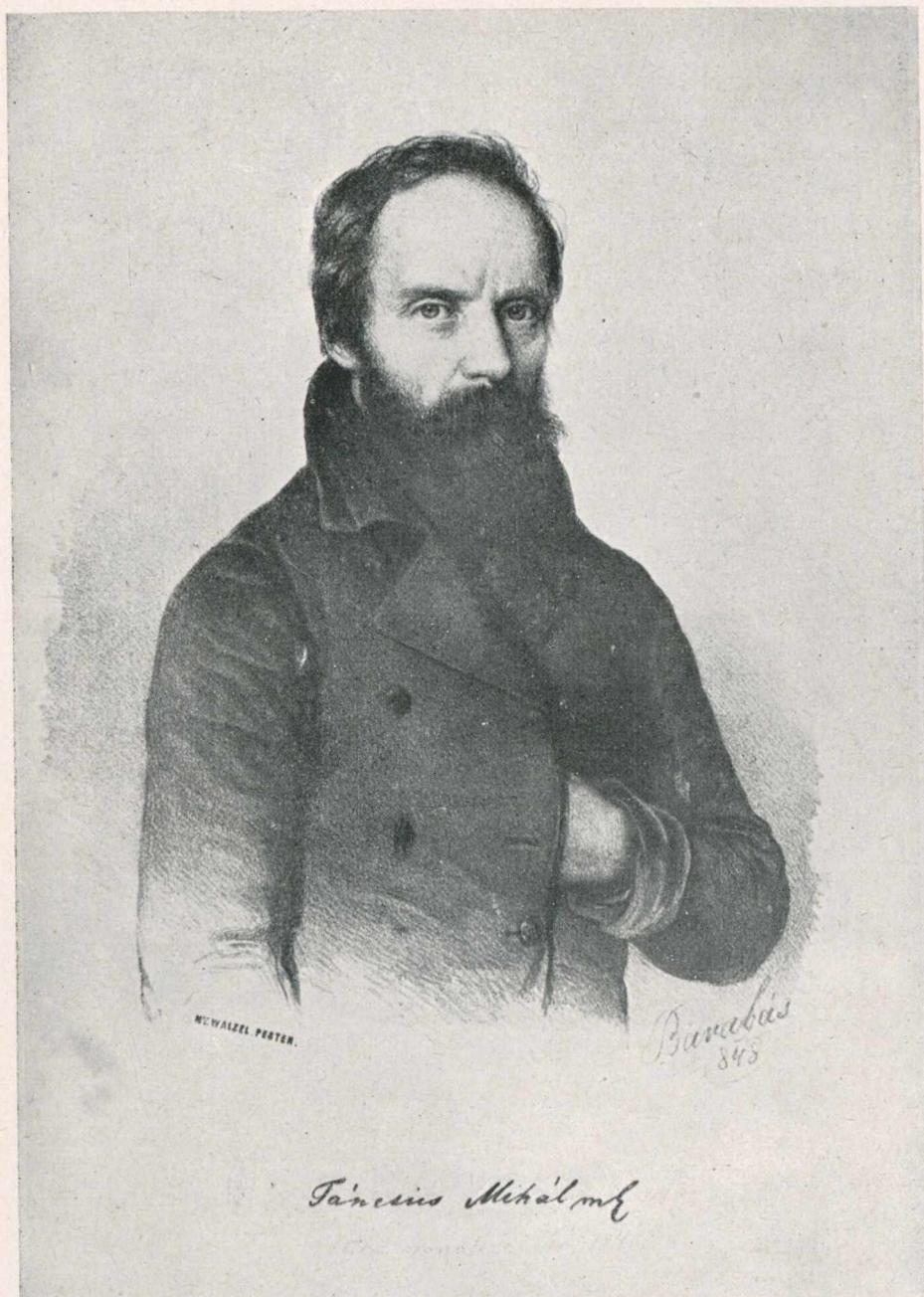
Jegyzet

1. Ósz-utca: 1887 óta Szentkirályi-utca.
2. A Károly-kaszárnya eredetileg az invalidusok és hadastáyanok otthona volt. Tervezője és építőmestere Fortunato de Prati (1682 körül—1738) kezdő munkája után Anton Erhard Martinelli (1684 v. 1686—1708), aki csak napszámosokat és megfelelő iparosokat talált Budán az építkezéshez, éppen azért a művészi kiképzéshez Bécsből szerzödtetett mestermereket. A pestiszerviták naplókönyve szerint 1716 augusztus 2-án helyezték el az Invalidus-ház alapkövét. 1727 decemberében vette át Martinelli a munka irányítását. Módositott terve alapján épült tovább az Invalidus-ház, melyből 1783-ban, II. József rendeletére Nagyszombatra szállították az invalidusokat. Helyükbe gránátosokat költöztették az épületbe. Az ezernyolcszázás évek elején neve Károly-kaszárnya. 1848-ban itt nyomták a »Kossuth-bankót. A főváros 1894-ben megvásárolta a katonai kincstártól város-háza céljaira. (V. ö. Schoen Arnold: »A budapesti központi városháza, Budapest székesfőváros várostörténeti monografiáí, Bp. szkfv. kiadása, 1930.)
3. Győrffy Gyula (1858—1907) kriminalista-ügyvéd, képviselő. »Tiz év a magyar parlament történetéből« c. munkája 1905-ben jelent meg.
4. Zsedényi (Pfannschmidt) Ede (1804—1879) politikus, képviselő. Az 1839—1840-es országgyűlésen a kormánypárt vezére. Konzervatív felfogásából kiábrándulva, 1848-ban az alkotmányosságért küzd. A kiegyezés után Andrássy, Deák politikáját támogatja.
5. Csernátony Lajos (1813—1901) a szabadságharc alatt Kossuth Lajos titkára, 1867-ben, az amnesztiarendelet után tér haza az emigrációból. Később mint képviselő és publicista, Tisza Kálmán híve.
6. Bp. szkfv. Levéltárában.
7. Táncsics ezt maga írja, de a kölcsönfolyósítás nyomát megtaláljuk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár könyveiben is.
8. Bp. szkfv. Levéltárában.
9. Érdemes feljegyezni, hogy munkánk során hányfélle formában találkoztunk T. nevével: Stansics, Stánsits, Stansich, Stancesics, Tantsits, Tancsits, Tantsics, Dancsics, végül Danzsics. Csak a kirívőbbekat hagytuk meg eredeti ortografiával, annak bizonyóságául, hogy a hivatalos hatóságok legtöbb esetben még T. nevét sem tudták helyesen leírni. T. egyébként sosem magyarásította meg a nevét, az anyakönyv szerint haláláig Stáncsics maradt. A Táncsics név önkényesen felvett, ú. n. írói neve.
10. Bp. szkfv. Levéltárában.
11. Bp. szkfv. Levéltárában.
12. Népfelség. Budapest. Politikai hetilap. Szerk. és kiadta Szini Károly. Megjelent hetenként egyszer, kis $\frac{1}{2}$ íven, 4-rét. Ára egy évre 2 frt. Keletkezett 1872 január 1-én. Megszűnt 1872 július 30. (V. ö. Szalády: A magyar hírlap-irodalom statisztikája 1780—1880-ig.)
13. Egy példányt a Fővárosi Könyvtár gyűjteménye örzi belőle. Egyébként T. az »Eletpályáim« IV. kötetében is ismerteti.
14. Id. Andrassy Gyula gr. (1823—1890) nevével már találkoztunk e munkában. Egyike volt azoknak, akik tiltakoztak az Aldunapart beépítése ellen, a bécsi Királyi Kancelláriához beadott felterjesztésben.
15. Bp. szkfv. Levéltárában.
- 16—17. Bp. szkfv. Levéltárában.
18. V. ö. Lestyán Sándor: »Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941«.

19. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Irattárában.
20. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a takarékpénztáron kívül több hitelezője is volt.
21. T. azt írja az »Életpályáma«-ban, hogy egy »előtte ismeretlen úriember, Garagos János, József-külváros kerületi orvosa« kereste fel s meghívta a búcsú-lakomára. Garagos János, a pesti lakók jegyzéke szerint : sebész és VIII., Tavaszmező-utca 1. sz. a. lakott.
22. A pesti lakók jegyzéke ebből az időből három Mészáros Károlyt említ. Az egyik M. K. vaskereskedő, a IX. kerületben, Soroksári-út 33. sz. a. lakott, amiből arra következtethetünk, hogy ő írta az alkalmi verset.
23. Révész Mihály írja »Táncsics Mihály és kora« c. munkájában, hogy Táncsics veje, Csorba Géza, ügyvéd és a Népszava szerkesztője »nagyon lelkes ember volt. Nemcsak politikai és szociológiai tanulmányokat, harcias vezérkrikkeket írt, hanem több verset is«. Csorba Táncsicsék Eszter nevű leányát vette feleségül, aki 1881-ben halt meg. Egy kis árva maradt, a Táncsics unoka : Csorba Ida. Csorba Géza többiiben írt apósáról a napilapokban, T. halála után is, visszaemlékezéseket. Így 1907 júniusában, az Egyetértésben : »Midőn Komáromban nekem sem sikerült az ügyvédkedésem oly rövid idő alatt — az öregek türelmetlenkedtek — visszatértünk közösen Budapestre 1879 végén, illetőleg 1880 évi áprilisban. Igy ujra csak vegetálni kellett, de jó egyetértésben és szeretetben éltünk«. Csorba Géza lakása az Üllői-úton — a lak- és címjegyzék szerint — a 23. sz. házban volt.
24. Herman Ottó (1835—1914) a természettudós és etnográfus politikával is foglalkozott és mint publicista is működött. A kitűnő tudós élete végéig nagy érdeklődéssel figyelte a magyar szocialisták munkáját, mellyel leplezetlenül rokonszenvezett.

KÉPEK MELLÉKLETEK

TÁNCSCICS MIHÁLY (Barabás Miklós rajza)

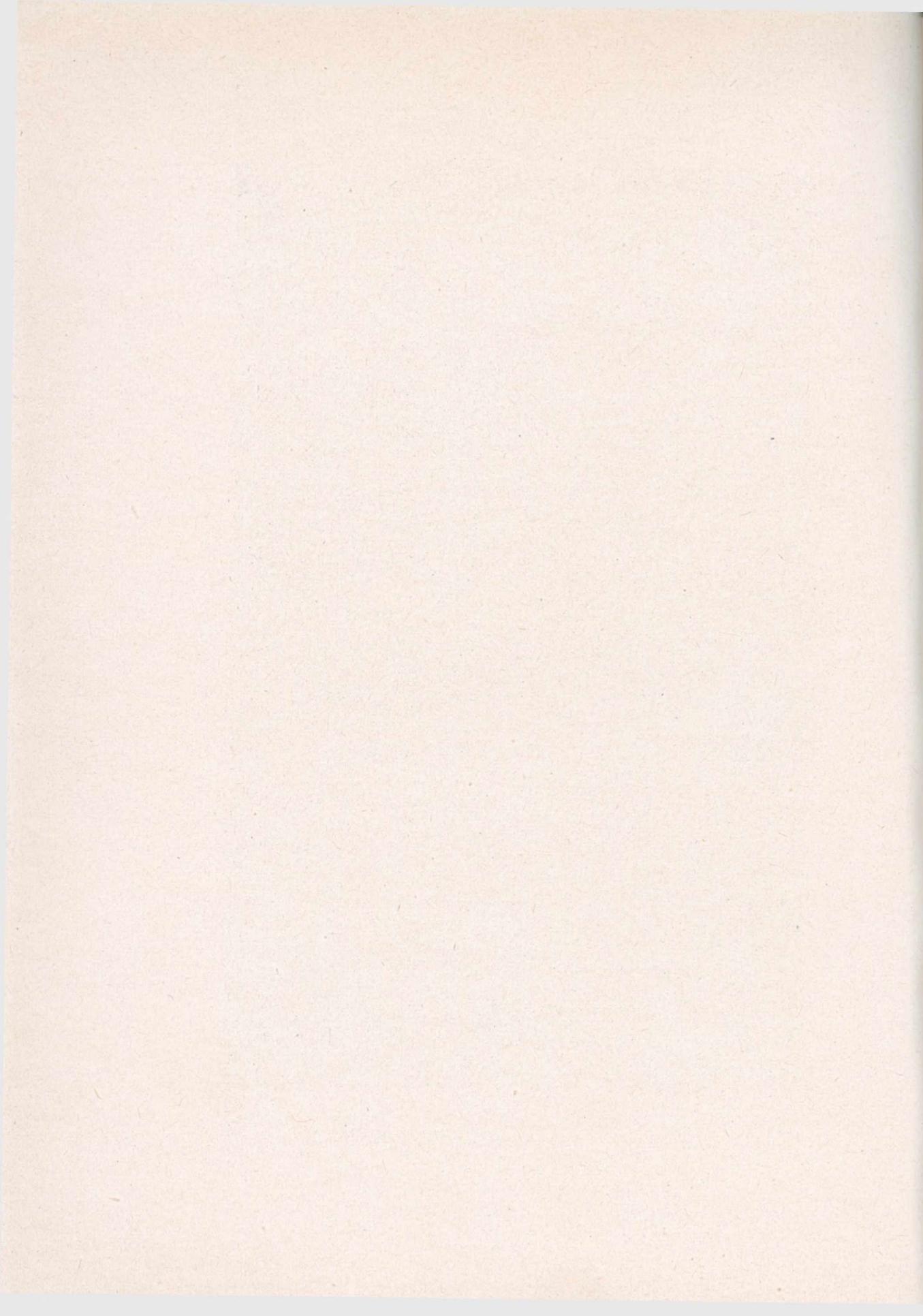

TÁNCSCS MIHÁLY

C kiszabadítási diadalmenete.

March 15 1848.

P. D. Wallaphor

109
B.

Peruano's Recreaciones.

James

Ha valójára nemrégiben meg a hirtelap E. hosszúvonalán fogva fel a hirtelapba, akkor ezt eltervezheti.

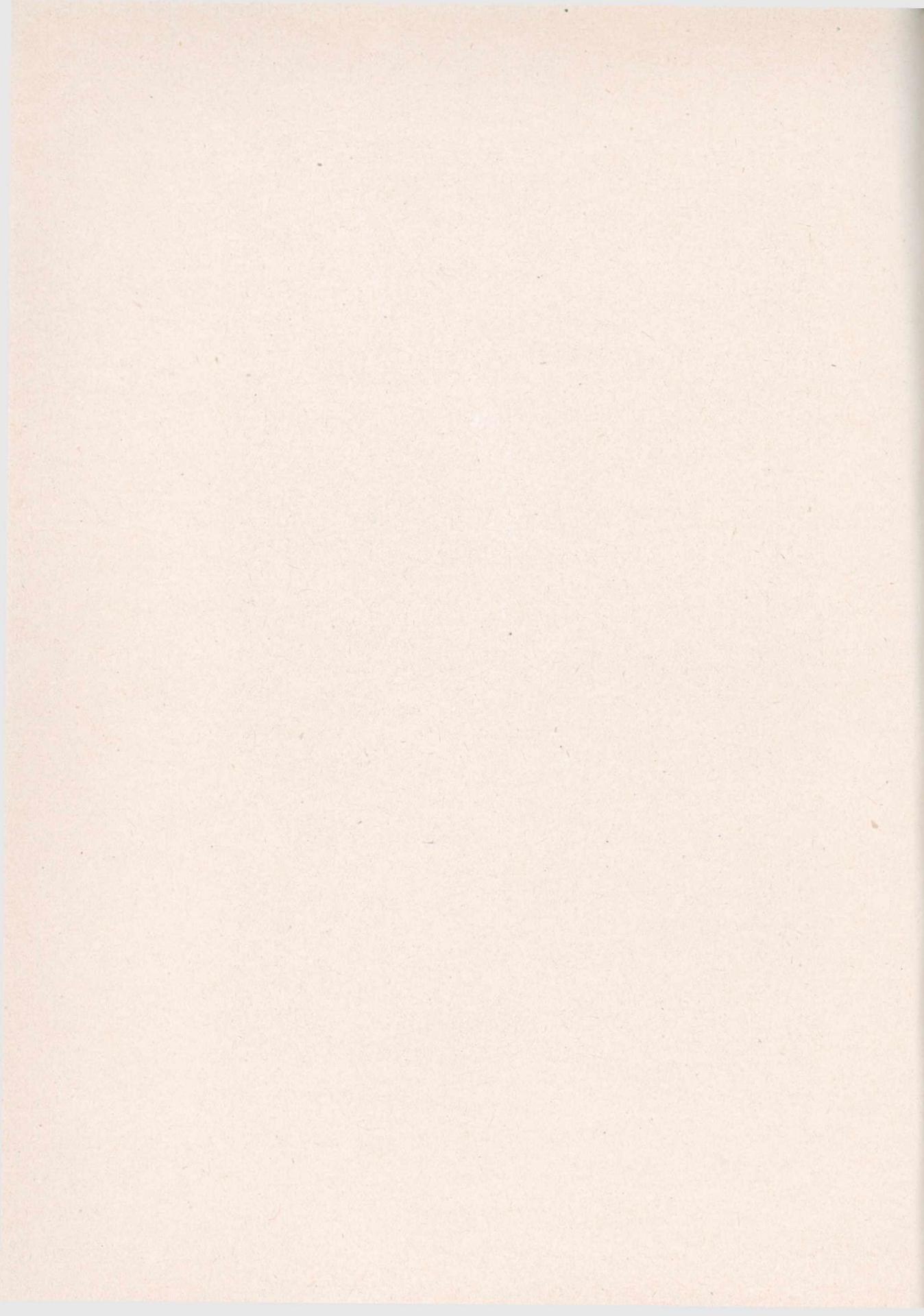
Annal fogva a pétervárosi nyomda tulajdonos vagy 11000 fűlegyvinél, vagy 2000 fűfi basrelief, csillagív és körökívű adás kiosztálat.

Emellett a hosszú orva igyekszem, hogy a többi Ebásió törekedés módon töröküljék.
Ny. Seinéz-püspök sahát Távolság. Mihály orgonájára nézve is nevezhetjük, hogy
meglehetősen idelte, ha valójában a törekedés által hinni. Bécsfiajára nézve elmondható, hogy
nem. — Kézibírásokban. Május 28. 1910.

Heb. 13. v. 10. ap. 10. May 29: 1848.

Belygymnister
Zemere

SZEMERE BERTALAN BELÜGYMINISZTER UTASÍTÁSA TÁNCSICS MIHÁLY NYOMDÁJÁNAK
BIZTOSÍTÉKÁRÓL

1496

Barát és Szellemi!

"az munkások újága" címa Tancsits ferkezte kiírás kivállja, jelen általakulási
és korszakba az eredményt mely használható előzetes és a tulajdonosai
korában török, minden nap tartalma nyilvánosságra.

Az illy veszélyes nagylyos gyomor addig meg nem kész
készítani és pedig a rendkívüli körülmenyek körött nem kiválható
rögtön meg vannak tenni ezekből a munkásokat a hitelesdejük
nélküli ionizáció.

Sietünk a belügyi Minisztérium figyelmeztetésére és
fölhívni azonban: hogy a belsővédelet és vagyon védelme
lyeszetében ezek hiányznak el köbözési és általános elítélezésre
most minden a rögtönzést parancsoló idő a sajti Törvényszéken
járást meg nem engedi, nyomban és erőfeszítésekkel
kivánva ezen teljesülést annál fogva is reményük, mert ez
állat a kör nemű népi sem foghatatkozni meg olvasási jogjelölök,
nem barát "kiírás" épületeken használhatatlan.

Mellynek sikeresíthetővé végezhetők és hajón
is fölrollásukat a minden hajófui telkerei Pesti Körönk
vagyunk.

Széll 1848 évi Septembér 4-én S. Et Ujhelyben
tartott közöltmányi ügyelünk ből.

Barát és Szellemi!

Emyle Nagy Horváth

ZEMPLÉN VÁRMEGYE ÁTIRATA A PESTI VÁROSI TANÁCSHOZ
A MUNKÁS UJSÁG MEGSZÜNTETÉSÉRŐL

FŐVÁROSUNK.

IRTA

TÁNCSICS MIHÁLY.

A mily mértékben teremtitek a fővárost nagyszerűvé : oly mértékben válik a hon hatalmassá, dicsővé.

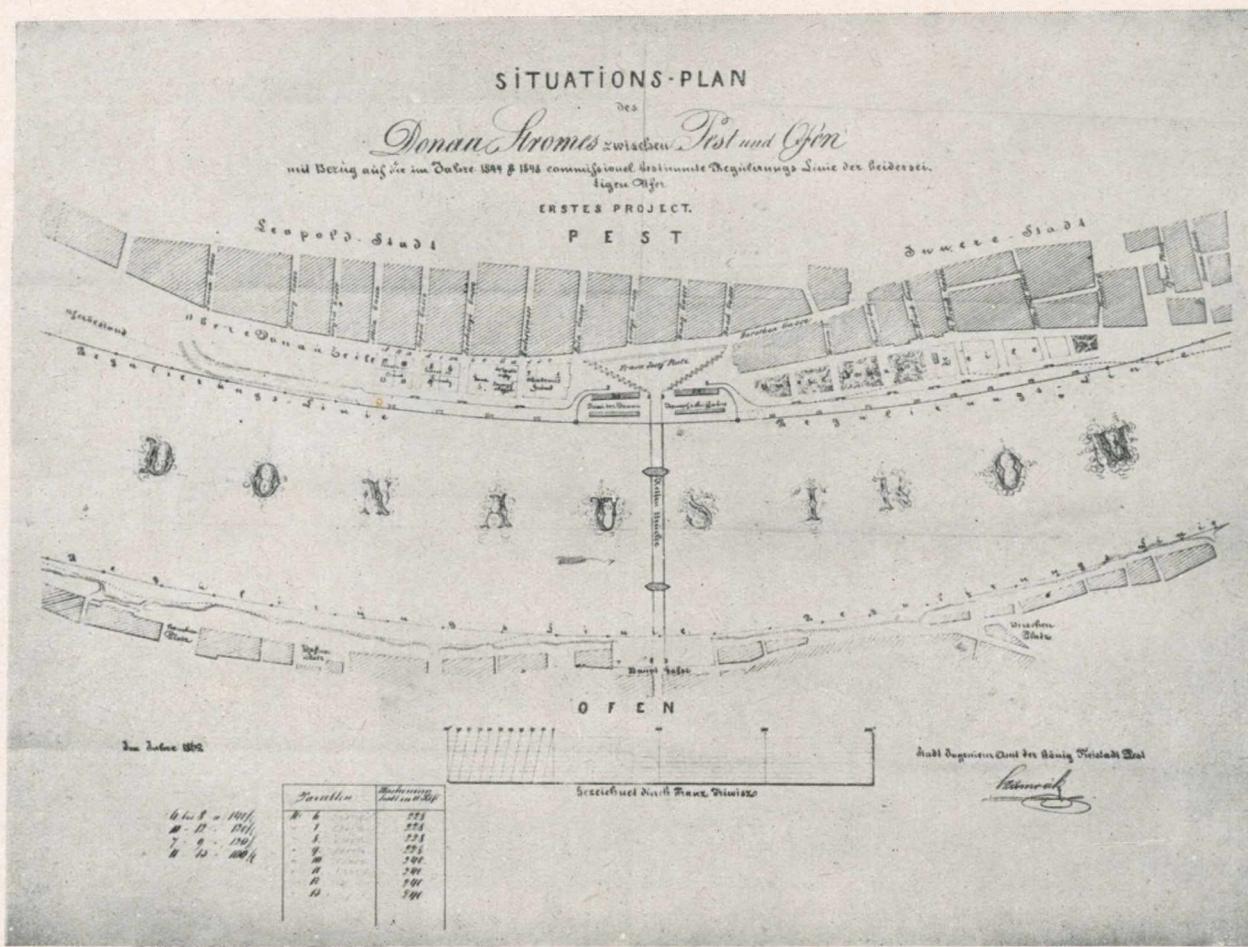
A SZERZŐ TULAJDONA.

P E S T,
NYOMATOTT BARTALITS IMRÉNÉL.
1867.

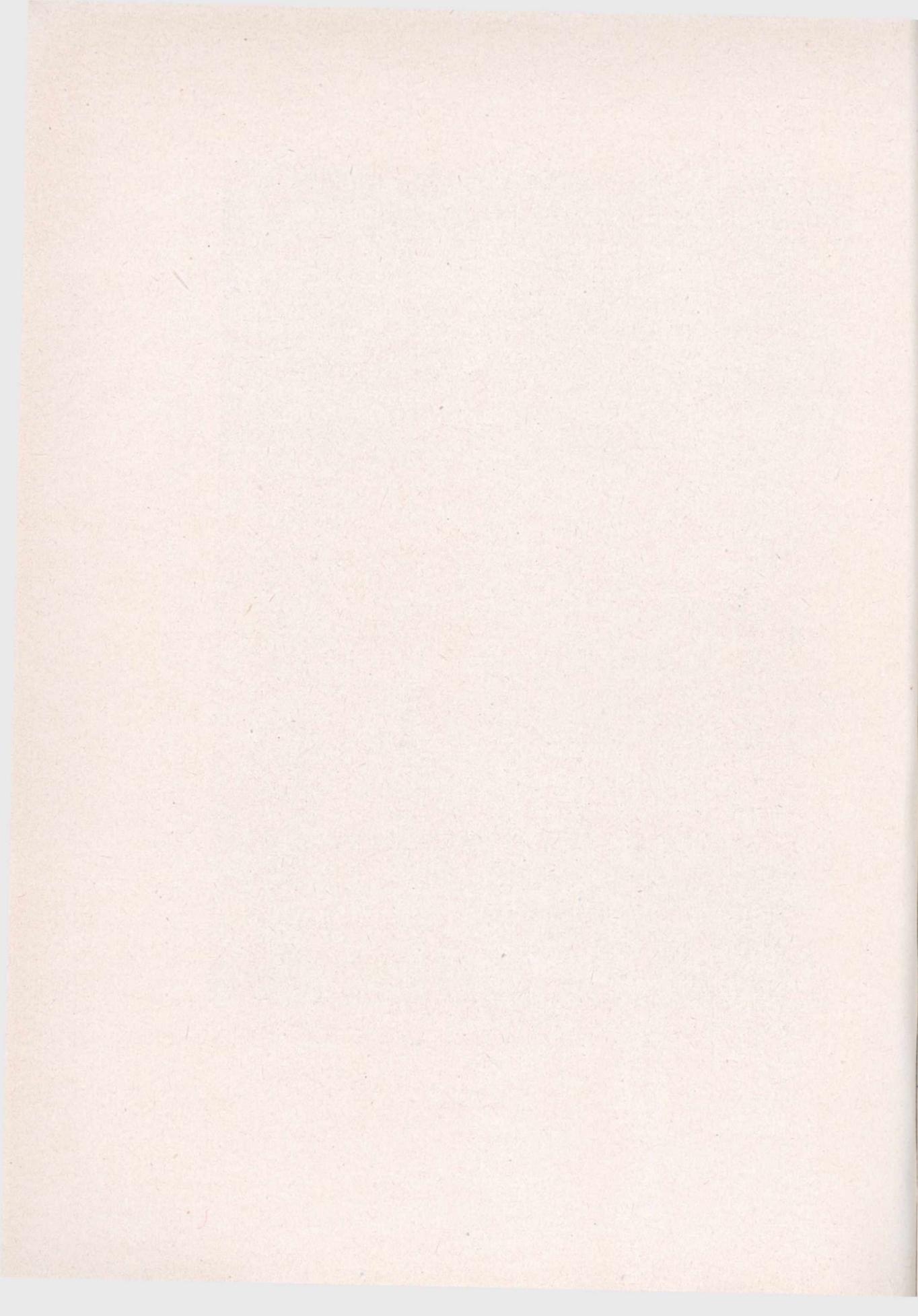

Á CS. KIR. SZAB'DUNA GÖZHÁJÓZÁSI TÁRSULATNAK ÉPÜLŐ RAKHELYE PESTEN.

A CS. ÉS KIR. DUNAGÖZHÁJÓZÁSI TÁRSASÁG RAKODÓJÁNAK ÉPÍTÉSE (Rohn kőrajza)

A DUNA-RAKPART (ALDUNASOR ÉS FELDUNASOR) SZABÁLYOZÁSÁNAK ELSŐ HELYSZÍNRÁJZTERVE, A BEÉPÍTETT HÁZSOR ELŐTT ELADÁSRA KERÜLT VÁROSI TELKEK FELTÜNTETÉSÉVEL.

Joseph Hildebrand
Dr. Bünker

franz Ritter: I. Thunrath

Alou vassili

Skrungs Postkort d. 10 j. Junii 1861.

Wingard & Co. Adams Const. G. S. Blythmann & Co. Represent
Lancaster Paul Grunwaldt & Co. of Eng. James Miller & S. S. Bear
ing. - All Presidents & Vice Presidents & Pres. of Eng. Dept.

Left side position and an ear fullness and from
Ringar can understand the hearing problem
and the ear and ear and ear and ear and ear and ear
and ear and ear and ear and ear and ear and ear and ear

Hofmann, Dore

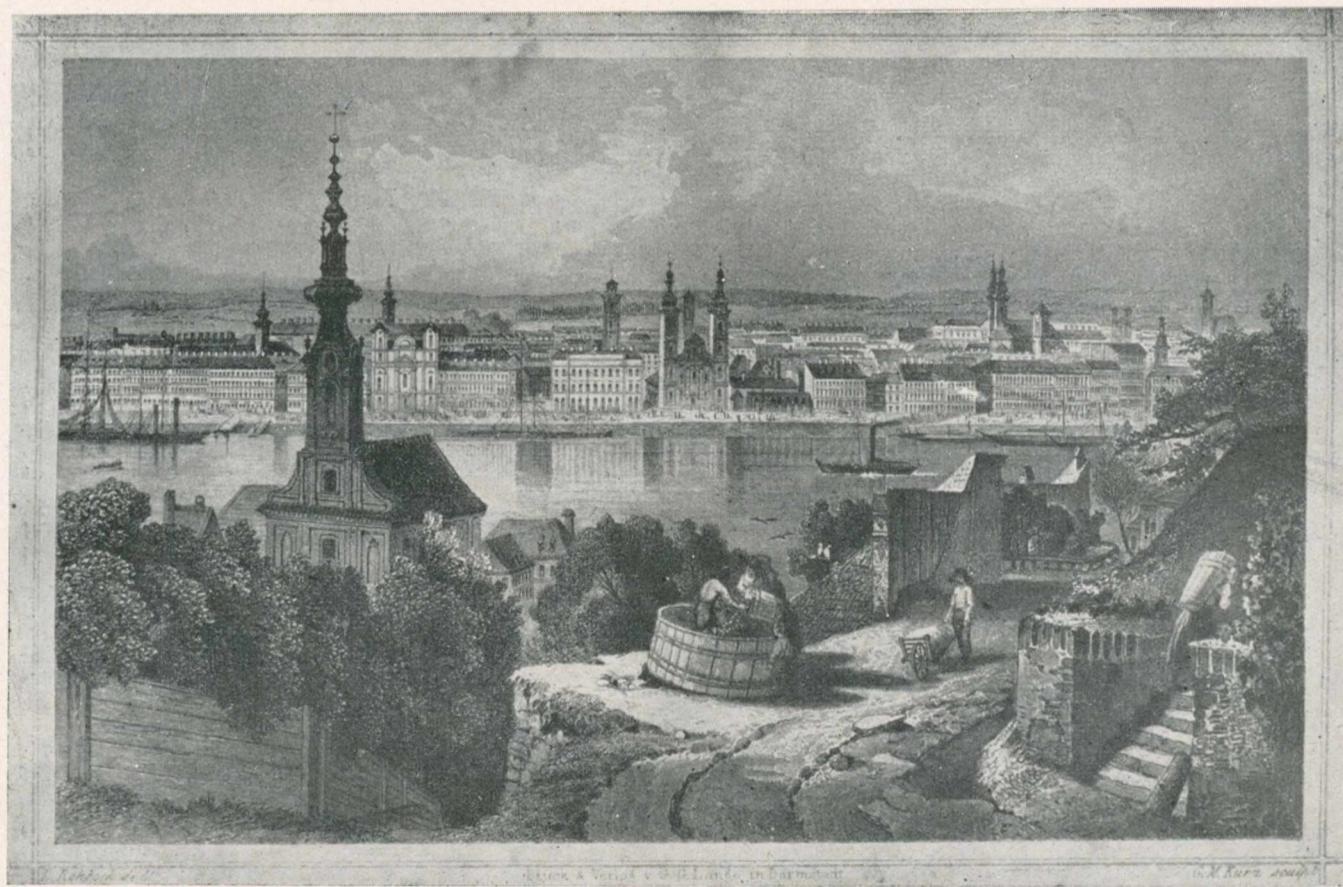
Adelyn Clark
Kumrook
Alain vasquez

franz Kitter

AZ ALDUNAPART SZABÁLYOZÁSI MUNKÁJÁT ELLENŐRZŐ BIZOTTSÁG
JELENTÉSÉNEK EGY OLDALA HILD JÓZSEF, DRIESCHER JÓZSEF, REITTER FERENC,
SZUMRÁK PÁL, HENZLMMANN IMRE, CLARK ÁDÁM ÉS VASSIL ALAJOS ALÁÍRÁSÁVAL

BUDA ÉS PEST TÉRKÉPE 1863-BÓL

A PESTI DUNAPART LÁTKÉPE A RÁCVÁROSBÓL NÉZVE, AZ 1860-AS ÉVEKBEN, A RAKPART SZABÁLYOZÁSA ELŐTT
(Rohbock Lajos acélmetszete, Hunfalvy János: Budapest és környéke c. művében. Pest, 1859)

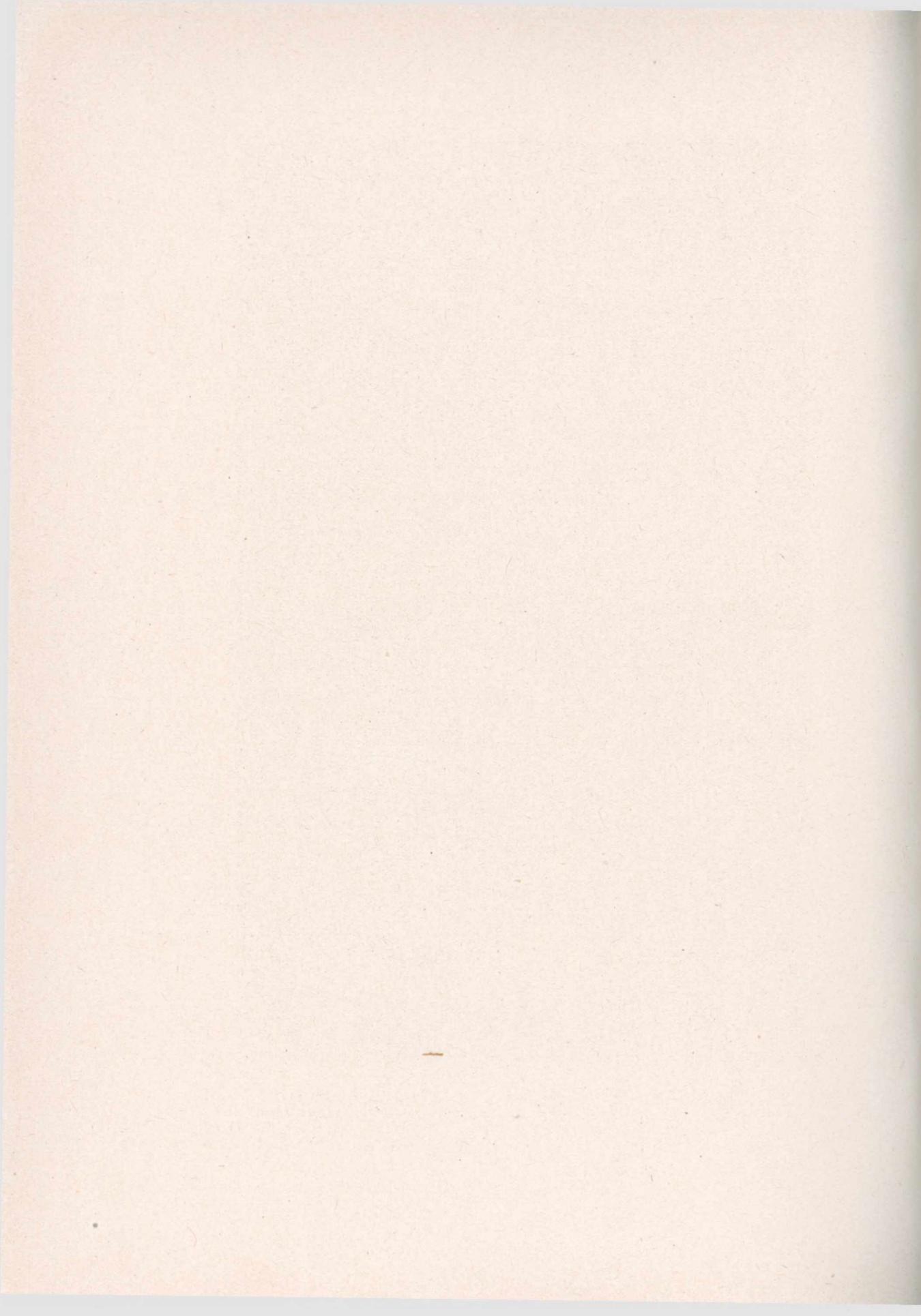

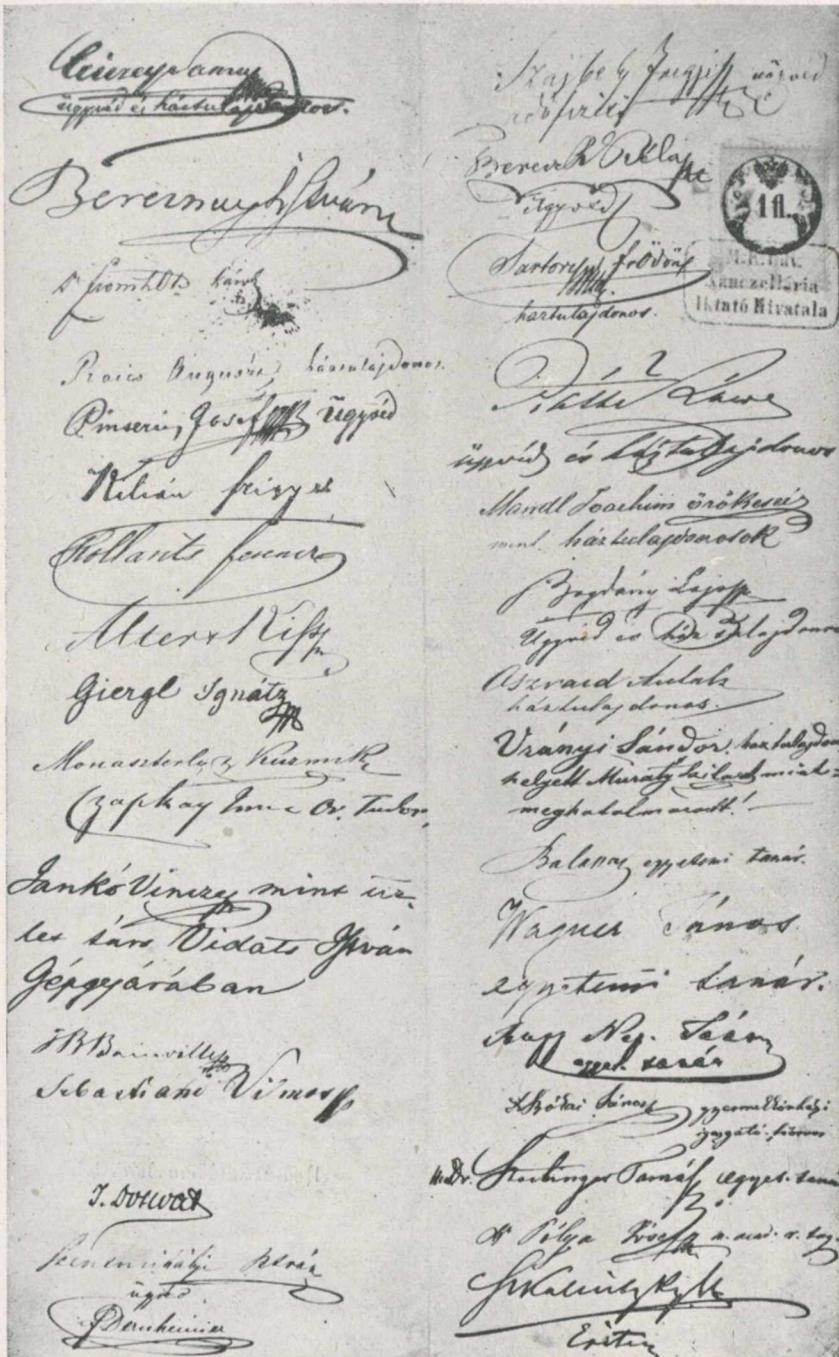
AZ »ALDUNASOR« A GÖRÖG TEMPLOMIG, A SZABÁLYOZÁS ELŐTT
(Rohbock Lajos acélmetszete, Hunfalvy János: Budapest és környéke c. művében, Pest, 1859.)

S. József, Nagy
 Béla Orsolya György
 B. Mányi István
 Deák Ferenc
 Móra János
 Mihály János
 M. Szilágyi Ferenc
 M. Károly Tomás Mihály
 Móriáné Albert
 G. Kincsői István
 G. Kincsői Dezső
 G. Almády György
 Szilágyi Mihály Samu
 Sauer Lajos
 József András Szilárd
 Koppány Frigyes
 Pechy Paulina
 M. László István
 Gorove György
 Heinrich Alajos örökházi
 hide tulajdonosok
 Koppai Anna
 Káytulajdonosné
 Pfeiffer Ferenc
 Tornovszky Frigyes
 Szeges Antal

Csigler László
 György D. Ábrahám
 György Mihály
 Mihály Tolnai
 Janovits László
 minden az Görög Olaj. Kályhábanak
 második gondolata
 Rupp Ignác örökházi
 Kártulajdonosok
 Murány Szilárd
 több kártulajdonos
 Grabovszky György
 Franz Károly
 Graf Hartkeim Frád
 Ignács Frigyes
 Szegedi György
 Antal László
 Keffen Özséb
 Barkásy Pál
 Brányai István
 Nádorff József
 Mihály László

ALÁÍRÁSOK (II) PESTVÁROS LAKÓINAK AZ ALDUNASOR SZABÁLYOZÁSA ELLEN
TILTAKOZÓ S AZ UDVARI KANCELLÁRIHOZ INTÉZETT FELTERJESZTÉSÉN

Lávayi Sijóssz.
 - - - - -
 Dr. Károly F. S.
 - - - - -
 Klein Károly
 Kereskedő
 - - - - -
 Söllerer Fránc
 - - - - -
 Károly János
 Dr. Béla Szabó Samuel
 Munkácsy Kereskedő
 - - - - -
 Steiner Ede
 - - - - -
 Stoyfelschek József
 - - - - -
 fülinger Károly
 Kereskedő
 - - - - -
 Kieffler Ödön
 - - - - -
 Béla Kereskedő
 Kálmán Áron Károly
 Kereskedő
 - - - - -
 Estorai Cs.
 - - - - -
 J. Zöller
 - - - - -
 Paul Kollerich
 Károly Károly
 - - - - -
 Carl Illauer

Georg Michailovits
 - - - - -
 Huganovszky III
 Kereskedő
 Joh. Stolzoff
 - - - - -
 Joh. Schalitz Gal. Llyz.
 - - - - -
 Gustav Emil (firma:
 Möfflen) (firma:
 Möfflen)
 Dr. Földérneje
 - - - - -
 Karvaldau
 - - - - -
 Móri János
 - - - - -
 Böhm Samuel
 Genabthó Mester
 - - - - -
 Molnár János
 - - - - -
 János György
 - - - - -
 Robert Lampel
 - - - - -
 Ottókai Gyula
 Kereskedő
 - - - - -
 Gyurkovich
 - - - - -
 Károly Toldi

6kr.
 - - - - -
 30kr.
 - - - - -
 R. B. Ltd.
 K. M. Z. L. S. A.
 K. M. Z. L. K. V. A.

ALÁÍRÁSOK (III) PESTVÁROS LAKÓINAK AZ ALDUNASOR SZABÁLYOZÁSA ELLEN
 TILTAKOZÓ S AZ UDVARI KANCELLÁRIÁHOZ INTÉZETT FELTERJESZTÉSÉN

18686. p.m.

(D.P.)
Test
főbád Királyi város Községeinek

Déljúni Február 13rd 1903 p. a. Helszigetenes Királyi
útváros Delvány pincéje, főbád Királyi város
Közösségeinek, az ottani Dunapart Körzet kiépítése
állam jogrendőr leányegék bejutása törvényében
működve December 30th 1902 p. a. Helszigetenes
vízjárás főkormányzatának képviselői is kölcsön
támogatott, avatata, az evangélikus leányegék bejutá-
tisé elleni intézkedélyt, támogatott feljelváradá-
nyok vízjárás járásával eljogadhatóanak
találhatóván, ennek a város közössége jövőbb
idejében jelentése, esetleg a vízjárásnak vízjáráske-
tise mellett, maga a leányegék törvényében
térítési jogot, egyszerűen a legfelsőbb helyről
vett el a kevábbi meghagyóbal érte érthetők,
mifentől a pénzben levo törvény bejutása al-
kalmaival, még a boldogult József a Nádor
Ófensége előkötete alatti működött vízjárás
körkormányzattal a magyar pincéháj pia-
mára a Dunaparton kijelölt helyre kihasítta.
Járási lehetségekkel készítik. Helszigetenes
a magyar Királyi Helytartótanácsának
18686. Martián hó 15th

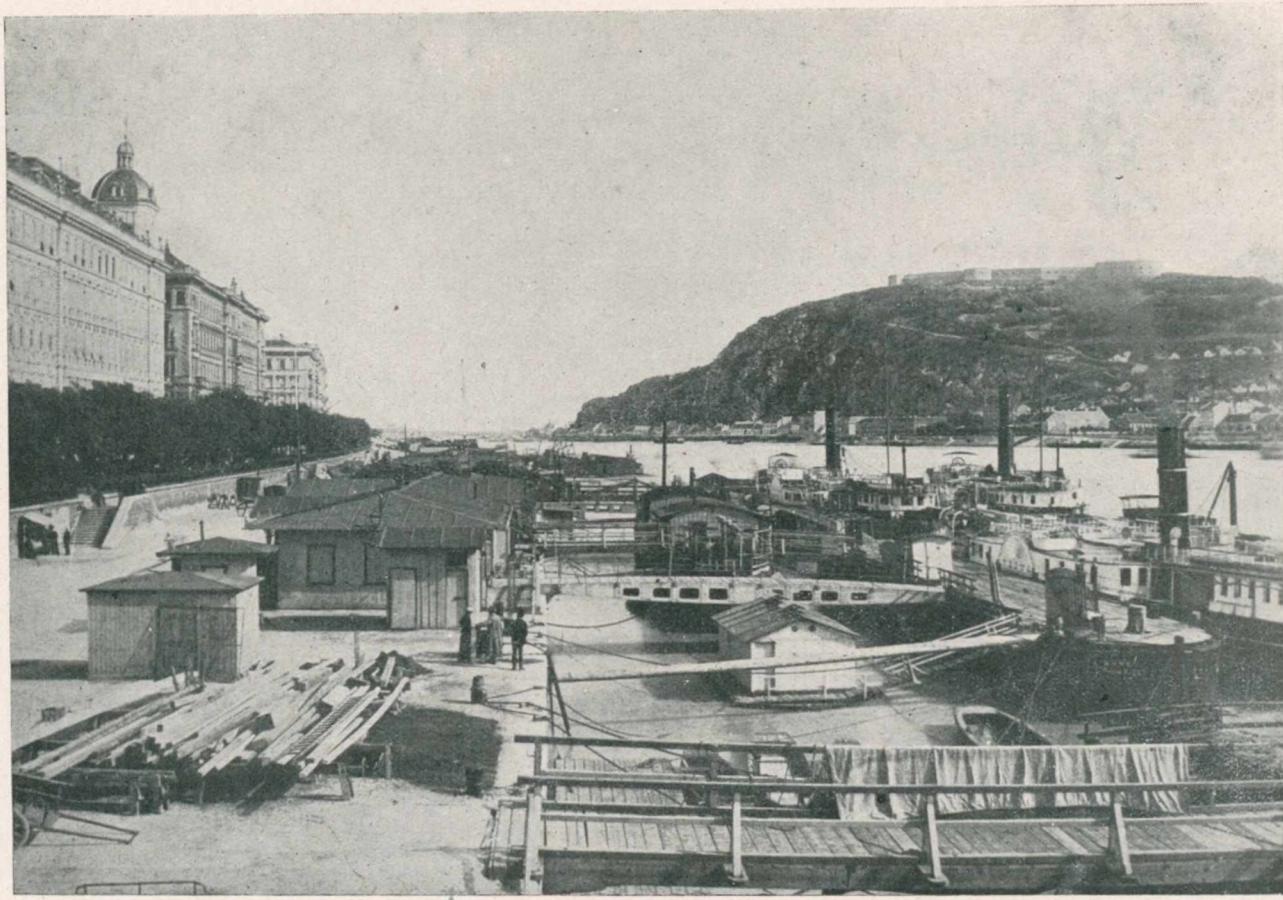
Dankovich György

Molnár Lajos

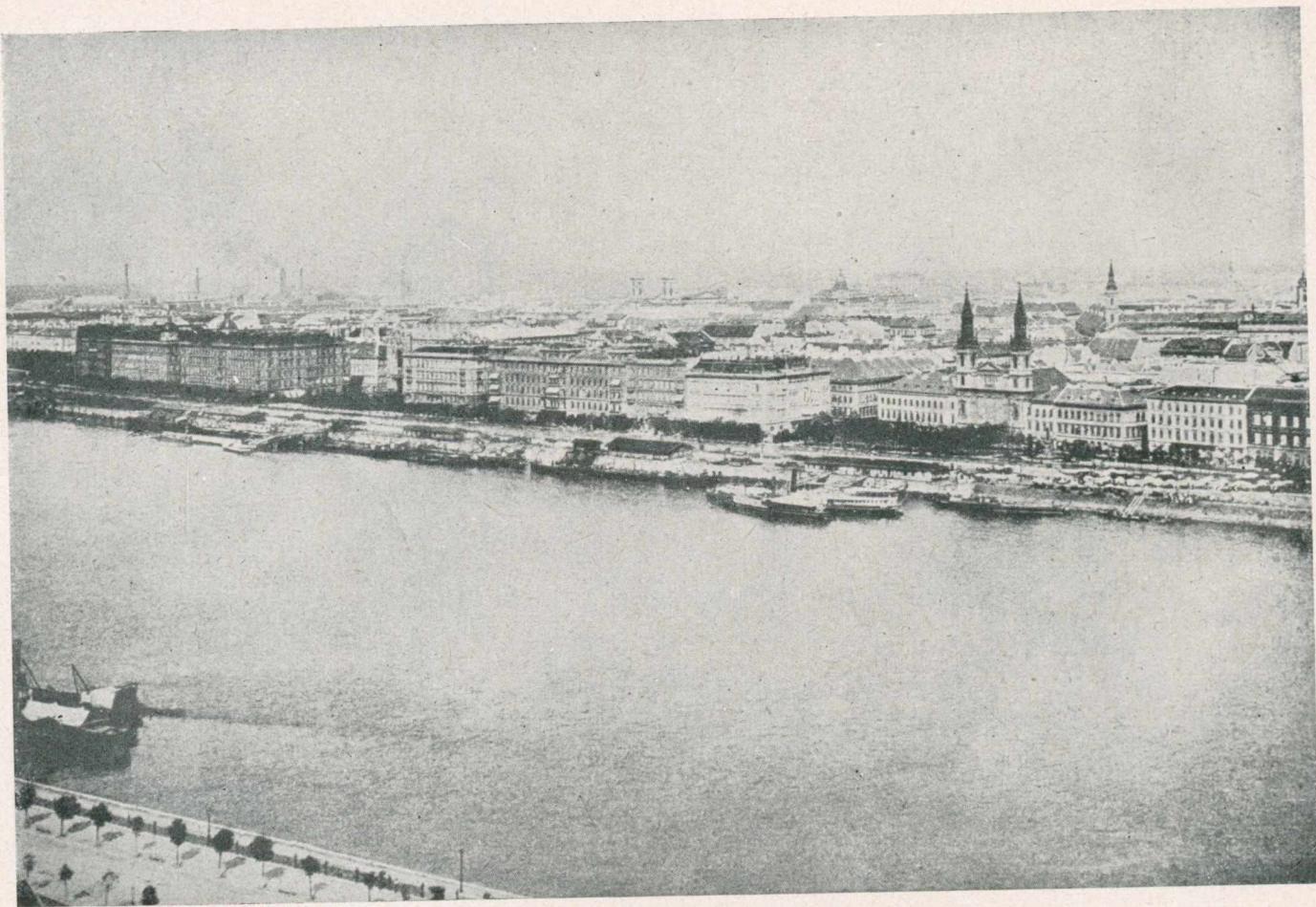
Dulay János

AZ ALDUNAPART SZABÁLYOZÁSI MUNKÁJA A VIGADÓ ÉS ANGOL KIRÁLYNÉ SZÁLLODA ELŐTT (Fényképfelvétel)

AZ ALDUNAPART A RÉGI ÉPÜLETEK ELÉ EMELT HÁZSORRAL ÉS A KIKÖTÖVEL (Fényképfelvétel)

A KIÉPÜLT DUNAPART A LÁNCHÍD ÉS ERZSÉBET-HÍD KÖZÖTT (Fényképfelvétel)

Ms. 18561

Die k. k. Finanz-Bezirks-Direktion in Pesth

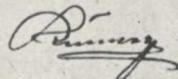
der Löbliche Bürgermeister-Amt der k. k. Freistadt

Pesth.

NOTE.

In foladigung des geschätzten Briefschiffes von
3. Febr. 1854. 7. 1854. 53.000 wird dem Löblichen Bürger-
meister und dem Pfleißerlichstehenden und gesetzlichen
Reichs- und dem Konfiskativen Michael Pernauze
ihren Bezirksdirektoratzen 262. + 263. für die
Förderungsjahre 1850. et 1851. mit bestandener
Reise. 2.500.000.000.000. und 500.000.000.
so wie jenen Schatzes des k. k. Finanz- und der
Direktionen den 17. und 18. Februar 1854. in den einen
in der Pfeifigen Straße 1854. Vermögensbericht
zur Erbauerung zu die bestellten Pfleißerlichen
Papier. Ausgaben werden seij.

Pesth am 23. Febr. 1854.

A. Nro 6. gr. Szemelj

hat

A K. K. FINANZ-BEZIRKS-DIREKTION ÁTIRATA A PESTI POLGÁRMESTERI HIVATALHOZ
TÁNCSCS MIHÁLY ELKOBZOTT HÁZÁNAK ADÓHÁTRALÉKA ÜGYÉBEN

421
etc. 4. I-II.

Izabai kir. Délvirág fenyítő,
örömpike meghüldi f. e. mart.
hó 12° - 1264. p. a. hossz időszet,
melynek fogva Táncsics Mihály gr.
"Arany trombita" polit. hírlap kiadványa
tulajdonosa - a nevezett lapnak tör.
ványos birtoklók letisztelő alkalmi ki.
adáva mint f. e. martius hó 26°
megkerdendő egy lari fogására 1
100 f. birtágára időszaka.

I

Ez időszet alapján meghittatott Wein
berger Zsófiavarosi Garde az, miforint
nevezett kiadvány részére protokolári letartoz
tatáni helyiségről egy szobát berendezve
a f. e. martius hó 26-ián kezben tartva -
mivel 1. Thaisz Elek főkapitány is tudomá
jul irtébíttetik -

Bp 1869 mart. 21.

II

II. Táncsics Mihály
Ez építet értelmezhetően ~~személyesen~~ az elnök,
személy körében a mondanak napra jelentkezni,
erről 1. Thaisz Elek főkapitány úr oly
véghez irányított, ha miforint neve
zettne mondanak napra általa nevelni
kíváni leány meaffittatása esetére ~~személyesen~~
nak ~~személyesen~~ Weinberger Zsófia
varosi garde által berendezett helyiségről
bélelődő helyiségesére iránt inten
kedni priveredék -

Bp 1869 mart. 21.

Róz

Thaisz
230
S. Thaiz

TARTOZIK

Fancsics Mihály

Év	hó	nap	136 1915. július 22.	Évre ig	díjjal körül	kamatjal körül	Töke összeggel		Törlesztendő töke	
							fr	kr	fr	kr
1892	Aug	3	Hármasi hosszúterjedt				13,000		22	3.810,00
	"	"	10.000 forintos hosszúterjedt	1/2	750	675			35	4.800,00
1893	"	10	14.500 forint	1/2	37425	36018			55	9.600,00
	"	Sept	" 14.700 forint	1/2	7350	441				Kölcsön minősége
1896	Július	1	14.700 forint után kamatalig	10/12	282.98	260.394				Forrás: Hármasi
							50573	3.979,12	15.000	

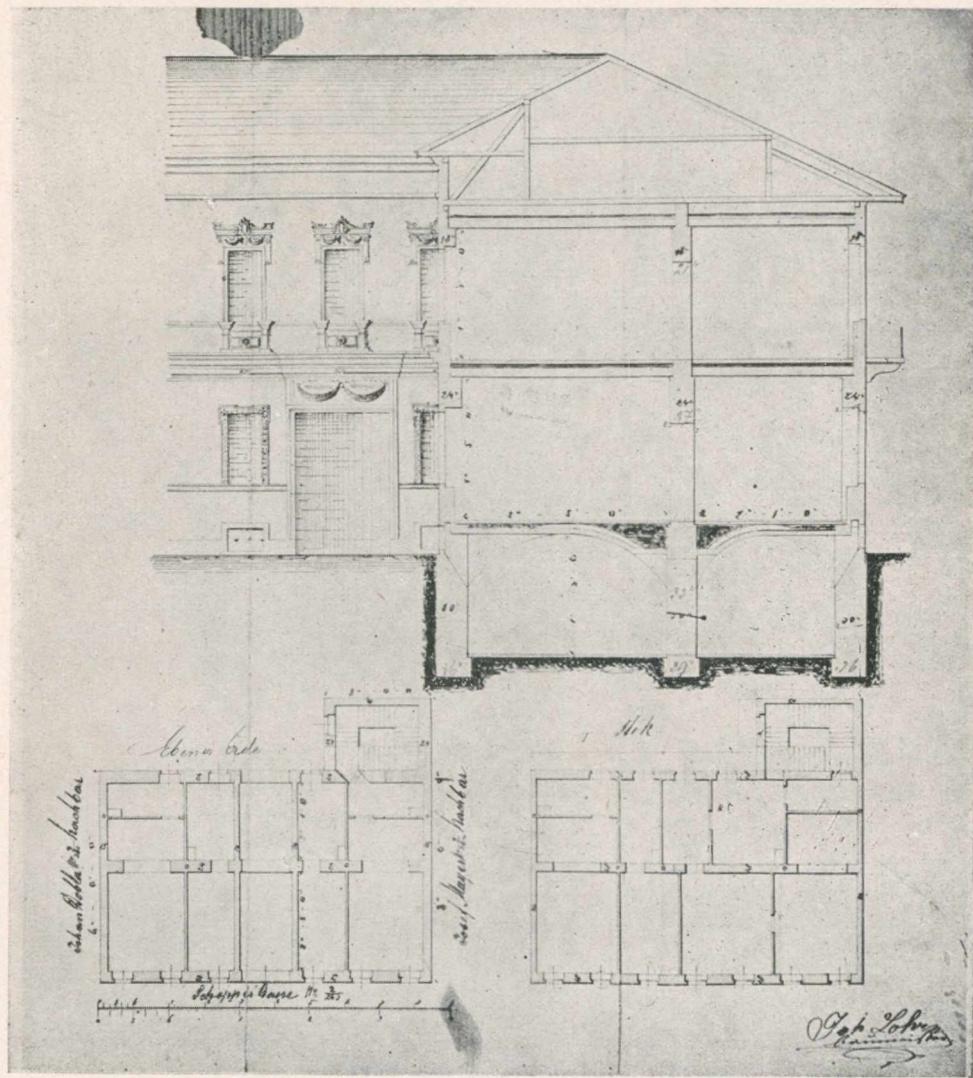
Kölcsön sz. 1020

Städte
is auf der Seide. Görize. 30. Februar
1812. 262. 263. 264. 265.

KÖVETÉK

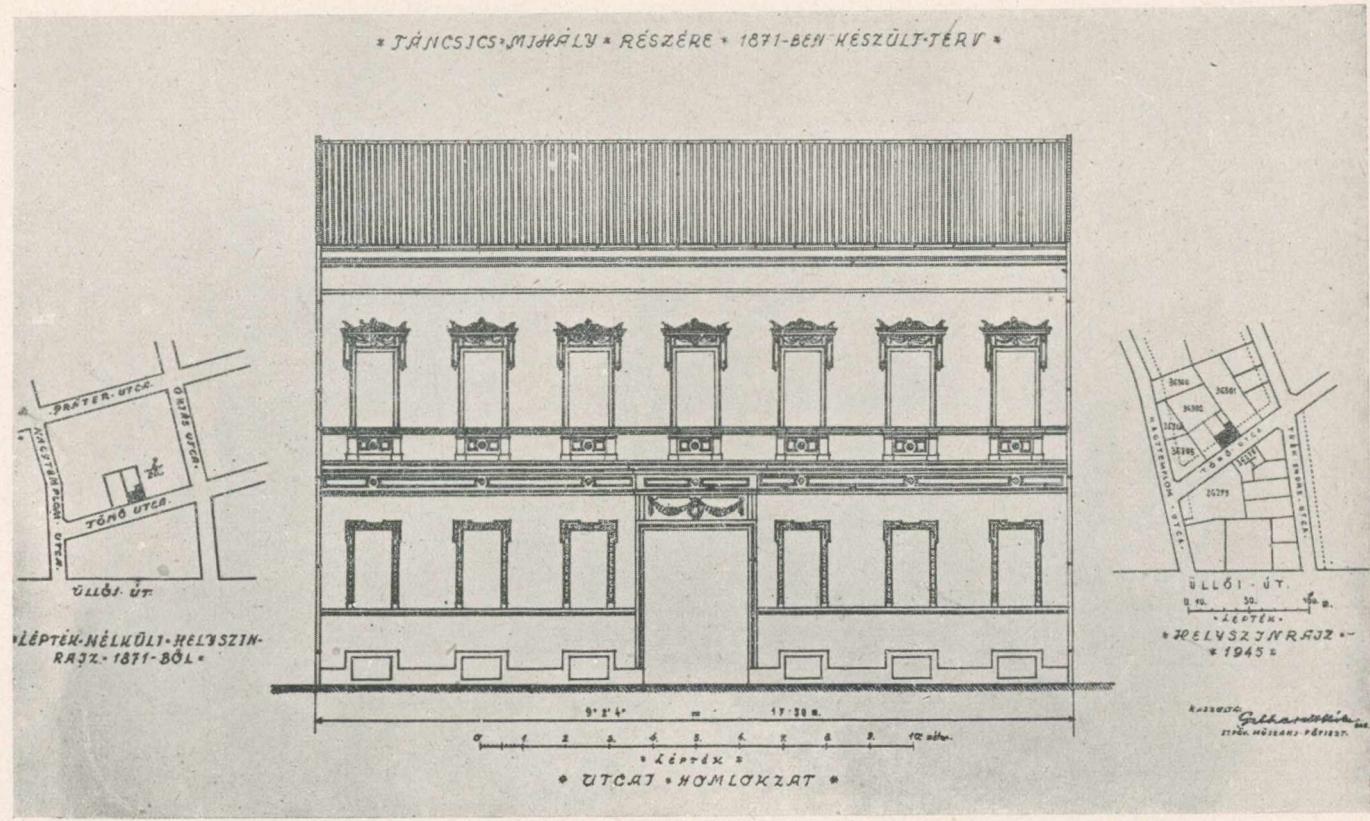
Év	hó	nap	Tőke után	Marciáj Sajgat 10%	Évre	dijért	kamatért	szállítási szolgáltatás árak	Tőke részleteiről		Jegyzet
									Fr	Kr	
1914.	Jany.	3	15,000	Nyílászár, 1914. Szep. 10.	1914. Szep. 10.	75	75	75			
1914.	Szept.	3	14,850	" " 1914. Szep. 10.	1914. Szep. 10.	74,25	560,13	1	150		
"	Jany.	10	14,700	" " 1914. Szep. 10.	1914. Szep. 10.	73,50	444	2	150		
1914.	Szep. Júlii	1		1914. Szep. 10. 1914. Szep. 31.	1914. Szep. 10. 1914. Szep. 31.	692,292,98	16,977,87				
"	"	"		" " 1914. Szep. 10.	1914. Szep. 10.	317	90,009				
"	"	"		1914. Szep. 10. 1914. Szep. 10.	1914. Szep. 10. 1914. Szep. 10.				14,700		
									505,73	3,939,12	15,000

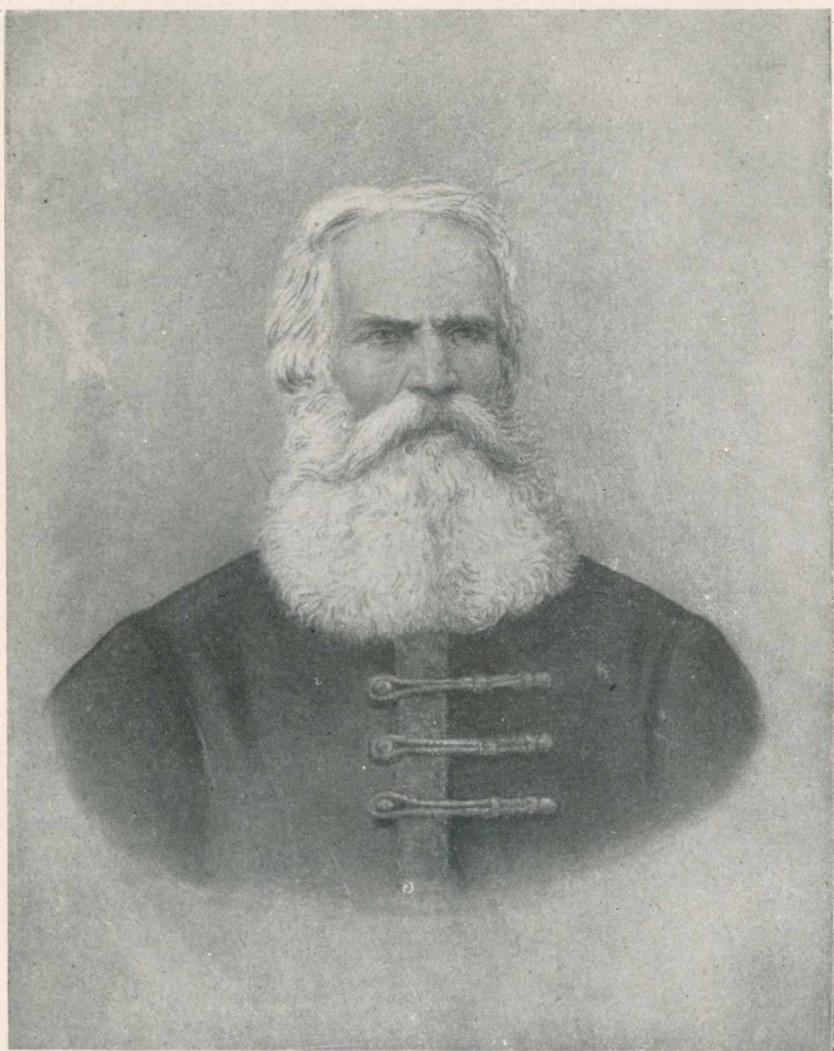
TÁNCSICS MIHÁLY HÁZÁNAK TERVRAJZA

* TÁNCSICS-MYDÁLY * RÉSZÉRE * 1871-BEN HÉSZÜLT TÉRV *

A TÁNCSCS-HÁZ TERVRAJZA ALAPJÁN REKONSTRUÁLT HOMLOKZAT (Készítette Gebhardt Béla szkföv. műszaki főtiszt)

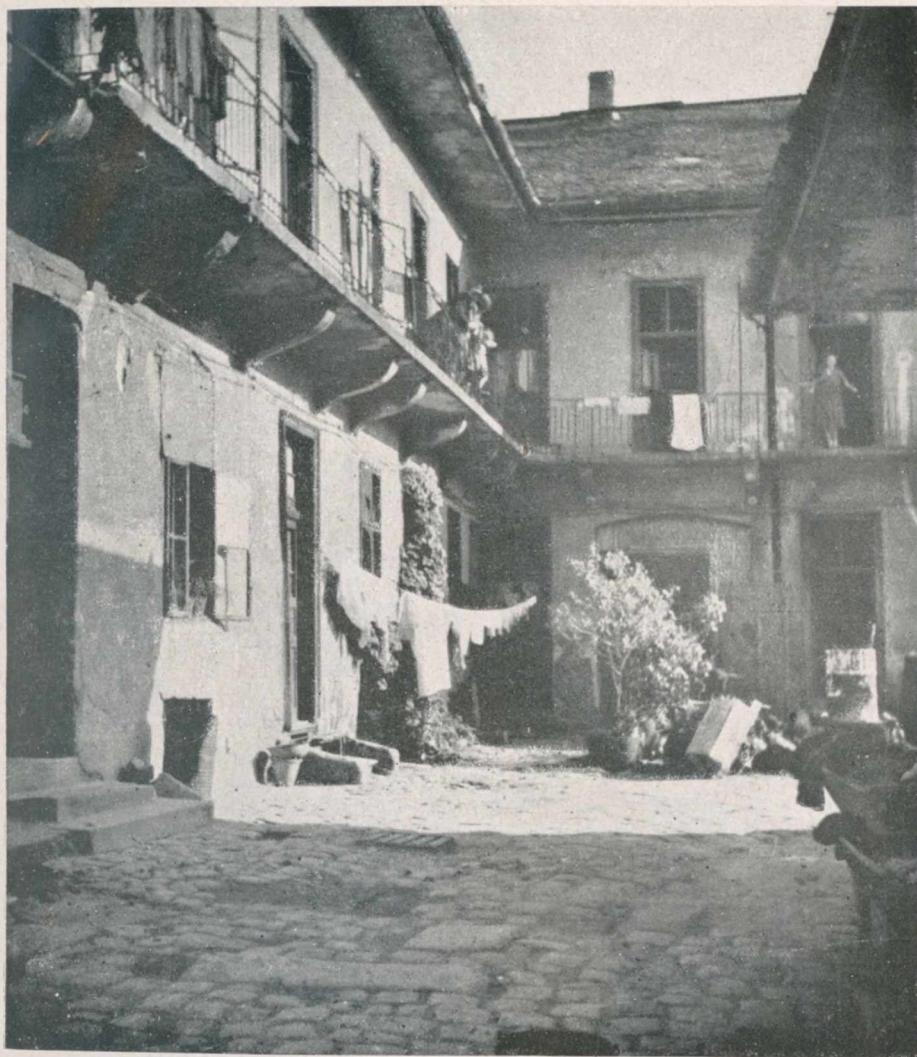
TÁNCSICS MIHÁLY ÖREGKORI ARCKÉPE (Ismeretlen művész vízfestménye)

TÁNCSICS MIHÁLY HÁZA, A TÖMÖ-UTCA 2—4. SZ. ALATT, JELENLEGI ÁLLAPOTÁBAN

TÁNCSICS MIHÁLY TÖMÖ-UTCAI HÁZÁNAK UDvari része, jelenlegi állapotában